

MICHAŁ PARCZEWSKI

OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NA POGRANICZU ŚLĄSKO-MORAWSKIM. ZE STUDIÓW NAD LESSOWYM PŁASKOWYZEM GŁUBCZYCKIM

DIE FRÜHMITTELALTERLICHE BESIEDLUNG IM SCHLESISCH-MÄHRISCHEN GRENZGEBIET. STUDIEN ZUR GLUBCZYCER LÖBHOCHEBENE

Jest to próba oceny dynamiki rozwojowej osadnictwa w jednym mikroregionie. Miejscowe środowisko naturalne charakteryzują czynniki o stosunkowo stałym oddziaływaniu na warunki życia ludzkiego, oddziaływaniu niewątpliwie bardziej sprzyjającym niż przeciętnie na ziemiach dorzecza Odry i Wisły. Tymczasem ciąg rozwojowy osadnictwa nie wykazywał równomiernej tendencji rosnącej. Stwierdzono brak jego śladów z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza (VI – początek VII w.), następnie bardzo szybki wzrost zaludnienia w VII-IX w., a wreszcie zdecydowany regres w XI-1. połowie XII w. Przyczyny odstępstw od naturalnego, korzystnego dla osadnictwa trendu rozwojowego leżały najprawdopodobniej w sferze zjawisk politycznych. W starszej fazie wczesnego średniowiecza był to zapewne efekt opustoszenia Śląska w czasie tzw. wędrówek ludów około 1. połowy V w., natomiast regres późniejszy można wiązać z pogranicznym położeniem Płaskowyzu Głubczyckiego na styku kształtujących się nowych organizmów państwowych: Polski i Czech.

WSTĘP

Celem pracy jest próba uchwycenia dziejów osadnictwa wczesnośredniowiecznego na północno-zachodnim przedpolu Bramy Morawskiej*. Centralną krainę wziętego pod uwagę obszaru stanowi urodzajny, lessowy Płaskowyz Głubczycki (ryc. 1), który obfituje we wczesnośredniowieczne znaleziska archeologiczne. Stopień wykorzystania tych materiałów w literaturze fachowej można jednak określić jako znikomy¹. Wprawdzie w ostatnich latach pojawiło się kilka opracowań problematyki wczesnego średniowiecza nad górną Odrą², ale bazowały

one na mało reprezentatywnych podstawach źródłowych. Należało podjąć więc dyskusję opartą na możliwie kompletnym zestawie materiałów.

Znaczenie pojęcia „osadnictwo” było przedmiotem długotrwałego sporu naukowego, zresztą jeszcze niezupełnie wygasłego³. Nie przyniósł on powszechnej zgody na jakąś ujednoliczoną, ścisłą definicję osadnictwa. Doprowadziło to nawet do chyba słusznego wniosku, że nie da się precyzyjnie uściślić tak szerokiego pojęcia, odpowiadającego rozmaitym okresom historycznym i metodom badawczym, stosowanym przez różne dziedziny wiedzy (Podwińska 1971, 8). Nadal najwygodniejsze pozostaje więc szerokozakresowe sformułowanie K. Potkańskiego (1922, 94): „Historia osadnictwa jest historią zajmowania, podziału i użytkowania obszaru, na którym się pewien naród osiedla, żyje i rozwija”.

Ramy chronologiczne pracy obejmują okres od przełomu V/VI do połowy XII w. Pierwsza data jest ogólnie akceptowana jako początek wczesnego średniowiecza na terenie Polski. Przesłanki wyboru drugiej cezury wynikają z faktu, że około połowy XII w. na obszarze Górnego

* Artykuł ten jest częścią większego studium na temat Płaskowyzu Głubczyckiego we wczesnym średniowieczu. Analityczne opracowanie materiałów zabytkowych, które tworzyły podstawę źródłową niniejszej rozprawy, ukaże się drukiem jako tom 31 Prac Archeologicznych w serii Zeszytów Naukowych UJ.

Chciałbym serdecznie podziękować za pomoc — przede wszystkim w postaci przedyskutowania metod pracy oraz niektórych wyłożonych poniżej poglądów — jakiej mi udzielili Prof. dr hab. Marek Gedl, Prof. dr hab. Kazimierz Godłowski, Dr Helena Zoll-Adamikowa oraz Doc. dr hab. Bogusław Gediga.

¹ GEDL 1969. Ostatnio opublikowano katalog znalezisk wczesnośredniowiecznych z Opolszczyzny (KAZMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977). Wartościowe to dzieło ma jednak pewne luki, m.in. niejasne są kryteria datowania wielu stanowisk na omawiany okres.

² JISL 1954; TYSZKIEWICZ 1963; DĄBROWSKA 1970; SZYDŁOWSKI 1974b.

³ Zwięźle omówienie stanu dyskusji na gruncie nauki polskiej dają m.in. GODŁOWSKI 1969, s. 17 n., oraz PODWIŃSKA 1971, s. 7 n. Zob. także KURNATOWSKI 1977.

Śląska zachodzą istotne przemiany w zakresie kultury materialnej. Nowy obraz tej kultury ma wiele cech wspólnych ze zjawiskami typowymi dla późnego średniowiecza, które według tradycyjnej periodyzacji rozpoczynają się dopiero w połowie XIII wieku. Wobec braku — zresztą chyba tymczasowego — wystarczająco ostrych kryte-

riów, umożliwiających oddzielenie zespołów z 2. połowy XII–1. połowy XIII w. od kompleksów należących do 2. połowy XIII i przynajmniej początków wieku następnego, zdecydowano się obrać połowę XII wieku za górną granicę badanego okresu.

DZIEJE BADAŃ

Utrwalona jeszcze w ciągu średniowiecza sztuczna granica polityczna, która rozdziela część południową i północną badanego obszaru, wpłynęła na zupełnie odmienny przebieg procesu poznawania przeszłości obydwu stref. Tereny północne i środkowe były eksplorowane przez naukę niemiecką, od 1945 r. zaś stały się przedmiotem bezpośredniego zainteresowania badaczy polskich. Partie południowe omawianej krainy wchodziły w skład Austrii, lecz od 1918 r. (pomijając niemiecką okupację w latach 1938–1945) pozostają w granicach Czechosłowacji.

Poważniejsze zainteresowanie znaleziskami archeologicznymi na terenie Górnego Śląska datuje się na 2. połowę XIX w. Jednym z najbardziej czynnych badaczy był wówczas R. Stöckel — archeolog amator, który rozkopywał m.in. osadę wczesnośredniowieczną w Kietrzulegach oraz jeden z kurhanów w Raciborzu-Oborze. Do połowy lat dwudziestych przyrost stanu wiedzy w interesującym nas zakresie był jednak minimalny: opublikowana w 1923 r. monografia M. Hellmicha podaje zaledwie kilka znalezisk z rejonu Płaskowyżu Głubczyckiego.

Sytuację zmieniło powołanie na Górnym Śląsku w 1925 r. urzędu konserwatorskiego z siedzibą w Raciborzu. Początkowo kierownictwo urzędu należało do B.v. Richthofena, a od 1929 do 1943 r. sprawował je G. Raschke. Z jego osobą wiąże się okres największego rozkwitu badań terenowych w południowej części Górnego Śląska przed 1945 r. W tym czasie nastąpił masowy wzrost liczby znanych stanowisk wczesnośredniowiecznych dzięki szeroko zakrojonej akcji popularyzatorskiej. Pochodziły one jednak w znacznej większości z odkryć dokonywanych przez osoby nie związane zawodowo z archeologią, rola zaś służby konserwatorskiej sprowadzała się do inspekcji oraz do podejmowania ewentualnych badań ratowniczych.

Liczba nowych stanowisk wczesnośredniowiecznych, ujawnionych w obrębie kolejnych pięcioleci, była następująca: w latach 1926–1930 — 43 stanowiska, 1931–1935 — 80 stan., 1936–1940 — 58 stan., 1941–1944 — 2 stanowiska.

Oprócz G. Raschkego działali na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego zatrudnieni w raciborskim urzędzie konserwatorskim preparatorzy, którzy prowadzili samodzielne badania ratownicze. Ponadto pewne prace badawcze wykonywali archeolodzy z innych ośrodków, prze-

de wszystkim z Wrocławia i Bytomia (F. Geschwendt, M. Hellmich, O. Kleemann, H. Kurtz, W. Mathes, K. Takkenberg). W tym czasie rozkopywano, zazwyczaj zresztą na bardzo niewielką skalę, osady: w Głubczycach, stan. 1, Dębowej stan. x1, Dzielnicy stan. 1, Kozłówkach stan. x1, Pietrowicach Wielkich stan. 8, Nędzy stan. N5, Cyprzanowie stan. 5, Więszycach stan. 3a, Kazimierzu-Damasku stan. 1, Gamowie stan. 2, Borucinie stan. 9, Kłodnicy stan. 5, Cisku stan. 4 i 26 oraz w Grzegorzowicach stan. 1.

Ilościowy wzrost odkrywanych stanowisk nie szedł jednak w parze z jakościowym wzbogaceniem wiedzy o okresie wczesnego średniowiecza na południu Górnego Śląska. Pomijając zupełny brak systematycznych badań wykopaliskowych (wszystkie podejmowane prace miały charakter ratowniczy), nie ogłaszano drukiem wyników eksploracji. Skąpe wzmianki, publikowane w czasopiśmie „Altschlesien” i „Altschlesische Blätter”, jako źródło informacji nie zasługują na większą uwagę. Zdecydowanie negatywnie trzeba też ocenić wydaną w połowie lat trzydziestych monografię okresu wczesnośredniowiecznego na Śląsku (Kurtz 1936), obciążoną licznymi błędami metodycznymi i rzeczowymi. Jedynie osadnictwo obronne zostało rozpracowane nieco lepiej dzięki studiom M. Hellmicha (1931), G. Raschkego (1937) i H. Uhtenwoldta (1938).

Na terenie Opawszczyzny przed 1945 r. nie prowadzono badań wykopaliskowych na stanowiskach wczesnośredniowiecznych.

W końcowym okresie II wojny światowej potencjalny zasób nagromadzonej wiedzy w postaci dokumentacji oraz materiałów zabytkowych został znacznie uszczuplony. Zniszczeniu uległo archiwum urzędu konserwatorskiego w Raciborzu, zachowała się jednak spora część odpisów gromadzonych przez muzeum bytomskie. Zbiory zabytków ruchomych częściowo zdeprecjonowały się w efekcie ewakuacji oraz późniejszych przemieszczeń.

W latach powojennych opieka konserwatorska na terenie polskiej części badanego obszaru należała początkowo do ośrodka wrocławskiego, a od końca lat pięćdziesiątych sprawował ją opolski urząd konserwatorski z K. Macewiczem na czele. Od roku 1972 kompetencje tego urzędu przejęło Biuro Dokumentacji Zabytków. Od reformy administracyjnej w 1975 r. nadzór nad dawnym powiatem raciborskim należy do konserwatora katowickiego.

Zupełnemu przekształceniu uległa struktura prac te-

renowych. O ile dość znacznie w stosunku do okresu międzywojennego został przyhamowany napływ informacji o nowych stanowiskach (przed 1955 r. — 1, w latach 1956–1960 — 3, 1961–1965 — 3, 1966–1970 — 19, 1971–1976 — 20), to pewną liczbę stanowisk bardziej systematycznie rozkopywano i opublikowano. W działalności terenowej brało udział szereg instytucji (m.in. uniwersytety w Krakowie, Wrocławiu i Łodzi, zakłady IHKM PAN w Krakowie i Wrocławiu, a także muzea w Raciborzu i Opolu). Przeprowadzono badania sondazowe i wykopaliskowe grodzisk: w Raciborzu-Ostrogu, Pogórze, Naczęsławicach, Komornie oraz Śmiczu, a także osad: w Pietrowicach Wielkich stan.8, Komornie stan.3, Poborszowie stan.A, Mionowie stan.1 i w Nędzy stan.A, oraz cmentarzysk kurhanowych w Raciborzu-Oborze i Rozumicach⁴.

Próby ujęć syntetyzujących problematykę wczesnego średniowiecza na interesującym nas obszarze pojawiały się w polskiej literaturze powojennej kilkakrotnie, lecz podstawowym mankamentem większości z nich jest niewielki zakres wykorzystania istniejącej bazy źródłowej⁵. Negatywne skutki miało pozbawione walorów naukowych opracowanie grodów Opolszczyzny⁶. Bardzo interesującą, chociaż kontrowersyjną tezę o lokalizacji plemienia *Lupiglaa* w strefie Płaskowyżu Głubczyckiego ogłosił J.Tyszkiewicz (1963), opierając swoją argumentację na faktach historycznych i toponomastycznych. Sposób

jednak wykorzystania źródeł archeologicznych przez tego autora musi wywoływać zastrzeżenia. Pierwszym badaczem, który oparł swoje wywody na skartowaniu wszystkich stanowisk, był M.Gedl (1969; 1973). Wiele ustaleń tego autora potwierdziło się w niniejszej pracy. W roku 1977 opublikowano materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej w postaci katalogu stanowisk⁷. Przyjęta przez jego autorów górna granica chronologiczna — „około połowy XIII w. z tendencją ku schyłkowi tego stulecia” — jest zapewne jedną z przyczyn faktu, że lista omówionych tam stanowisk różni się od bazy źródłowej niniejszej pracy.

Inny przebieg miały po ostatniej wojnie badania nad wczesnym średniowieczem na Opawszczyźnie. Tuż po wyzwoleniu wznowiło działalność muzeum w Opawie (noszące od 1948 r. nazwę Śląskie muzeum), natomiast w 1954 r. powstała opawska ekspozytura Archeologického ustavu ČSAV w Brnie. Ujawniono niezbyt wiele stanowisk wczesnośredniowiecznych, ale rozkopano kilka spośród nich i część opublikowano⁸. Prace wykopaliskowe prowadzono na grodziskach w Opawie-Kylešovicach, Hradcu i Vinie, na osadach otwartych w Úvalnie, Vavrovicach, stan.x1, x2, x3, oraz Neplachovicach, a także na cmentarzyskach kurhanowych w Stěbořicach i Hněvošicach. W roku 1954 ukazało się syntetyczne opracowanie dziejów Śląska Opawskiego we wczesnym średniowieczu, obecnie już zdezaktualizowane (Jisl 1954).

I. PODSTAWY ŹRÓDŁOWE I METODA PRACY

Gromadząc bazę źródłową niniejszej pracy, uwzględniono zbiory muzeów w Opolu, Raciborzu, Bytomiu, Prudniku i Opawie oraz Instytutu Archeologii UJ i Biura Dokumentacji Zabytków w Opolu. Ponadto wykorzystano dokumentację ogłoszoną drukiem, a także nie opublikowane archiwalia złożone w Muzeum Górnośląskim, Śląskim Muzeum, Biurze Dokumentacji Zabytków w Opolu i Instytucie Archeologii UJ. Poważną część materiałów uzyskano w rezultacie własnych prac terenowych.

W sumie zebrano informacje o ponad 350 stanowiskach, które bądź to należały do wczesnego średniowiecza, bądź uchodziły za takie. Następnie przeprowadzono analizę materiału ruchomego, na który w ogromnej

większości składała się ceramika⁹. Po odrzuceniu stanowisk wątpliwych oraz pochodzących z późniejszego okresu pozostało 275, które tworzą bazę źródłową niniejszej pracy (zob. wykaz) i mieszczą się w przyjętych granicach chronologicznych (V/VI–poł. XII w.). Jednocześnie uzyskano podstawy do dokonania wewnętrznej periodyzacji omawianego okresu. Wyróżniono trzy zasadnicze fazy:

I — datowana mniej więcej od połowy VII do 2. połowy IX w.

II — „ na schyłek IX–X w.

III — „ „ XI–1.połowę XII w.

Wartość źródłowa wyodrębnionych stanowisk jest bardzo zróżnicowana. Większość (213 = 77,5%) spośród nich odkryto przed 1945 r., przy czym aż 157 (57%) znamy wyłącznie z przypadkowych odkryć, dokonanych przez niefachowców. Znaczna grupa stanowisk (74 = 26,9%) jest pozbawiona dokładniejszej lokalizacji niż „w obrębie danej miejscowości”, ponadto 116 (42,2%)

⁷ KAŻMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977.

⁸ W badaniach terenowych brali udział m.in. J.Poulik, L.Jisl, B.Novotný, J.Král, V.Šikulova i J.Pavelčík.

⁹ Szczegółowy przebieg analizy zostanie opublikowany w osobnym opracowaniu (PARCZEWSKI 1981).

⁴ Autorami oraz uczestnikami rozmaitych akcji poszukiwawczych i wykopaliskowych byli m.in. kolejno A.Gałuszka, H.Nejowa, M.Kutzner, J.Kozłowski, J.Bukowska-Gedigowa, B.Gediga, M.Gedl, D.Woźniak, J.Kaźmierczyk, K.Macewicz, E.Dąbrowska, M.Błombergowa, T.Grabarczyk, Z.Bągniewski, S.Pazda, B.Czerska, G.Domański, L.Szadkowska, J.Romanow, M.Parczewski, E.Tomczak, S.Wuszek, J.Chochorowski.

⁵ Np. KAŻMIERCZYK 1966; DĄBROWSKA 1970; SZYDŁOWSKI 1974b.

⁶ KOZŁOWSKA 1956,

stanowisk nie ma wystarczającej charakterystyki położenia. Zaledwie 85 (30,9%) znalezisk można uznać za zadowalająco zlokalizowane. Współrzędne podawane przez różnych autorów — i to nie tylko przed 1945 r. — często ograniczają się do wskazania namiarów stanowiska według stałych elementów dzisiejszego układu osadniczego, zupełnie przy tym pomijając rzeźbę terenu, stosunek do sieci wodnej, rodzaj gleb itp. W miarę możliwości starano się nadrobić niektóre braki na podstawie analizy map w skali 1:25000. Wstrzymano się od próby ustalenia typu gleb każdego stanowiska ze względu na zbytnią ogólność dostępnych map glebowych (1:300000).

Istotne dla badań nad osadnictwem jest prawidłowe rozpoznanie funkcji stanowisk. Na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego można odtworzyć pierwotne przeznaczenie 62 stanowisk (22,5% spośród 275). Resztę tworzą znaleziska luźne. Najliczniejsze wśród lepiej poznanych stanowisk są pozostałości osad otwartych (45 tj. 16,4%). Pewnych osad obronnych znamy 8; wraz z domniemanymi grodziskami (3) stanowią one 4,0% wszystkich stanowisk wczesnośredniowiecznych. Cmentarzyska ujawniono w 4 miejscach (1,5% całej bazy stanowisk), skarby odkryto tylko 2 (0,7%).

Istnieją podstawy do wnioskowania o rozplanowaniu obiektów nieruchomych na 11 (4%) stanowiskach. Są w tym zaledwie 3 osady otwarte, co stanowi 6,7% wszystkich osad otwartych, a także 3 cmentarzyska, czyli 75,0% wszystkich cmentarzysk. Ponadto informacje o rozplanowaniu obwarowań uzyskano z 5 grodzisk spośród 8 grodzisk pewnych, znanych na terenie Płaskowyżu.

Bardzo trudnym zadaniem jest ustalenie, w jakim stopniu stwierdzony układ terytorialny stanowisk jest odbiciem rzeczywistości (tzn. układu pierwotnego), a w jakim aktualnego stanu badań. Dla oceny równomierności rozrzutu stanowisk archeologicznych duże znaczenie ma fakt, czy zostały one ujawnione drogą odkryć przypadkowych („punktowych”, ograniczonych do jednego miejsca), czy też natrafiono na nie w wyniku systematycznych akcji poszukiwawczych („przestrzennych”, zmierzających do rozpoznania większego obszaru). Z 275 stanowisk wczesnośredniowiecznych na Płaskowyżu tylko 39 (14,2% odkryto metodą planowych poszukiwań terenowych. Należąca do Czechosłowacji część Płaskowyżu nie była objęta takimi badaniami. Na terenie Polski został spenetrowany powierzchniowo dawny powiat głubczycki i kozielski, w mniejszym zakresie raciborski i w najmniejszym prudnicki.

Wzmiankowana dyskusja na temat osadnictwa przyczyniła się do sformułowania postulatów praktycznych, dających cenne narzędzie badaczowi tych procesów. Do niniejszej pracy wprowadzono koronny postulat metodyczny, wypływający ze wspomnianego sporu. Jest nim odtwarzanie dynamiki osadnictwa w pewnym okresie na podstawie porównania cech tegoż osadnictwa w ramach kolejnych faz, na które dzieli się badany okres. Nazwano

to „metodą nawarstwiania przekrojów osadniczych” (Zajączkowski 1956, 234). Bazą dającą oparcie wszelkim dalszym czynnościom, zmierzającym do rekonstrukcji procesu osadniczego, są ujęcia kartograficzne (Labuda 1953, 41).

Najbardziej przejrzysty wizerunek metody, która stała się podstawą niniejszego opracowania, nakreślił S. Zajączkowski (l.c.): „Z przypadkowego charakteru źródeł pisanych, a w nie mniejszym stopniu i archeologicznych, oraz z możliwości chronologizowania tych ostatnich tylko w przybliżeniu wynika, że na podstawie tych źródeł niepodobna przedstawić w pełni dynamiki procesów osadniczych, a co najwyżej można nakreślić zarysy poszczególnych przekrojów rozmieszczenia osadnictwa w ramach pewnych okresów chronologicznych. Jest rzeczą jasną, że przekroje te muszą być z konieczności bardzo fragmentaryczne i niepełne, że mogą to być właściwie nie tyle przekroje, ile raczej ich zarysy. Pomimo tego jednak można się spodziewać, że uszeregowanie chronologiczne tych zarysowych przekrojów da w rezultacie ogólny, dynamiczny obraz osadnictwa, pokazując najdawniejsze jego ogniska, oraz późniejsze szlaki rozwojowe, w nawiązaniu do fizjograficznych właściwości zasiedlanego terenu”. A. Niewęgłowski (1964, 358 n.) akceptując samą metodę łączy z nią dwójakiego rodzaju zastrzeżenia: z jednej strony badacz powinien dysponować możliwie dokładnym obrazem środowiska geograficznego w rozpatrywanym okresie (tu duża rola współpracy z przedstawicielami nauk przyrodniczych), z drugiej zaś — istotny jest aktualny stan źródeł archeologicznych z danego obszaru.

W niniejszej pracy oparto się na wyłożonym wcześniej podziale chronologicznym omawianego okresu na trzy fazy. W ramach każdej fazy zostały rozpatrzone charakterystyczne dla niej zjawiska osadnicze, co było możliwe dzięki ujęciom kartograficznym: opracowano odrębne przekrojowe mapy każdego podokresu (pierworysy wykonano w skali 1:200000) z naniesionymi wszystkimi stanowiskami, które można datować na daną fazę. Za podstawową jednostkę do badań nad dynamiką osadnictwa obrano punkt osadniczy, czyli określone terytorialnie miejsce, z którego pochodzi określona kategoria materiału zabytkowego, kwalifikująca dany obiekt jako grodzisko, osadę otwartą, cmentarzysko, skarb lub znalezisko luźne, datowane na jedną z faz badanego okresu. Między punktem osadniczym a stanowiskiem zachodzi taka różnica, że punkt osadniczy jest elementem, co do którego zakładamy, że istniał tylko w jednej fazie, gdy tymczasem stanowisko może być bardziej długotrwałe. Stąd jedno stanowisko datowane na przykład na I i II fazę przyjmowane jest za dwa kolejno po sobie następujące punkty osadnicze. W powyżej przedstawionym rozumieniu stanowiska bez bardziej szczegółowego datowania w ramach okresu wczesnośredniowiecznego nie są punktami osadniczymi. W związku z tym nie były one roz-

patrywane w tej części pracy. Wprawdzie pewne (czasami nawet dość podrzędne) znaleziska, których chronologii nie zdołano ustalić bardziej precyzyjnie, powtarzają się na dwóch lub nawet trzech kolejnych mapach, ale nie są one w stanie — jak się wydaje — zatrzeć istotnych prawidłowości rozwojowych osadnictwa na badanym terenie.

Odmiennymi sygnaturami zaznaczono osady otwarte i obronne, cmentarzyska, skarby oraz znaleziska luźne. Jako osady traktowano te stanowiska, gdzie zostały odkryte pozostałości obiektów lub warstw osadowych; brak pewności co do takiego odkrycia sygnalizowano odrębnym znakiem. Czasami zachodziła niejasność co do funkcjonowania umocnień w danej fazie istnienia osady, która w pewnym okresie była obronna — lecz nie wiadomo, czy stale. Należało to też uwzględnić na mapie. Wreszcie te znaleziska, których chronologia nie mogła być z różnych przyczyn skontrolowana przez autora (np. ze względu na brak dostępu do materiału zabytkowego), zostały zaopatrzone w znak zapytania.

Omawiając bazę materiałową, na której zostały oparte rozważania dotyczące osadnictwa, wypada ustosunkować się do kwestii źródeł pisanych. Otóż zachowało się sześć wzmianek historycznych, dotyczących Płaskowyzu Głubczyckiego przed połową XII w. Są to następujące informacje:

1. *Geograf Bawarski* (IX w.) wymienił szereg nazw plemiennych, z których trzy (*Opolini*, *Golensizi* i *Lupiglaa*) bywają w sposób niekiedy dość kontrowersyjny łączone z omawianym terenem.

2. W roku 1060 odbyło się bezskuteczne oblężenie Hradca przez Bolesława Śmiałego.

3. Rok 1078 — wzmianka o ciele pobieranym w Hradcu na szlaku do Polski.

4. Rok 1104 — wiadomość o spaleniu się grodu Koźle na pograniczu czeskim.

5. Rok 1108 — informacja o zajęciu Raciborza przez Polaków.

6. Rok 1133 — spustoszenie Koźla przez Morawian

Powyższe zestawienie wskazuje na niewielką przydatność źródeł pisanych do rekonstrukcji dziejów osadnictwa przed połową XII w., chociaż niewątpliwie dają one możliwość osadzenia w realiach historycznych tego modelu zjawisk, który odtworzono metodami archeologicznymi.

Proponowana przez niektórych historyków, zwłaszcza Łowmiańskiego (1967, 20–52), metoda toponomastyczna, polegająca na wykorzystaniu nazw patronimicznych jako pozostałości osadnictwa sprzed X w., została ostro zakwestionowana przez archeologów (np. Leciejewicz 1978, 11 n.), którzy wykazali jej niewielką wiarygodność.

Podsumowując ocenę stanu bazy źródłowej należy stwierdzić, że wypada ona niezbyt korzystnie od strony jakościowej, chociaż obfitość znalezisk jest stosunkowo znaczna. Spośród trzech rodzajów źródeł archeologiczne zostaną użyte do budowy szkieletu rekonstrukcji, natomiast dokumenty historyczne posłużą do interpretacji modelu archeologicznego. Dane z zakresu toponomastyki nie będą uwzględnione.

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

Środowisko geograficzne tworzą rozmaite czynniki, z których najistotniejsze to budowa geologiczna podłoża, ukształtowanie powierzchni, gleby, stosunki wodne, klimat oraz flora i fauna. Dla zagadnień osadniczych budowa geologiczna nie ma bezpośrednio większego znaczenia, jakkolwiek bardzo silnie zależą od niej inne składniki środowiska (geomorfologia, gleby, hydrografia oraz występowanie surowców mineralnych).

Niektóre z wymienionych elementów (budowa geologiczna, ukształtowanie powierzchni, zasadniczy układ sieci wodnej) nie zmieniały się zapewne w większym stopniu od wczesnego średniowiecza, natomiast stan pozostałych (gleby, poziom wód, klimat, świat roślinny i zwierzęcy) ulegał różnym przekształceniom w ciągu ostatniego tysiąclecia. Dlatego, o ile pierwszą grupę cech środowiska możemy badać w jej współczesnych przejawach, o tyle ustalenie pierwotnej postaci drugiej grupy cech nie jest proste i powinno być dokonywane z pomocą wyspecjalizowanych działów nauk przyrodniczych.

Podstawę terytorialną niniejszego opracowania tworzy obszar, którego granice: wschodnia, zachodnia i południowa, oparte są na współrzędnych geograficznych. Granice wschodnia i zachodnia pokrywają się z południkami $17^{\circ}34'$ i $18^{\circ}20'$ długości geograficznej wschodniej, natomiast krawędź południowa z równoleżnikiem $49^{\circ}45'$ szerokości geograficznej północnej. Północny brzeg omawianego terytorium przebiega wzdłuż linii łączącej miejscowości: Pleśnica—Pogórze—Chrzelice—Moszna—Systów—Walce—Zdzieszowice—Sławęcice, sięgając najdalej do $50^{\circ}28'$ szerokości geograficznej północnej. Powierzchnia badanego terenu liczy ok. 4020 km² (ryc. 2).

Rozpatrywany obszar (ryc. 1, 2) leży w górnym dorzeczu Odry, na styku kilku dużych jednostek fizyczno-geograficznych (Kondracki 1977): Sudetów (Góry Opawskie i Jesioniki), Niziny Śląskiej (Płaskowyz Głubczycki, Kotlina Raciborska), Wyżyny Śląskiej (Płaskowyz Rybnicki) oraz Północnego Podkarpacia (Kotlina Ostrawska). Zgodnie z założeniami niniejszej pracy podstawową

część poddanego analizie terenu stanowi Płaskowyż Głubczycki, którego niewielki fragment na północnym zachodzie, zresztą prawie pozbawiony stanowisk wczesnośredniowiecznych, znalazł się poza zasięgiem naszego zainteresowania. Uwzględniono też poważną część Kotliny Raciborskiej. Pozostałe mezoregiony są reprezentowane wycinkowo w charakterze przedpola Płaskowyżu Głubczyckiego.

Ryc. 1. Schematyczna mapa geomorfologiczna dorzecza górnej Odry

a — granice regionów geomorfologicznych, *b* — próg morfologiczny, *c* — współczesna granica państwowa; 1 — dna dolin rzecznych, 2 — terasy rzeczne i równiny akumulacji wodnej, 3 — wydmy, 4 — płaskie lub faliste pokrywy lessowe, 5 — równiny denudacyjne moreny dennej i innych form polodowcowych, 6 — góry i pogórza.

Schematische geomorphologische Karte des Flußgebietes der oberen Odry

a — Grenzen der geomorphologischen Regionen, *b* — geomorphologische Schwelle, *c* — zeitgenössische Staatsgrenze; 1 — Flußtalsohlen, 2 — Flußterrassen und Ebenen der Wasserakkumulation, 3 — Dünen, 4 — flache oder wellenartige Lößdecken, 5 — Denudationsebenen der Grundmoräne und anderer Glazialformen, 6 — Gebirge und Gebirgsvorland

Nach: *Mapa geomorfologiczna Polski*, Warszawa 1972

Płaskowyż Głubczycki tworzy północno-wschodnią otulinę Sudetów Wschodnich. W jego podłożu zalegają iły mioceńskie, przykryte grubą warstwą utworów czwartorzędowych, w skład których wchodzi gлина zwałowa, piaski i żwiry fluwioglacjalne oraz pokrywy lessowe. Te ostatnie, osiągające miejscami 10 m miąższości, nie tworzą jednolitej powłoki. Zaznacza się akumulacyjna krawędź lessowa wzdłuż północnej granicy mezoregionu. U podnóża gór, jak również w zachodniej części Płaskowyżu, pokrywa staje się nieciągła, a w niektórych partiach brakuje jej zupełnie. Wierzchowina Płaskowyżu jest doczepiona na wysokości 300 m n.p.m. do podnóża Sudetów, skąd łagodnie opada do 240–250 m w kierunku

E i N¹⁰. Wschodnią i północną granicę wyniosłości tworzy wyraźny próg morfologiczny, opadający stromo ku Kotlinie Raciborskiej, w części E dodatkowo odpreparowany w wyniku działalności Odry, natomiast na W od Głogówka stopniowo zacierający się w terenie.

Trzon Płaskowyżu Głubczyckiego, położony na E od Gór Opawskich i doliny Osobłogi, zajmuje obszar w przybliżeniu prostokątny o wymiarach ok. 45 km (wzdłuż osi N—S) × 35 km (wzdłuż osi E—W). Budują go trzy wały wododzielne, przebiegające w układzie NW—SE: w międzyrzeczu Odry i Psiny, w międzyrzeczu Psiny i Troi oraz w międzyrzeczu Troi (a potem Troi wraz z Psiną) i Opawy. Narożnik SW „prostokąta” zajmuje Kotlina Opawska. Na W od doliny Osobłogi ciągnie się wąska (ok. 30 × 15 km) odnoga Płaskowyżu, dochodząca do obniżenia Nysy Kłodzkiej. Pierwotnie płaska powierzchnia akumulacyjna została rozcięta przez doliny potoków, atakujących przede wszystkim północną część wysoczyzny (Jahn 1968, 11 n.). Wewnętrzne partie Płaskowyżu mają charakterystyczną rzeźbę, na którą składają się nieckowate, przeważnie suche dolinki. Są one stosunkowo głębokie, mało zniszczone przez erozję, wyścielone lessem. W okresie polodowcowym następuje powierzchniowe zmywanie gleby, która stopniowo zamula dna dolinek (Jahn 1968, 12 n.).

Kotlina Raciborska, zwana również Kotliną lub Niecką Kozielską¹¹, stanowi dość rozległe obniżenie o kształcie półksiężycowym, otaczające od N i E Płaskowyż Głubczycki. Leży ona na wysokości 170–210 m n.p.m. W podłożu występują tutaj piaski, żwiry i iły mioceńskie, przykryte piaskami i żwirami czwartorzędowymi o miąższości do kilkunastu metrów (Klimek, Starkel 1972, 123). Kotlina ta składa się z trzech części o odmiennej charakterystyce. Na wschód od Odry rozciąga się lekko falista równina piaszczysta, miejscami silnie zwydmiona. Płaska, lekko nachylona ku N zachodnia część Kotliny, pokryta osadami piaszczysto-gliniastymi, jest rozcięta potokami spływającymi z Płaskowyżu Głubczyckiego (Klimek, Starkel l.c.). Trzecia część, klasyfikowana przez niektórych geografów jako osobna jednostka morfologiczna, to kilkunastokilometrowy, wąski (4–6 km szer.) odcinek przełomowej doliny górnej Odry, łączący właściwą Kotlinę Raciborską z Kotliną Ostrawską.

Na południowym wschodzie graniczy z Kotliną Raciborską niewielki, uwzględniony w tej pracy skrawek Płaskowyżu Rybnickiego, odcięty od Płaskowyżu Głubczyckiego doliną Odry. Fundament Płaskowyżu Rybnickiego stanowią osady mioceńskie, na które nawarstwiły się żwiry, piaski i miejscami lessy pochodzenia dyluwialnego (Klimek, Starkel 1972, 124 n.). Omawiany tu fragment mezoregionu to rozległa wysoczyzna, góru-

¹⁰ STRASZEWICZ 1970, s.25; SZCZEPANKIEWICZ 1972, s.235 n.; JAHN 1968, s.12 n.; KODYM 1967; KLIMEK, STARKEL 1972, s.120.

¹¹ KLIMEK, STARKEL 1972, s.123; KONDRACKI 1977, s.17.

jąca kilkudziesięciometrowym progiem ponad doliną Odry.

Niskie Jesioniki mają charakter pagórkowatego pogórza, zbudowanego z piaskowców i łupków, którego poziom zrównania na interesującym nas obszarze opada od 650 m w części W do 350 m w części E, ponad obniżeniem Bramy Morawskiej i Kotliny Ostrawskiej (Kodym 1967). Najwyższe partie Gór Opawskich również leżą poza zasięgiem niniejszej pracy. Pozostała część, o budowie geologicznej i ukształtowaniu podobnym do Jesioników Niskich, stopniowo obniża się od 600 m w górnym dorzeczu Osobłogi do 400 m n.p.m. na N od Krnova.

Wypełnione osadami mioceniowymi, przykryte nawarstwieniami czwartorzędowymi (żwir, piasek, less, aluwia) zapadlisko Kotliny Ostrawskiej rozciąga się na wysokości 200–230 m n.p.m. u SE podnóża Płaskowyżu Głubczyckiego (Kodym 1967).

Najurodzajniejsze gleby omawianego regionu wytworzyły się w stropie pokryw lessowych, obejmujących przede wszystkim trzon Płaskowyżu Głubczyckiego¹². Są to głównie gleby brunatne, chociaż na NW i SE omawianej krainy spotyka się większe połacie bielicy. Zbielicowane gleby lessowe zajmują ponadto niewielkie fragmenty Płaskowyżu Rybnickiego, Kotliny Ostrawskiej oraz wschodnie podnóża Niskich Jesioników. Niezmiernie ważnym składnikiem w zestawie gleb rozpatrywanego obszaru są mady rzeczne, odłożone zarówno w dolinie Odry (pasmem szer. 3–5 km), Opawy, Osobłogi i Psiny z Troją, jak i wzdłuż mniejszych cieków. Aluwia naniesione przez prawobrzeżne dopływy Odry są piaszczyste, natomiast pokrywa lewobrzeżna na powierzchni terasy dennej swoim składem bardziej zbliża się do składu glin lessowych (Szczepankiewicz, 1968, 54). Urodzajne mady „lessowe” ciągną się w dolinie Odry nie tylko w sąsiedztwie Płaskowyżu Głubczyckiego, ale sięgają dość daleko poniżej tej krainy. Dna dolin niektórych mniejszych cieków we wnętrzu Płaskowyżu, a także strefę jego bezpośredniego przedpola na N, zajmują gleby brunatne, wytworzone w wyniku erozji pokryw lessowych. Część tych gleb, zwłaszcza na N od krawędzi Płaskowyżu, uległa zbielicowaniu. Na rozległych połaciach Kotliny Raciborskiej przeważają bielice: na E od Odry nieurodzajne, piaszczyste (zdarzają się tu nawet pola wydmowe), natomiast w partiach W wydajniejsze, oparte na piaskach gliniastych. Mało rozpowszechnione są gleby mułowobagienne (w rogu NW Kotliny Raciborskiej) oraz wytworzone z glin zwałowych (na Płaskowyżu Rybnickim i w obrzeżeniu NE Kotliny Raciborskiej). Tereny Niskich Jesioników i Gór Opawskich zajmują gleby górskie szkieletowe oraz gliniaste.

¹² Rozmieszczenie gleb opracowano na podstawie *Mapy gleb Polski* w skali 1:300000, wydanej przez Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, pod red. A. Musierowicza, Warszawa 1953.

Oś hydrograficzną rozpatrywanego obszaru stanowi Odra, która pomiędzy ujściem Opawy (105 km biegu Odry) a ujściem Osobłogi (229,6 km biegu) przebywa ok. 125 km, zachowując początkowo kierunek północny, a następnie odchylając się ku NW (Mikulski 1963, 143 n.). Największym lewobrzeżnym dopływem Odry jest Opawa, która odwadnia część S badanego terenu. Centralne partie Płaskowyżu Głubczyckiego to zlewisko Psiny wraz z Troją. Północno-zachodnia strefa Płaskowyżu należy do dorzecza Osobłogi wraz z potokami Prudnik i Biała, natomiast wody z części N odprowadza Stradunia wraz z kilkoma mniejszymi potokami (m.in. Wrońska Woda), wpadającymi bezpośrednio do Odry. Mniej ważne są dla nas prawobrzeżne dopływy Odry: Ostrawica, Olza, Ruda, Bierawka i Kłodnica. Gęstość sieci rzecznej nie rozkłada się równomiernie. Najwięcej cieków występuje w terenie podgórskim oraz w strefie mokradeł środkowego biegu Białej. Odmienna sytuacja, uwarunkowana przepuszczalnym podłożem oraz specyfiką krajobrazów lessowych, panuje na Płaskowyżu Głubczyckim (ryc. 2). W grzbietowych partiach tamtejszych garbów wododzielnych spotyka się szerokie strefy pozbawione wód powierzchniowych.

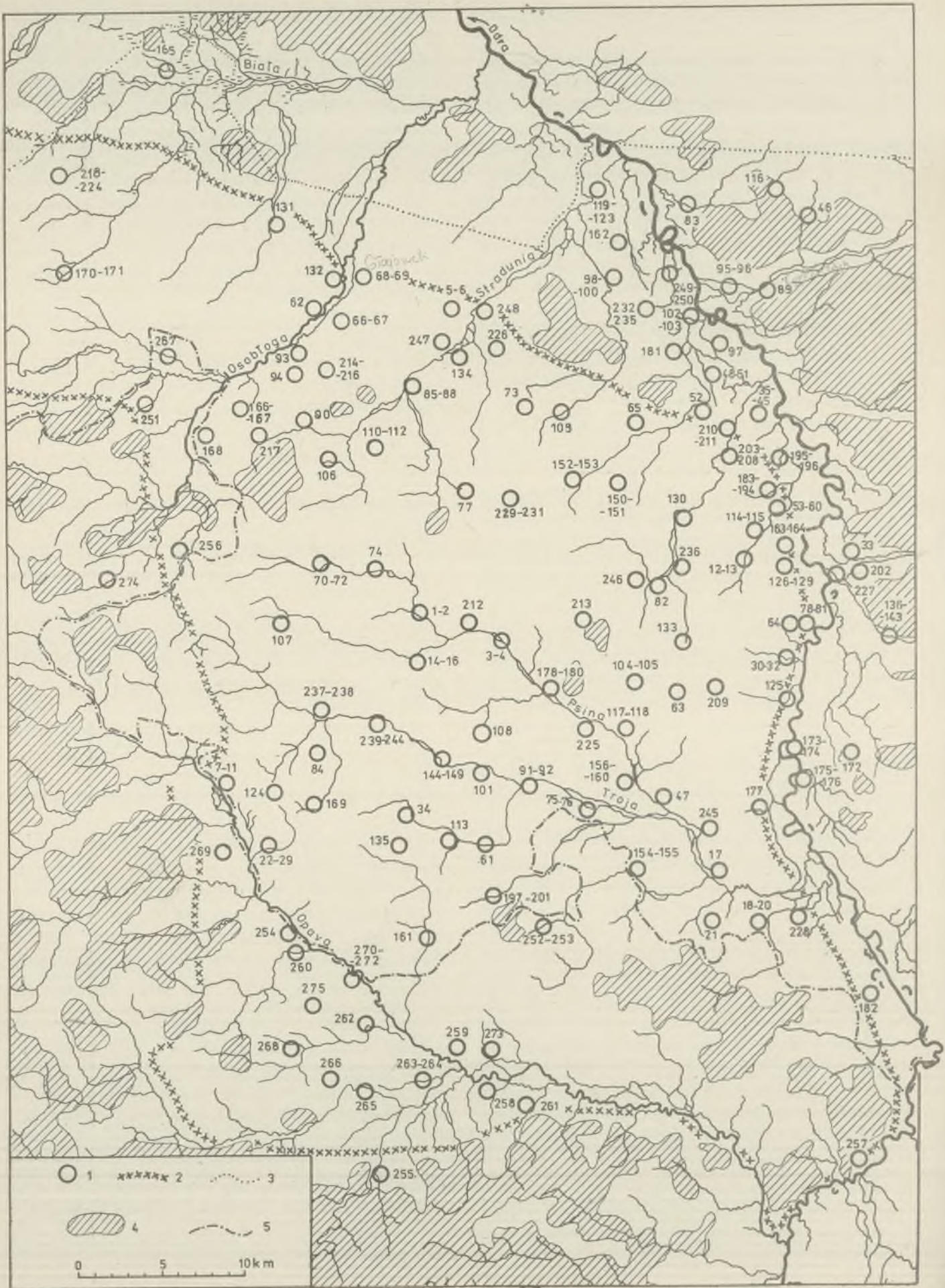
W literaturze wielokrotnie podkreślano potrzebę badań nad zmianami zasięgu lustra wody w dolinach rzecznych¹³. Wsuwano m.in. hipotezę o niższym niż obecny stanie wód w V–X w. na terenie dużej części Polski (Hilczerówna 1967, 41–44). Niestety charakter bazy materiałowej z Płaskowyżu Głubczyckiego (brak rozpoznanych osad bardzo nisko położonych) nie upoważnia do zabierania głosu w tej sprawie.

Rekonstrukcja klimatu, panującego w dorzeczu górnej Odry pomiędzy VI a XII w. również nie jest możliwa na podstawie miejscowych źródeł, ponieważ — o ile autorowi wiadomo — żadnych analiz paleobotanicznych, które uwzględniałyby okres wczesnośredniowieczny, na tym obszarze nie prowadzono. Nasze dociekania mogą pójść w dwóch kierunkach: z jednej strony należy rozważyć oparte na źródłach z innych terenów ustalenia co do ogólnych prawidłowości przemian klimatycznych, poczynając od połowy I tysiąclecia n.e., z drugiej zaś — zinterpretować dzisiejsze warunki klimatyczne pod kątem wyodrębnienia mikroregionów mniej lub bardziej korzystnych dla osadnictwa.

Obecnie panuje w nauce teza, że na okres VI–X w. przypada pewne ocieplenie, zwane (w odróżnieniu od wcześniejszego wahnienia, datowanego na okres atlantycki) drugorzędym optimum termicznym (Strzemski 1961, 339). Zaznaczył się wówczas słaby kontynentalizm klimatu, który zresztą minął już w końcu I tysiąclecia n.e., kiedy nastąpiło ponowne ochłodzenie i wzrost ilości opadów (Strzemski 1961, 341).

Współczesny klimat omawianego regionu cechuje się

¹³ PODWIŃSKA 1971, s.29, tam dalsza literatura.

Ryc. 2. Mapa rozmieszczenia miejscowości z wczesnośredniowiecznymi stanowiskami na Płaskowyżu Głubczyckim

1 — miejscowości, 2 — granice Płaskowyżu Głubczyckiego, 3 — północny zasięg badanego terenu, 4 — zasięg współczesnych obszarów leśnych, 5 — współczesna granica państwa. Numery na mapie odpowiadają numerom w wykazie stanowisk.

Verbreitung der Ortschaften mit frühmittelalterlichen archäologischen Fundplätzen auf der Głubczycker Hochebene

1 — Ortschaften, 2 — Grenzen der Głubczycker Hochebene, 3 — der nördliche Bereich des untersuchten Gebiets, 4 — der Bereich der zeitgenössischen Waldzonen, 5 — die zeitgenössische Staatsgrenze. Die Ziffern auf der Karte entsprechen jenen in dem Fundplätzenverzeichnis

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH — FUNDPLÄTZEVERZEICHNIS

Numery stanowisk w wykazie są zgodne z numerami na mapach (ryc. 2, 3, 21, 26).

Die im Fundplätzenverzeichnis angegebenen Nummern entsprechen denen der Karten (Abb. 2, 3, 21, 26)

A. Polska

- 1,2. Babice, gm.Baborów, woj.Opole, stan.B i E
 3,4. Baborów, gm.loco, woj.Opole, stan.17 i x1
 5,6. Biedrzychowice, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.3 i 13
 7-11. Bliszczycze, gm.Branice, woj.Opole, stan.1, 5, 9, 12 i 17
 12,13. Błażejowice, gm.Cisek, woj.Opole, stan.5 i 9
 14-16. Boguchwałów, gm.Baborów, woj.Opole, stan.F, x1 i x2
 17. Bojanów, gm.Krzanowice, woj.Katowice, stan.3
 18-20. Bolesław, gm.Krzyżanowice, woj.Katowice, stan.4, 5 i 9
 21. Borucin, gm.Krzanowice, woj.Katowice, stan.9
 22-29. Branice, gm.loco, woj.Opole, stan.4, 9, 13, 14, 16, 18, 24 i 28
 30-32. Brzeźnica, gm.Rudnik, woj.Katowice, stan. A, B i F
 33. Budziska, gm.Kuźnia Raciborska, woj.Katowice, stan.2
 34. Chrościełów, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.1
 35-45. Cisek, gm.loco, woj.Opole, stan.1, 4, 6, 11, 13, 18, 20, 21, 26, x1 i x2
 46. Cisowa, gm.Sławięcice, woj.Opole, stan.x1
 47. Cyrzanów, gm. Pietrowice Wlk., woj.Opole, stan.5
 48-51. Dębowa, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan. 3, 4, 5/? i x1
 52. Długomiłowice, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan.10
 53-60. Dzielnica, gm.Cisek, woj.Opole, stan.1, 3, 4, 9, 11, B, x1 i x2
 61. Dzierżysław, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.15
 62. Dzierżysławice, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.1
 63. Gamów, gm.Pietrowice Wlk., woj.Katowice, stan.2
 64. Ganiów, gm.Rudnik, woj.Katowice, stan.5
 65. Gieraftowice, gm.Pawłowiczki, woj.Opole, stan.2
 66,67. Głogowice, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.x1 i x2
 68,69. Głogówek, gm.loco, woj.Opole, stan.x1 i x2
 70-72. Głubczyce, gm.loco, woj.Opole, stan.1, 2 i x1
 73. Gościęcín, gm.loco, woj.Opole, stan.2
 74. Grobniki, gm.Głubczyce, woj.Opole, stan.F
 75,76. Gródzanki, gm.Pietrowice Wlk., woj.Katowice, stan.2 i C
 77. Grudynia Wielka, gm.Pawłowiczki, woj.Opole, stan.10
 78-81. Grzegorzowice, gm.Rudnik, woj.Katowice, stan.1 (4), 6, F i H
 82. Grzędzin, gm.Polska Cerekiew, woj.Opole, stan.x1
 83. Januszkowice, gm.Kłodnica, woj.Opole, stan.3
 84. Jędrychowice, gm.Branice, woj.Opole, stan.x1
 85-88. Kazimierz, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.1, C, E i G
 89. Kędzierzyn, gm.loco, woj.Opole, stan.1
 90. Kietlice, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.A
 91,92. Kietrz, gm.loco, woj.Opole, stan.7 i x1
 93. Klisínko, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.6
 94. Klisino, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.1
 95,96. Kłodnica, gm.loco, woj.Opole, stan.5 i x1
 97. Kobylice, gm.Cisek, woj.Opole, stan.6
 98-100. Komorno, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan.1, 3 i 4
 101. Kozłówki, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.x1
 102,103. Koźle, gm.loco, woj.Opole, stan.5 i x1
 104,105. Krowiarki, gm.Pietrowice Wlk., woj.Katowice, stan.4 i A
 106. Królówce, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.2
 107. Krzyżowice, gm.Głubczyce, woj.Opole, stan.F
 108. Księże Pole, gm.Baborów, woj.Opole, stan.x1
 109. Ligota Wielka, gm.Gościęcín, woj.Opole, stan.3
 110-112. Lisieście, gm.loco, woj.Opole, stan.1, 33 i x1
 113. Lubotyń, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.x1
 114,115. Łany, gm.Cisek, woj.Opole, stan.7 i x1
 116. Łąki Koziełskie, gm.Kłodnica, woj.Opole, stan.1
 117,118. Maków, gm.Pietrowice Wlk., woj.Katowice, stan.9 b i 27 (do 1925 r. stan.27 leżało na terenie wsi Tłustomosty)
 119-123. Mechnica, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan.1, 2, 8(?), x1 i x2
 124. Michałkowice, gm.Branice, woj.Opole, stan.1
 125. Miedonia, gm.Racibórz, woj.Katowice, stan.3
 126-129. Miejsce Odrzańskie, gm.Cisek, woj.Opole, stan.7, 8, 10 i 12
 130. Miłowice, gm.Polska Cerekiew, woj.Opole, stan.1 b
 131. Mionów, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.1
 132. Mochów, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.x1
 133. Modzurów, gm.Rudnik, woj.Katowice, stan.7
 134. Naczesławice, gm. Gościęcín, woj. Opole, stan.2
 135. Nasiedle, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.x1
 136-143. Nędza, gm.loco, woj.Katowice, stan.N5-N9 (dawn. Babice stan.5-9), A, E i F
 144-149. Nowa Cerekwia, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.5, 18, B9, B18, A i x1
 150,151. Ostroźnica, gm.Pawłowiczki, woj.Opole, stan.x1 i x2
 152,153. Pawłowiczki, gm.loco, woj.Opole, stan.3 i 4(?)
 154,155. Pietraszyn, gm.Krzanowice, woj.Katowice, stan.5 i 11
 156-160. Pietrowice Wielkie, gm.loco, woj.Katowice, stan.8, 13, „w pobliżu stan.17”, ZD i ZF
 161. Piłszcz, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.A
 162. Poborsów, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan.A
 163,164. Podlesie, gm.Cisek, woj.Opole, stan.2 i x1
 165. Pogórze, gm.Łącznik, woj.Opole, stan.1
 166,167. Pomorzowice, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.2 i 20
 168. Pomorzowiczki, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.x1
 169. Posucice, gm.Branice, woj.Opole, stan.x1
 170,171. Prężynka, gm.Lubrza, woj.Opole, stan.5 i 20
 172. Racibórz-Obora, woj.Katowice, stan.x1
 173,174. Racibórz-Ostróg, woj.Katowice, stan.1 i 13
 175. 176. Racibórz-Płonia, woj.Katowice, stan.1 i x1
 177. Racibórz-Studzienna, woj.Katowice, stan.6
 178-180. Raków, gm.Baborów, woj.Opole, stan.1, 3 i 9
 181. Reńska Wieś, gm.loco, woj.Opole, stan.4
 182. Roszków, gm.Krzyżanowice, woj.Katowice, stan.x1
 183-194. Roszowice, gm.Cisek, woj.Opole, stan.2, 5, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 23, 25 i 31
 195,196. Roszowski Las, gm.Cisek, woj.Opole, stan.5(?) i 10
 197-201. Rozumice, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.1, 12, 22, 28 i x1
 202. Siedliska, gm.Kuźnia Raciborska, woj.Katowice, stan.A
 203-208. Steblów, gm.Cisek, woj.Opole, stan.2, 6, 9, 11, G i I
 209. Strzybnik, gm.Rudnik, woj.Katowice, stan.x1
 210,211. Sukowice, gm.Cisek, woj.Opole, stan.B i C
 212. Suików, gm.Baborów, woj.Opole, stan.F
 213. Szczyty, gm.Baborów, woj.Opole, stan.2
 214-216. Szonów, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.D, G i x1
 217. Ściborzycze Małe, gm.Lisieście, woj.Opole, stan.4
 218-224. Śmicz, gm.Biała, woj.Opole, stan.1, 4 (6), 18, 30, 37, A i B
 225. Tłustomosty, gm.Baborów, woj.Opole, stan.x1
 226. Trawniki, gm.Gościęcín, woj.Opole, stan.x1
 227. Turze, gm.Kuźnia Raciborska, woj.Katowice, stan.3
 228. Tworków, gm.Krzyżanowice, woj.Katowice, stan.D
 229-231. Ucieszków, gm.Pawłowiczki, woj.Opole, stan.1, 2 i x1
 232-235. Większyce, gm.Reńska Wieś, woj.Opole, stan.2, 3a, 4 i x1
 236. Witosławice, gm.Polska Cerekiew, woj.Opole, stan.x1
 237,238. Włodzienin, gm.Branice, woj.Opole, stan. R i x1
 239-244. Wojnowice, gm.Kietrz, woj.Opole, stan.7, 8, 15, 17, A i x1
 245. Wojnowice, gm.Krzanowice, woj.Katowice, stan.4
 246. Wronin, gm.Polska Cerekiew, woj.Opole, stan.x1
 247. Wróblin, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.2
 248. Zwiastowice, gm.Głogówek, woj.Opole, stan.5
 249,250. Żmudzona, gm.Koźle, woj.Opole, stan.4 i 9

B. Czechosłowacja

251. Hlinka, okres Bruntál, stan.x1
 252,253. Hněvošice, okres Opava, stan.x1 i x2
 254. Holasovice, okres Opava, stan.x1
 255. Hradec, okres Opava, stan.x1
 256. Hrozová, okres Bruntál, stan.x1
 257. Koblov, okres Opava, stan.x1
 258. Komárov, okres Opava, stan.x1
 259. Malé Hoštice, okres Opava, stan.x1
 260. Neplachovice, okres Opava, stan.x1
 261. Nové Sedlice, okres Opava, stan.x1
 262. Opava-Jaktař, okres Opava, stan.x1
 263,264. Opava-Kylešovice, okres Opava, stan.x1 i x2
 265. Otice, okres Opava, stan.x1
 266. Slavkov, okres Opava, stan.x1
 267. Slezské Pavlovice, okres Bruntál, stan.x1
 268. Stěbořice, okres Opava, stan.x1
 269. Úvalno, okres Bruntál, stan.x1
 270-272. Vávrovice, okres Opava, stan.x1, x2 i x3
 273. Velké Hoštice, okres Opava, stan.x1
 274. Vino, okres Bruntál, stan.x1
 275. Vlastovičky, okres Opava, stan.x1

oddziaływaniem czynników zarówno oceanicznych, jak i kontynentalnych. Średnie roczne temperatury wahają się w granicach od 6°–8° na Pogórzu do mniej więcej 8° na terenie Płaskowyżu oraz Kotliny Raciborskiej; ta ostatnia jest minimalnie cieplejsza od Płaskowyżu (Schmuck 1968, 206). Okres wegetacyjny trwa najdłużej (ponad 32 tygodnie) w dolinie Odry, nieco krócej na Płaskowyżu, natomiast w strefie przedgórzia Sudetów bezpośrednio sąsiadującej z Płaskowyżem ciągnie się ok. 29 tygodni (Straszewicz 1970, 30). Na samym obszarze Płaskowyżu Głubczyckiego najkorzystniejsze warunki mają jego N i E partie, gdzie wiosna oraz lato zaczynają się wcześniej i kończą później niż na terenach przylegających do Sudetów (Schmuck 1968, ryc. 2–8). Najwyższe opady występują w okolicach podgórskich, natomiast wewnętrzna część Płaskowyżu Głubczyckiego otrzymuje stosunkowo mało opadów (ok. 800 mm rocznie), co jest zapewne spowodowane osłonięciem tej krainy przez góry od niosących deszcz wiatrów zachodnich (Straszewicz 1970, 30).

Rekonstrukcja szaty roślinnej powinna być oparta na badaniach palinologicznych danego obszaru lub jego sąsiedztwa, a także na obserwacji współczesnych reliktów dawnej roślinności oraz cech podłoża glebowego¹⁴. Ponieważ odpowiednich analiz pyłkowych w bliskim sąsiedztwie nie przeprowadzono (a przynajmniej wyniki takich badań nie są autorowi znane), rozwiązań należy szukać wśród pozostałych wyżej wymienionych czynników.

Obszary lessowe są naturalnym siedliskiem lasów

dębowo-grabowych, często o charakterze parkowym¹⁵. Nie wiadomo, w jakim stopniu Płaskowyż Głubczycki był zalesiony w momencie wkraczania nań osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Bez wątplenia znaczne potacie omawianej krainy ulegały wylesianiu w związku z działalnością ludzi już w neolicie, a także we wszystkich kolejno następujących epokach, lecz fazy wylesiania były przegrodzone okresami odradzania się roślinności leśnej. Można przypuszczać, że najpóźniej w środkowych fazach wczesnego średniowiecza dominował tu krajobraz polno-leśny. Wilgotne dna dolin rzecznych, zwłaszcza Odry, pokrywały liściaste lasy i zarośla łąkowe, których skąpe resztki pozostały w okolicach Raciborza i Koźła¹⁶. Zwarta szata leśna zajmowała obszary pogórskie oraz piaszczyste gleby prawobrzeżnej części Kotliny Raciborskiej i — zapewne w sposób mniej ciągły — lewobrzeże tego regionu. Ze współczesnego stanu zalesienia i rozmieszczenia stanowisk wczesnośredniowiecznych (ryc. 2) można wnosić, że lasy dominowały również w narożniku SE Płaskowyżu Głubczyckiego¹⁷.

Odtwarzanie stanu fauny wczesnośredniowiecznej mieści sporo niewiadomych, gdyż nie wykonywano ekspertyz szczątków zwierzęcych ze znalezisk archeologicznych na omawianym terenie¹⁸.

Znając obydwie strony pojęcia „osadnictwo”, to znaczy rozmieszczenie i charakter faktów archeologicznych, a także warunki środowiska geograficznego, należy obecnie skonfrontować te składniki w celu uchwycenia ich współzależności.

III. ROZWÓJ OSADNICTWA NA PŁASKOWYŻU GŁUBCZYCKIM

1. PROBLEM BRAKU ŹRÓDEŁ Z ZARANIA WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA (SCHYLEK V – POCZĄTEK VII W.)

Brak znalezisk archeologicznych z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza stanowi jedno z najbardziej uderzających zjawisk kulturowych na badanym obszarze. Stosunkowo nieduży teren Płaskowyżu jest wszakże silnie nasycony stanowiskami ze środkowych i młodszych faz tego okresu, a przy tym — w porównaniu z innymi obszarami, gdzie znaleziska wczesnosłowiańskie wystąpiły (np. Małopolska) — jest on znacznie lepiej rozpoznany pod względem archeologicznym. Na tym tle nieobecność punktów osadniczych z połowy I tysiąclecia n.e. rysuje się szczególnie wyraziście.

Charakter i miejsce występowania słowiańskiego czynnika etnicznego w czasach prahistorycznych stanowią przedmiot ostrej polemiki. Najdawniejszy powszechnie akceptowany przez badaczy przejaw tego czynnika to tzw. praska prowincja kulturowa, rozwijająca się w VI–

VII w. od Dniepru na wschodzie po Łabę i Soławę na zachodzie, na południu miejscami przekraczająca Dunaj¹⁹. Ziemie polskie tylko fragmentarycznie znalazły się w zasięgu omawianego zjawiska — czyste zespoły zabytkowe odkryto przede wszystkim w Małopolsce (m in. Nowa Huta-Mogiła, Lublin, Bachórz)²⁰. Typo-

¹⁵ MEDWECKA-KORNAŚ, KORNAŚ, PAWŁOWSKI 1959, s.393.

¹⁶ GIŁOWSKI, JEŚMAN 1975, s.108 n.

¹⁷ OPRAVIL 1974, tam dalsza literatura.

¹⁸ O badaniach paleozoologicznych zob. TYSZKIEWICZ 1976, s.34.

¹⁹ Monografię praskiej prowincji kulturowej, nie pozbawioną elementów dyskusyjnych, ogłosiła ostatnio RUSANOVA 1976.

²⁰ HACHULSKA-LEDWOS 1971; HOCZYK-SIWKOWA 1974; PARCZEWSKI 1977a. Ponadto ze względu na brak publikacji nie można było wykorzystać wyników badań M.Kaczkowskiego w Żukowicach pod Głogowem, na pograniczu Dolnego Śląska i Łużyc, gdzie prawdopodobnie wystąpiły również zespoły „praskie”.

¹⁴ GODŁOWSKI 1969, s.21; TYSZKIEWICZ 1976.

wym wyznacznikiem horyzontu „praskiego” jest przede wszystkim specyficzna odmiana ręcznie lepionej ceramiki w postaci garnkowego naczynia o krótkim pionowym brzegu²¹, a także forma domu mieszkalnego — kwadratowa półziemianka z piecem lub paleniskiem w narożniku (Rusanova 1976). Model kultury „praskiej” różni się zasadniczo od wzorca większości kultur z późnego okresu wpływów rzymskich, występujących na określonym wyżej terenie; dotyczy to również kultury przeworskiej, uchwytej najpóźniej do połowy (a raczej do początków) V wieku w południowej i środkowej Polsce (Godłowski 1970; 1971).

Bardzo ostrożnie trzeba traktować kwestię szczegółowego datowania kultury „praskiej”. Przy obecnym stanie znajomości materiału próby wewnętrznego podziału chronologicznego mogą być oparte tylko na typologii słabo zróżnicowanej ceramiki. Należy zatem wątpić w wiarygodność bardziej precyzyjnego datowania znalezisk, chociaż wydaje się być realne rozróżnienie star-

szej i młodszej fazy w ramach omawianego horyzontu. Niezbyt ścisła periodyzacja dość dotkliwie ogranicza nasze szanse poznawcze przede wszystkim tam, gdzie trzeba się liczyć z ewentualnością rozłożonej w czasie ekspansji terytorialnej użytkowników naczyń „praskich”. Abstrahując od niedokładności dotychczasowego systemu datowania, należy podkreślić raz jeszcze, że obszar Płaskowyżu Głubczyckiego nie dostarczył znalezisk wczesnosłowiańskich sprzed końca VI w. Podobna sytuacja panuje na całym Górnym Śląsku i znacznej części Dolnego aż po rejon Wrocławia włącznie. Najstarsze pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego mogą być w tej części Polski datowane co najwyżej na schyłek VI lub raczej VII w.²² Nie zmienia tego poglądu ogromnie interesujące odkrycie badanej ratowniczo i wstępnie opublikowanej osady w Krapkowicach na przedpołu Płaskowyżu Głubczyckiego, gdzie wystąpiły dwa naczynia nawiązujące do ceramiki „praskiej” z młodszej fazy rozwojowej²³.

2. PIERWSZA FAZA OSADNICTWA (VII – 2. POŁOWA IX W.)

Na pierwszą fazę rozwoju osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Płaskowyżu Głubczyckiego można datować materiały zabytkowe uzyskane na 149 stanowiskach. Mieszczą się w tym 32 osady otwarte, 5 osad obronnych (3 pewne i 2 domniemane), 3 cmentarzyska, skarb i 108 znalezisk luźnych (ryc. 3).

Odkrycia jam i warstw osadowych (pomijając na razie konstrukcje obronne) zostały udokumentowane w różnym stopniu. Pewną sumą informacji o kształcie, wymiarach oraz ewentualnych urządzeniach wewnętrznych dysponujemy z 30 obiektów. Poza tą grupą znalazło się ok. 30 obiektów pozbawionych bliższych danych (Cisek, stan.26, ob.1, 4 i 5; Cyprzanów, stan.5, ob.2; Grzegorzowice, stan.1, ob.12; Koźle, stan.5, ob.1 i 2; Ligota Wlk., stan.3, ob.a; Modzurów, stan.7; Nędza, stan.N5, ob.1/1935 i 2/1935, stan.A, kilka obiektów; Pietrowice Wlk., stan.8, ob.a/1930, 2/1930, 9a/1930, 23/1933, 27b/1942, 28/1942, 34/1942 i 35/1942; Poborsów, stan.A, ob.1, 2 i 3; Roszowice, stan.2; Hradec, stan.x1, 4 obiekty²⁴), nieznana liczba obiektów na kilku stanowiskach (Błażejowice, stan.9; Branice, stan.13;

Kietrz, stan.7; Łąki Kozielskie, stan.1; Maków, stan.27; Nędza, stan.N9; Nowa Cerekwia, stan.B18) oraz dwie osady z bliżej nie określoną warstwą kulturową (Kobylice, stan.6; Otice, stan.x1).

Określenie funkcji obiektów nadających się do analizy²⁵ nie jest proste, gdyż przeważnie brak wystarczającej dokumentacji.

Na uwagę zasługują dwa prostokątne w rzucie poziomym obiekty: 1/1959 w Pietrowicach Wielkich, stan.8 (ryc. 4), i 3 w Úvalnie, stan.x1 (ryc. 5:3). Zarówno kształt obiektów, jak i obecność paleniska w jamie w Pietrowicach oraz wystąpienie kamienia żarnowego w obiekcie w Úvalnie mogłyby przemawiać za mieszkalną funkcją zagłębień. Przeciw takiej interpretacji świadczy jednak zbyt mała wielkość: 220×170 cm, głęb. 130 cm, oraz 270×170 cm, głęb. 45 cm. Wydaje się natomiast, że dopuszczalne jest objaśnienie, iż obydwie jamy były zagłębionymi częściami większych budowli mieszkalnych, pełniąc w nich rolę piwniczek.

Zachowała się niezbyt wiarygodna informacja o rozkopaniu w Grzegorzowicach, stan.1, czworobocznej jamy, w której miały się znajdować 2 fragmenty naczyń z IX w. obok ceramiki prahistorycznej.

Mocno wątpliwe jest łączenie z wczesnym średniowieczem czworobocznej chaty słupowej o wymiarach ścian 530, 400, 520 i 250 cm, ujawnionej na stan.3a w Więszycach. Według wszelkiego prawdopodobieństwa chata należy do okresu wpływów rzymskich (Godłowski 1973, 320), a materiał datowany na VII–IX w. znalazł się przypadkowo w tym samym miejscu. Niejasna wzmianka o śladach

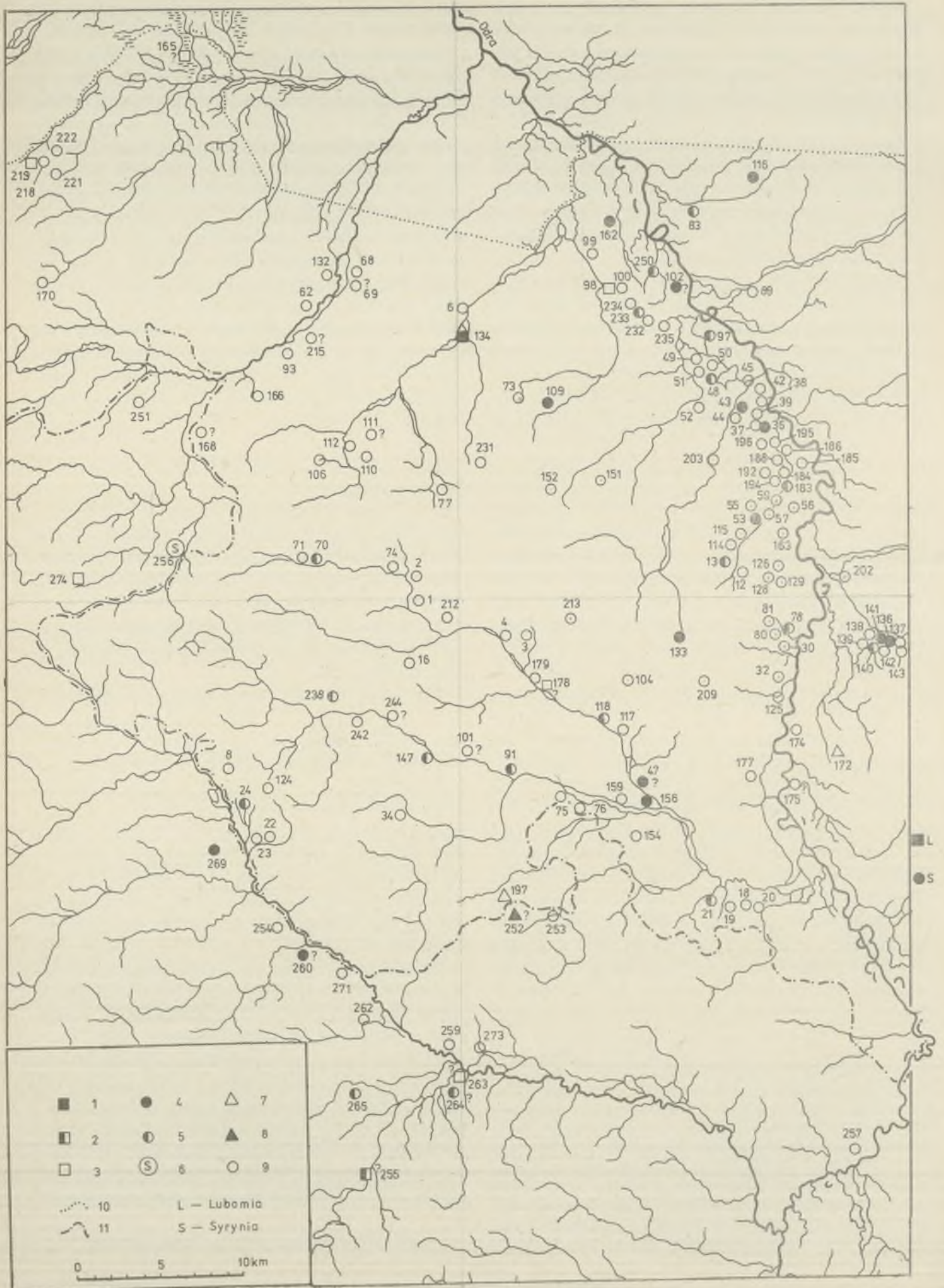
²¹ HILCZERÓWNA 1970; RUSANOVA 1976.

²² Próby nieuzasadnionego przesuwania w dół (do V–VI w.) chronologii znalezisk z VIII–IX w. (m.in. z Choruli w sąsiedztwie Płaskowyżu Głubczyckiego) spotkały się ze słuszną krytyką (GODŁOWSKI 1977, s.225–230, tam dalsza literatura).

²³ KAŹMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977, s.227–229, ryc. 187–190.

²⁴ Samodzielnym stanowiskom wczesnośredniowiecznym, które nie miały żadnego oznaczenia (nazwy), dodano w celach porządkowych własną numerację poprzedzoną znakiem x.

²⁵ Zob. uwagi DONATA 1977, tam dalsza literatura.

Ryc. 3. Mapa rozmieszczenia stanowisk archeologicznych z pierwszej fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego (poł.VII–poł.IX w.) na Płaskowyżu Głubczyckim

1 – grody z udokumentowaną zabudową, 2 – grody o zabudowie niepewnie datowanej na I fazę, 3 – grody bez udokumentowanej zabudowy mieszkalnej, 4 – osady otwarte, 5 – osady otwarte o zabudowie niepewnie datowanej na I fazę, 6 – skarb, 7 – cmentarzyska kurhanowe ciałopalne, 8 – cmentarzysko kurhanowe szkieletowe, 9 – znaleziska luźne, 10 – północny zasięg badanego obszaru, 11 – współczesna granica państwowa. Numery na mapie odpowiadają numerom w wykazie stanowisk.

Verbreitung der archäologischen Fundplätze aus der ersten Phase der frühmittelalterlichen Besiedlung (Mitte des 7.–Mitte des 9. Jhs) auf der Głubczycker Hochebene

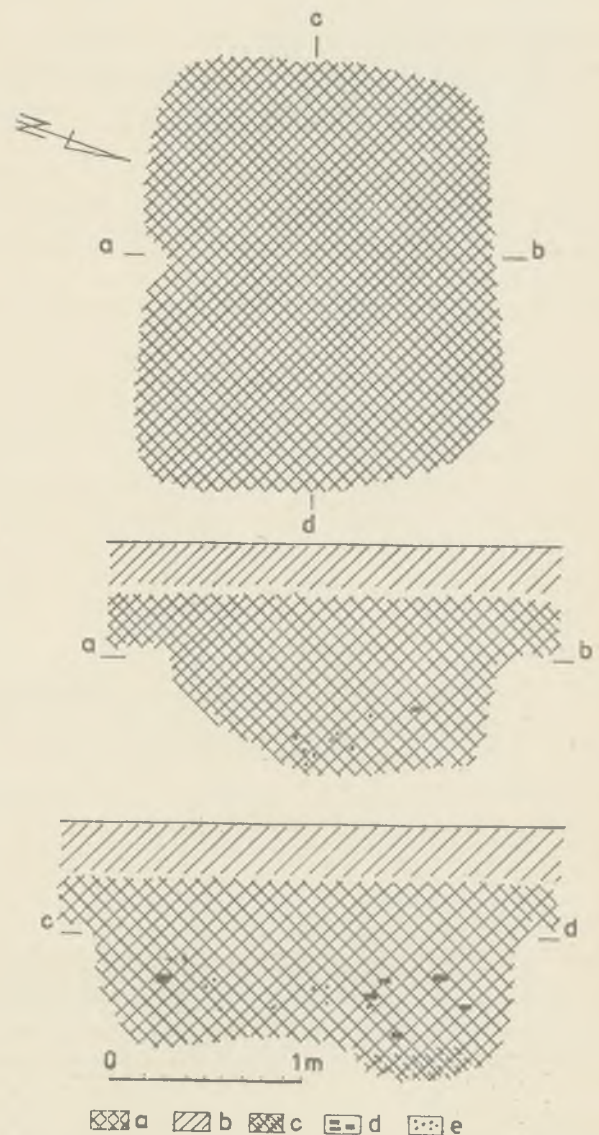
1 – Burgwälle mit dokumentierter Bebauung, 2 – Burgwälle mit unbestimmt auf die I Phase datierter Bebauung, 3 – Burgwälle ohne dokumentierte Bebauung, 4 – offene Siedlungen, 5 – offene Siedlungen mit unbestimmt auf die I Phase datierter Bebauung, 6 – Hortfund, 7 – Hügelgräberfelder mit Leichenbrand, 8 – Hügelgräberfelder mit Skelettbestattungen, 9 – Einzelfunde, 10 – die Nordgrenze des untersuchten Gebiets, 11 – zeitgenössische Staatsgrenze. Die Ziffern auf der Karte entsprechen jenen in dem Fundplätzenverzeichnis

słupów (chata?), którym towarzyszyło palenisko, pochodzi z Borucina, stan.9. Ponadto parokrotnie stwierdzano dołki posłupowe w rejonie innych obiektów (Cisek, stan.4, ob.1; Naczęsławice, stan.2, ob.I; Nędza, stan.N5, ob.1/1935).

Do ziemnych partii obiektów mieszkalnych wypadnie zaliczyć co najmniej kilka spośród 16 jam niezbyt regularnych, które były zazwyczaj zakładane na planie mniej lub bardziej wydłużonego owalu (ryc. 2, 5:1, 6 i 7) o dług.160–400 cm, szer. 100–220 cm i głęb. 40–114 cm (Cisek, stan.4, ob.1, Dzielnica, stan.1; Głubczyce, stan.1; Naczęsławice, stan.2, ob.I; Pietrowice Wielkie, stan.8, ob.31/1961, 38/1961 i x2/1963; Poborszów, stan.A, ob.8, 9 i 10; Úvalno, stan.x1, ob.1 i 2, a ponadto prawdopodobnie Nędza, stan.N5, ob.1/1913 i 2/1913; Pietrowice, stan.8, ob.33/1961 i x1/1961). Są to zapewne pozostałości zagłębień w obrębie budynków o naziemnej konstrukcji, która obejmowała większą przestrzeń²⁶. Taka interpretacja dotyczy przede wszystkim tych jam, które zawierają szczątki palenisk (Dzielnica, stan.1; Úvalno, stan.x1, ob.1 i 2 – ryc. 5:1,2). Nazbyt uproszczony pogląd niektórych badaczy (np. Kaźmierczyk 1969, 167–173), przyjmujących zgodność zarysu jamy z przebiegiem ścian budynku, został słusznie skrytykowany przez P.Donata (1977, 120). Część nieregularnych zagłębień bywa w nowszej literaturze uznawana za pomieszczenia służące do hodowli trzody chlewnej (Donat 1977, 123–125).

Oprócz urządzeń ogrzewczych umiejscowionych wewnątrz jam, zlokalizowano parę palenisk poza obiektami. Wcześniej wspomniano o takim odkryciu w Borucinie, stan.9, któremu towarzyszyły jakieś słupy. Ponadto we Włodzieninie stan.x1, uległy zniszczeniu bliżej nie określone obiekty o charakterze pieców kamiennych; nie wiadomo, czy należy je łączyć z wczesnym średniowieczem, czy też z okresem wpływów rzymskich.

Na kilku osadach rozpoznano obiekty koliste w rzucie poziomym (ryc.8), liczące 130–220 cm średn. i 50–140 cm głęb. (Cisek, stan.4, ob.2 i 3; Naczęsławice, stan.2, ob.II; Pietrowice Wielkie, stan.8, ob.89/1962,

Ryc. 4. Pietrowice Wielkie, woj. Katowice, stan. 8. Rzut poziomy i przekroje pionowe jamy 1/1959

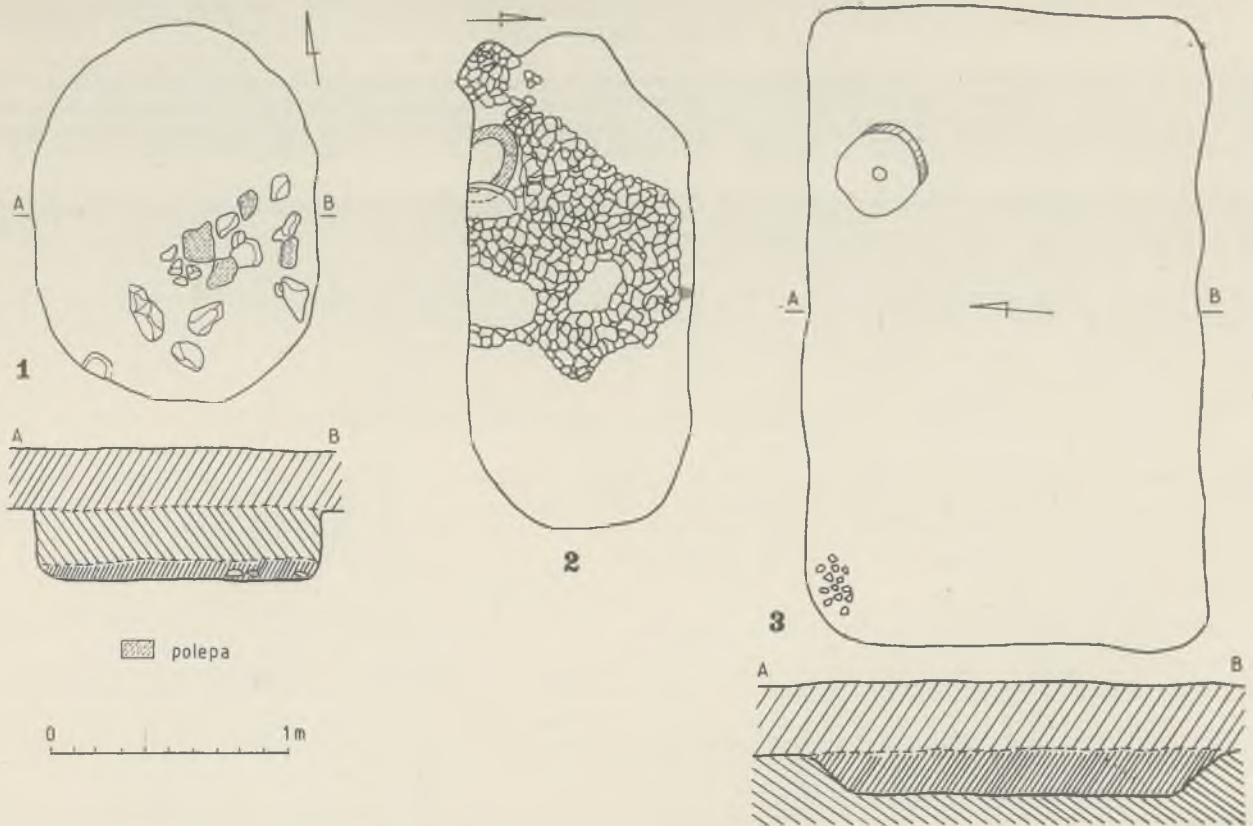
a – ciemnoszara ziemia, b – ziemia orna, c – intensywnie czarna, tłusta ziemia, d – polepa, e – węgielki drzewne.

Pietrowice Wielkie, woj. Katowice, Fpl. 8. Querschnitt und Längsschnitte der Grube 1/1959

a – dunkelgraue Erde, b – Ackerboden, c – Intensiv schwarz verfärbte, fette Erde, d – gebrannter Lehm, e – Holzkohlen

Nach: Bukowska-Gedigowa u. Gediga

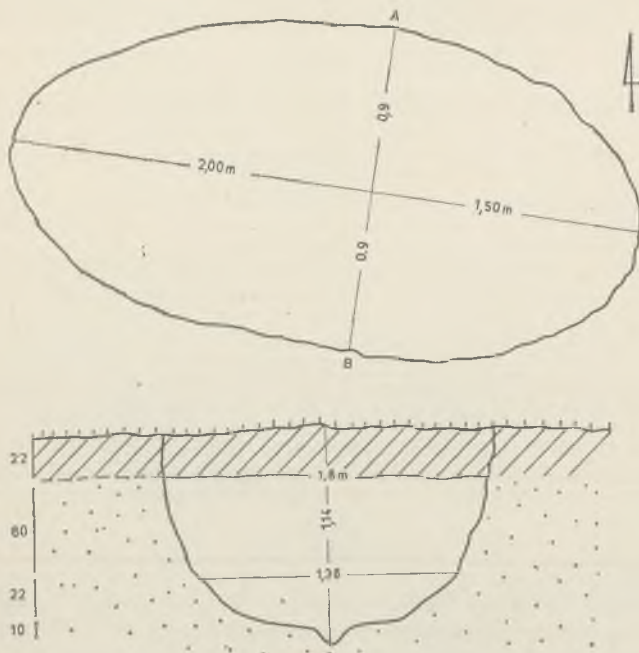
²⁶ SZYMAŃSKI 1969, s.229; PODWIŃSKA 1971, s.74.

Ryc. 5. Úvalno, okr. Bruntál, stan. x1. Rzuty poziome oraz przekroje pionowe jam 1 (1), 2 (2) i 3 (3).

Uvalno, Okr. Bruntál, Fpl. 1. Querschnitte und Längsschnitte der Gruben 1 (1), 2 (2) und 3 (3)

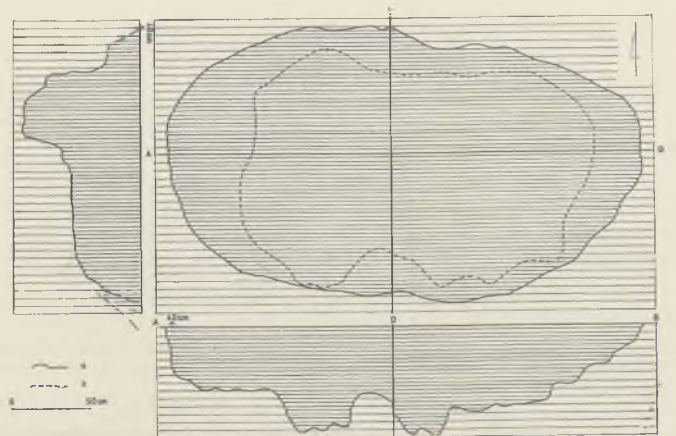
Nach: Král

Ryc. 6. Głubczyce, woj. Opole, stan. 1. Rzut poziomy oraz przekrój pionowy jamy osadowej.

Głubczyce, woj. Opole, Fpl. 1. Querschnitte und Längsschnitte der Siedlungsgrube

Nach: Archiv des Museum Górnośląskie in Bytom

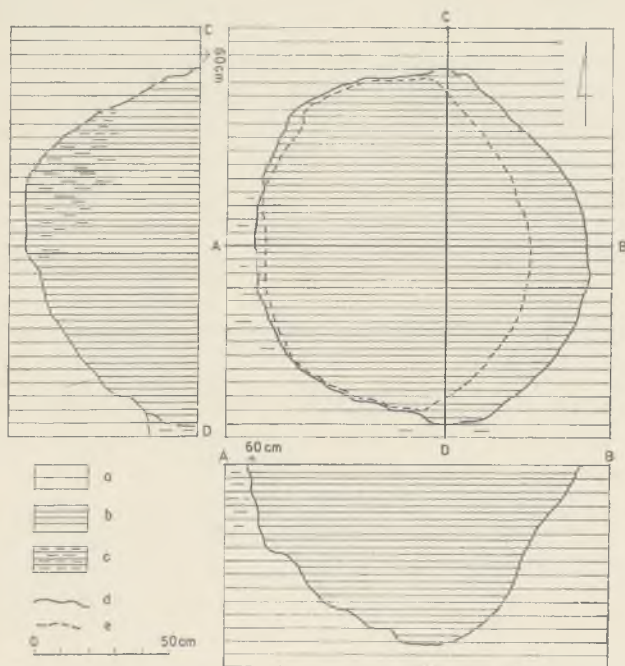
Ryc. 7. Poborszów, woj. Opole, stan. A. Rzut poziomy i przekroje pionowe jamy 8 (2/71)

a — zarys poziomy na głęb. 40 cm, b — zarys poziomy na głęb. 80 cm. Pozostałe objaśnienia zob. ryc. 8.

Poborszów, woj. Opole, Fpl. A. Querschnitt und Längsschnitte der Grube 8 (2/71)

a — Horizontalgrundriß in Tiefe 40 cm, b — Horizontalgrundriß in Tiefe 80 cm. Übrige Erklärungen siehe: Abb.8

x3/1964 i x4/1964; Poborszów, stan. A, ob. 4, 5 i 7). Są to pozostałości jam osadowych o różnym przeznaczeniu: zasobowym, odpadkowym itp. Zwłaszcza głębsze obiekty należy prawdopodobnie wiązać z funkcją spichlerzy ziemnych²⁷. Ciekawą pozycję zajmuje obiekt 3 w Cisku, stan. 4. Jama o średn. 220 cm i głęb. 140 cm zawierała szczątki paleniska, w obrębie którego znajdowały się ułamki prażnicy. Koresponduje to z obserwacjami poczynionymi na innych terenach Słowiańszczyzny, gdzie prażnice często były instalowane w osobnych jamach, służących do czyszczenia, suszenia i prażenia ziarna lub do pieczenia chleba²⁸.

Ryc. 8. Poborszów, woj. Opole, stan. A. Rzut poziomy i przekroje pionowe jamy 7 (1/71)

a – calec, b – ziemia brunatna, c – ziemia intensywnie czarna, d – zarys poziomy na głęb. 60 cm, e – zarys poziomy na głęb. 100 cm

Poborszów, woj. Opole, FpI. A. Querschnitt und Längsschnitte der Grube 7 (1/71)

a – gewachsener Boden, b – Braunerde, c – intensiv schwarze Erde, d – Horizontalgrundriß in Tiefe 60 cm, e – Horizontalgrundriß in Tiefe 100 cm

Podstawy do ustaleń na temat rozplanowania osad są zupełnie niewystarczające, gdyż poza niezłe poznanym stanowiskiem A w Poborszowie tylko odkrycia w Pietrowicach Wielkich, stan. 8, i Ūwalnie, stan. x1, mogą dostarczyć informacji o wzajemnym położeniu obiektów, chociaż nie dysponujemy planami dwóch ostatnich osad.

W Poborszowie zaobserwowano szeregowy układ jedenastu jam osadowych, które ciągnęły się stosunkowo wąskim pasmem długo kilkadziesiąt metrów, w niezbyt regularnym porządku, mniej więcej wzdłuż krawędzi

²⁷ KUDRNAČ 1970, s. 47–81, 89–97, ryc. 25–33, 35, 36, 43–45; DONAT 1977, s. 126 n., ryc. 3, 4a, tam dalsza literatura.

²⁸ KUDRNAČ 1970, s. 114 n.; ZEMAN 1976, s. 196, tam dalsza literatura.

terasy nadzalewowej (ryc. 9). Godny uwagi jest fakt, że zabudowa trzyma się tej samej poziomici, oddalając się od załomu terasy w miejscu, gdzie krawędź ulega obniżeniu w stronę rozcinającej ją dolinki niewielkiego ciek.

Ryc. 9. Poborszów, woj. Opole, stan. A. Plan osady.

Grundris der Siedlung

Nach: Macewicz, Tomczak, Wuszkán, Parczewski

Odległości pomiędzy poszczególnymi obiektami wynosiły 2–10 m. Szeregowy układ zabudowań jest spotykany w okresie wczesnego średniowiecza, ale również zdarza się w innych epokach. Najpewniej warunkowała go sytuacja terenowa²⁹.

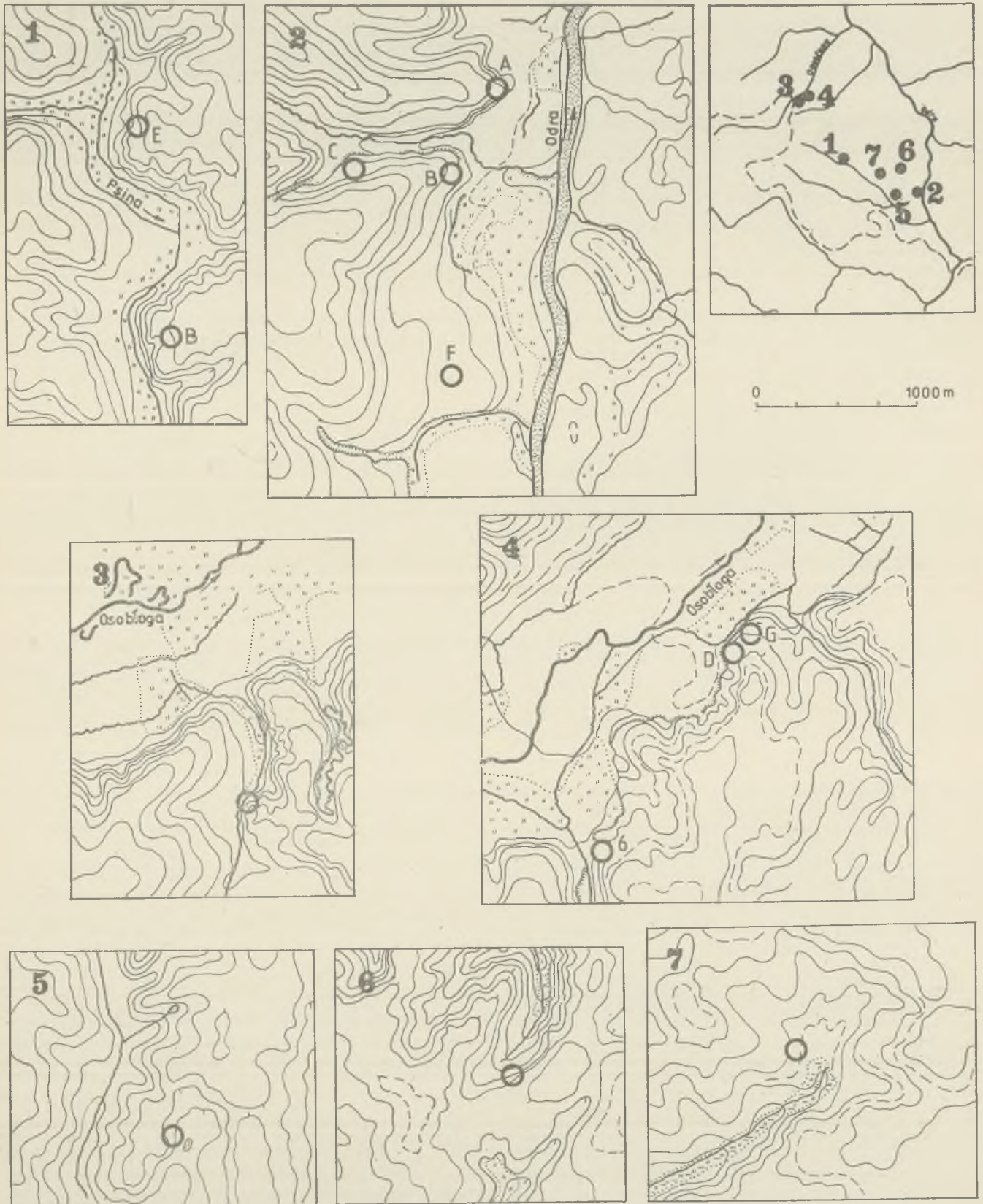
Trzy chaty(?) w Ūwalnie były rozmieszczone wzdłuż zbocza niedużej doliny, przy czym dwie zalegały bezpośrednio obok siebie, a trzecia znajdowała się ok. 60 m ku NE.

Dzięki powojennym badaniom wykopaliskowym na stan. 8 w Pietrowicach Wielkich ustalono, że osadnictwo wczesnośredniowieczne obejmuje tu obszar ok. 0,5 ha. Rozproszone występowanie obiektów nieruchomych dowodzi zresztą, że odkryto raczej peryferyjne partie osady (Bukowska-Gedigowa 1965, 253).

Krajobraz Płaskowyżu Głubczyckiego budują trzy podstawowe zespoły form morfologicznych, ważne z osadniczego punktu widzenia: wysoczyzny, zbocza dolin oraz dna dolin. Dokonano analizy rozmieszczenia osad w zależności od wyżej wymienionych elementów rzeźby terenu. Aby wzbogacić bazę źródłową wykorzystano z należytą ostrożnością obok pewnych osad również dobrze zlokalizowane znaleziska luźne.

Obszar wysoczyzny był mniej preferowany przez osadnictwo w porównaniu z wklęsłymi formami terenowymi. Najwięcej stanowisk (6 znalezisk luźnych) skupia się w strefie krawędzi wysoczyzny, ponad doliną, a więc i tak wykazuje ścisły związek z obniżeniami (ryc. 10:1–4). Cztery znaleziska (w tym jedną osadę — Modzurów, stan. 7) ujawniono w głębi wysoczyzny, ale w charakterystycznym powiązaniu z obszarem źródłiskowym małych cieków (ryc. 10:5–7). Wreszcie jedno znalezisko wystąpiło w grzbietowej partii wzniesienia, należałoby sprawdzić, czy nie są to ślady zniszczonego cmentarzyska kurhanowego (ryc. 11:1).

²⁹ PODWIŃSKA 1971, s. 53–57, tam dalsza literatura.

Ryc. 10. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 — Babice, woj. Opole, stan. B, E; 2 — Brzeźnica, woj. Katowice, stan. A, B, C, F; 3 — Pomorzowice, stan. 2, 4 — Klisinko, stan. 6, i Szonów, stan. D, G, woj. Opole;
5 — Krowiarki, stan. A, 6 — Modzurów, stan. 7, woj. Katowice; 7 — Szczyty, woj. Opole, stan. 2

Pozostałości osadnictwa rejestrowano znacznie częściej w obrębie dolin. Trzeba tu podkreślić, że w głębi obszarów lessowych rzadko dochodzi do uformowania się wypłaszczeń niskiej, kilkumetrowej terasy nadzalewowej, którą można obserwować tylko miejscami w środkowych oraz dolnych odcinkach dolin większych rzek rozcinających Płaskowyż, a także poza tą krainą. Tymczasem krawędzie wspomnianej terasy stanowią zwykle — jak to wynika z wielu doświadczeń terenowych — najgęściej zasiedloną strefę krajobrazu. Niedostatek tego elementu morfologicznego musiał wpłynąć na nieco odmienne kształtowanie się udziału rozmaitych form terenowych w rozmieszczeniu osadnictwa. Warto zauważyć, że niekiedy poza centralną częścią Płaskowyżu „rolę” terasy przejmuje łagodnie obniżająca się w stronę dna dolinnego wysoczyzna, czasami nawet oddzielona od poziomu ławkowego niewysokim progiem, co doskonale imituje układ załomu terasy nadzalewowej, i co zresztą uznawano za krawędź terasy w ramach niniejszej klasyfikacji. Strefa przykrawędna terasy, jakkolwiek ograniczona przestrzennie, dostarczyła 13 znalezisk (ryc. 11:2–7, 12:1), w tym 6 osad (Głubczyce, stan.1; Kietrz, stan.7; Nędza, stan.N5 i A; Pietrowice Wielkie, stan.8; Poborzów, stan.A).

Na terenach, gdzie nie ma dobrze wykształconej terasy nadzalewowej, osadnictwo opanowuje zbocza dolin. Znalezione 14 stanowisk położonych na zboczach (ryc.10:2, 11:7, 12:2, 3, 13:1–4), w tym 8 osad (Błażejowice, stan.9; Branice, stan.13; Dzielnica, stan.1; Grzegorzowice, stan.1; Nędza, stan.N9; Większyce, stan.3a; Otice, stan.x1; Úvalno, stan.x1).

Wykorzystanie den dolinnych ogranicza się prawie wyłącznie do niewielkich wyniosłości, położonych w obrębie dna zalewowej doliny Odry, szczególnie w rejonie, gdzie krawędź Płaskowyżu Głubczyckiego zaczyna oddalać się od rzeki ku W. Natrafiono na 9 punktów zlokalizowanych w dolinie (ryc. 12:3, 13:5, 14:1–3), w tym 5 osad (Cisek, stan.4 i 26, Łąki Kozieleckie, stan.1; Roszowice, stan.2; Żmudzona, stan.9).

Specyficzną odmianę osady stanowi gród. Pochodzenie idei grodu w świecie słowiańskim, a także kwestia datowania najstarszych osad obronnych oraz — co za tym idzie — kierunków przemian poszczególnych form umocnień, należą do najtrudniejszych i najmniej jasnych stron odtwarzanego wzorca osadnictwa. Pierwotną przyczynę tych trudności należy upatrywać nie w zbyt małej liczbie rozkopanych grodzisk, bo jest ich już dość sporo, ale w braku precyzyjnej metody datowania poszczególnych obiektów³⁰, co uniemożliwia bardziej dokładne prześledzenie tendencji rozwojowych³¹. Z powyższego

wynika, że rozpatrując dzieje budownictwa grodowego na Płaskowyżu Głubczyckim, będziemy się poruszać po omacku, i to z dwóch powodów: braku wystarczającej przejrzystości modelu tego zjawiska, wypracowanego na gruncie archeologii oraz złego stanu badań nad omawianymi obiektami z interesującego nas terenu (Parczewski 1976a).

Obecnie znamy na obszarze Płaskowyżu wraz z załęczem 3 grody pewne (Komorno, stan.1; Śmicz, stan.4; Vino, stan.x1) oraz 2 domniemane (Naczęsławice, stan.2; Raków, stan.1), które można datować w przybliżeniu na VII–IX w.; ponadto nie mamy pewności, czy 3 spośród grodzisk datowanych zasadniczo na późniejszą fazę (Pogórze, stan.1; Hradec, stan.x1; Opava-Kylešovice, stan.x1) nie zaczęły funkcjonować jeszcze przed połową IX w., ponieważ na każdym z tych obiektów obok późniejszej znaleziono ceramikę z VII–IX w. Na niepewnym grodzisku w Naczęsławicach, położonym w miejscu o naturalnych walorach obronnych, nie stwierdzono dotychczas śladów sztucznych umocnień, natomiast bardzo słabo udokumentowane założenie obronne(?) w Rakowie, którego pozostałości już zresztą uległy całkowitemu zniszczeniu, dostarczyło jednego fragmentu naczynia z VIII–IX w. (odkryty w nasypie wału). Analizując poniżej rozmaite aspekty zagadnienia osad obronnych, włączono do rozważań również grody domniemane; należy jednak pamiętać o wysuniętych zastrzeżeniach.

Osady obronne pierwszej fazy cechuje zbliżone położenie topograficzne. Obiekt w Śmiczu ulokowano na dość wysokim cyplu wydłużonego wzgórza, w widłach podmokłych dolinek (ryc. 15:1). Gród w Vinie znajdował się na cyplu wysuniętej ku SE odnogi zalesionego wzniesienia, na przedgórzu Gór Opawskich; teren cypla jest od W i S wyodrębniony doliną niewielkiego cieku (ryc. 16:3). Osady w Komornie i Rakowie leżą na zboczach (obejmując też kulminacje) niewysokich, niezbyt ekspozowanych wzniesień wysoczyzny bezpośrednio ponad doliną zalewową (ryc. 16:1, 2). Grodzisko(?) naczęsławickie mieści się na rozległym pagórze w centralnej partii szerokiej, bagnistej doliny zalewowej Straduni (ryc. 15:2). Przewyższenie terenu objętego umocnieniami wynosi od 3–7 m (Naczęsławice) do 5–15 m (Vino).

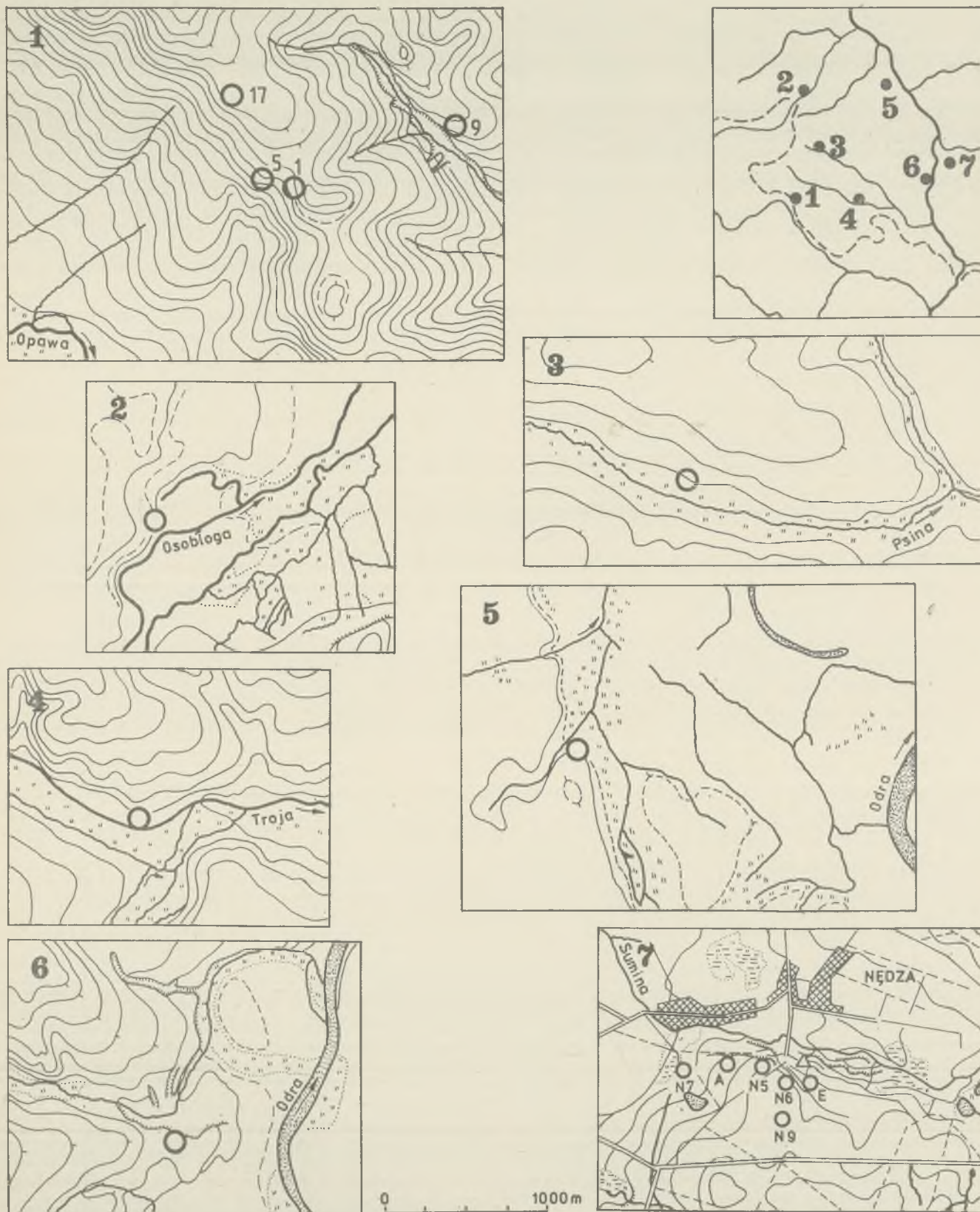
Wszystkie osady są rozległe i mają stosunkowo jednolitą wielkość: 180–200 × 100–165 m. W nieco mniejszym stopniu odnosi się to do obiektu w Naczęsławicach, gdzie domniemany ciąg umocnień obejmuje przestrzeń o wymiarach ok. 160 × 140 m, lecz te liczby mogą ulec znacznej korekcie po przeprowadzeniu badań³². Poddawane

1971, s.87–104; ŁOSIŃSKI 1972, s.108–113; AULICH 1972; DĄBROWSKA 1973; ŻAK 1974; DZIEDUSZYCKA 1977; tam wcześniejsza literatura.

³² Podawane przez autorów katalogu grodzisk Opolszczyzny wymiary ok. 160 × 140 m są zapewne poważnie zaniżone. Wskazuje na to zamieszczony w tejże publikacji plan grodu naczęsławickiego (KAŹMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977, s.315–317, ryc.285),

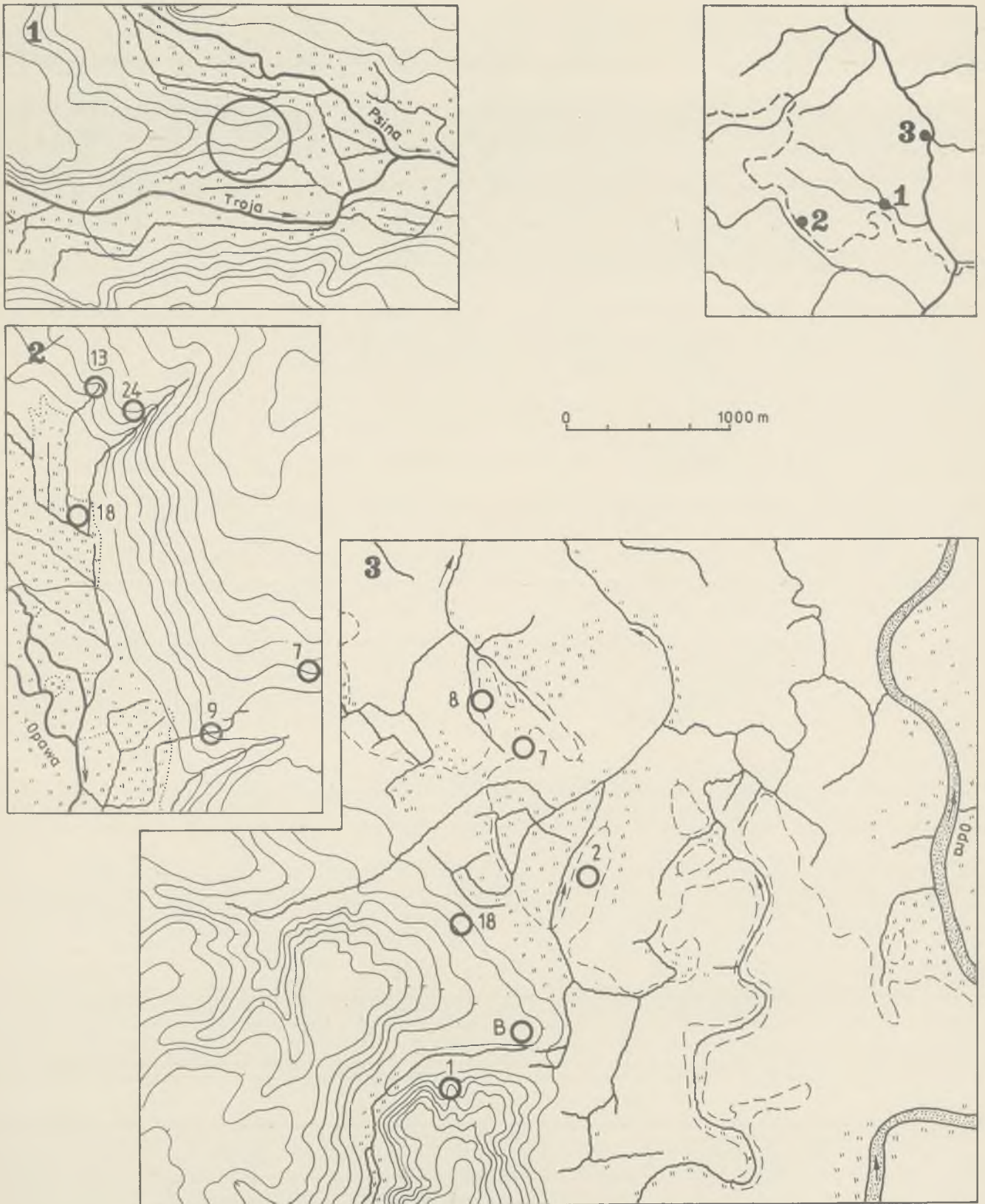
³⁰ Wydaje się, że drewniane umocnienia grodów należałoby na większą skalę datować metodą węgla C14.

³¹ Z ogromnej literatury poświęconej temu zagadnieniu zob. np. HENSEL 1946, 1962; HILCZERÓWNA 1967, s.149–198; SZYMAŃSKI 1967, zwłaszcza s.231–237; KUDRNAĆ 1970, s.188–205; PODWIŃSKA

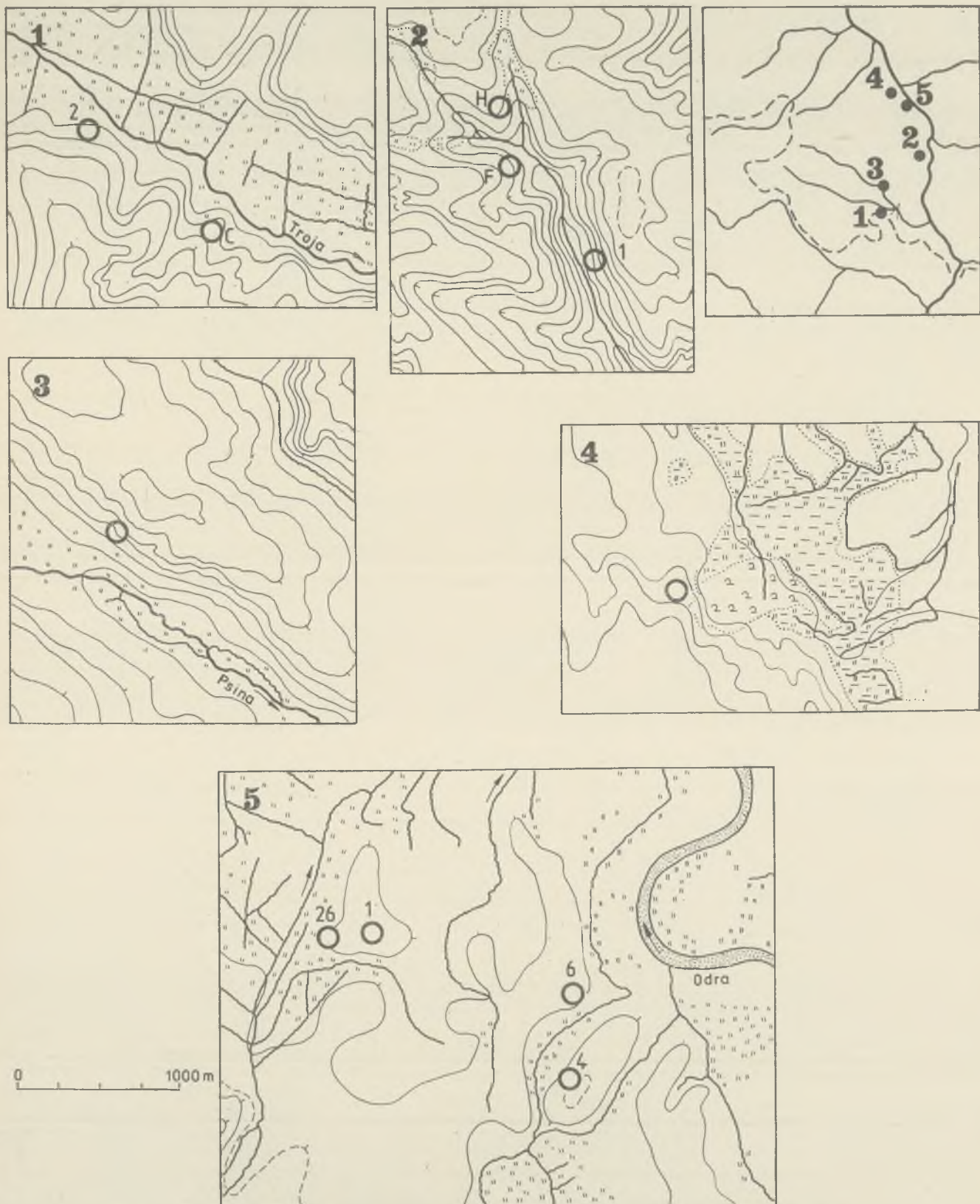
Ryc. 11. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 — Bliszczycze, stan. 1, 5, 9, 17, 2 — Dzierżysławice, stan. 1, 3 — Głubczyce, stan. 1, 4 — Kietrz, stan. 7, 5 — Poborszów, stan. A, woj. Opole; 6 — Miedonia, stan. 3, 7 — Nędza, stan. N5, N6, N7, N9, A, E, F, woj. Katowice

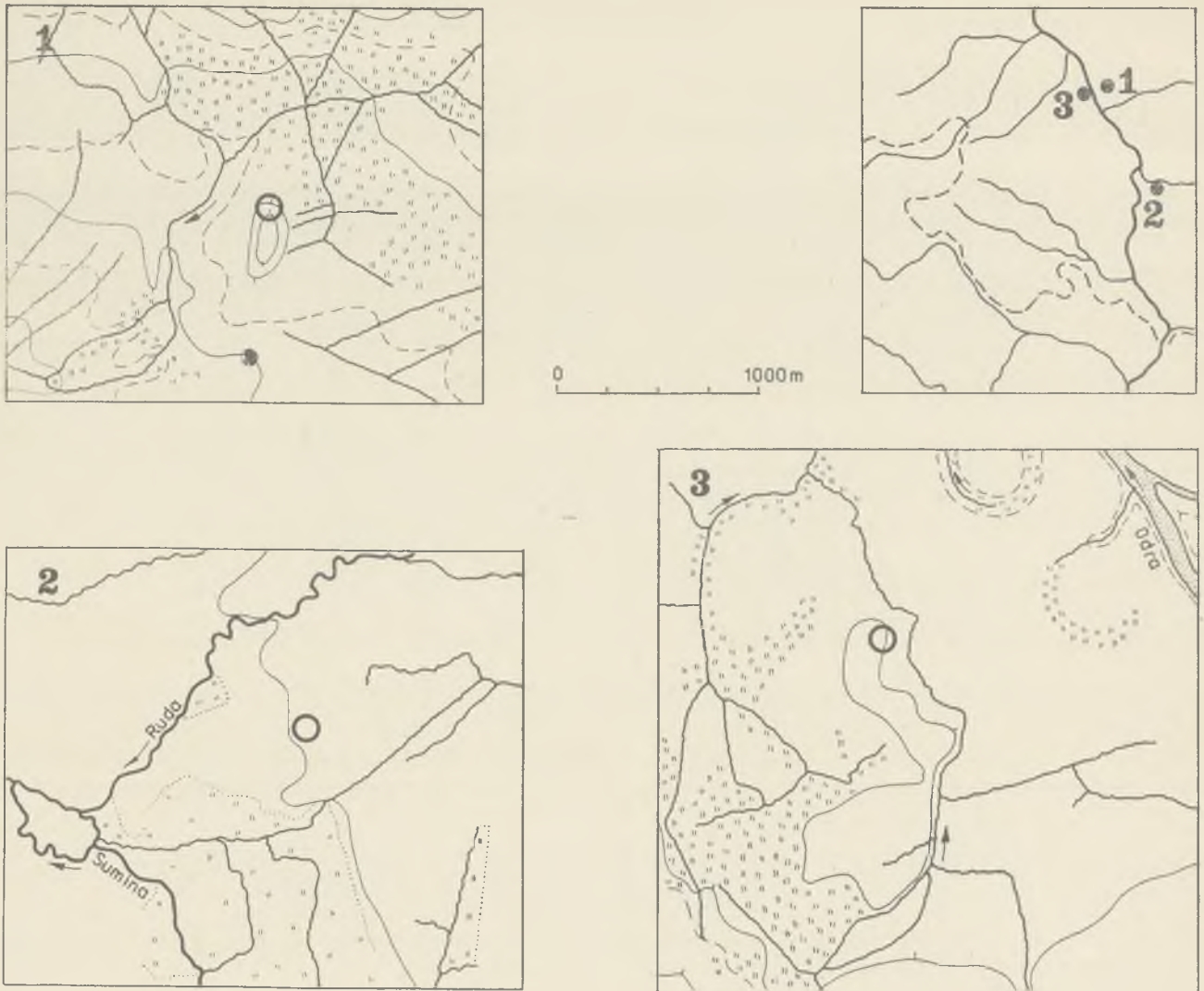
Ryc. 12. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 — Pietrowice Wielkie, woj. Katowice, stan. 8; 2 — Branice, stan. 7, 9, 13, 18, 24; 3 — Dzielnica, stan. 1, 2, 18, B, 1 Roszowice, stan. 7, 8, woj. Opole

Ryc. 13. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 — Gródzanki, stan. 2 C, 2 — Grzegorzowice, stan. 1, F, H, 3 — Maków, stan. 27, woj. Katowice; 4 — Większyce, stan. 3a, 5 — Cisek, stan. 1, 4, 6, 26, woj. Opole

Ryc. 14. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

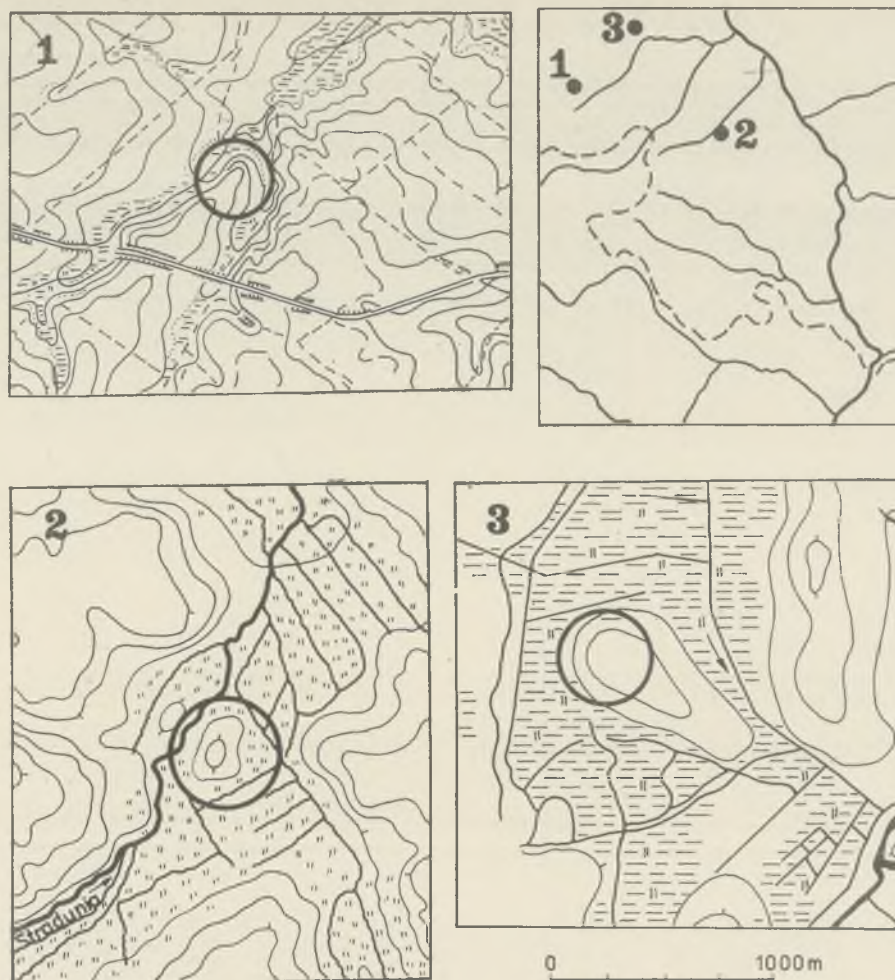
1 — Łąki Koziełskie, woj. Opole, stan. 1; 2 — Siedliska, woj. Katowice, stan. A; 3 — Żmudzona, woj. Opole, stan. 9.

analizie grody były zakładane z reguły na planie owalnym o mniej (Komorno, Naczęsławice, Vino) lub bardziej (Śmicz, Raków) wydłużonym kształcie, zwykle zresztą zależnym od zajmowanej formy terenowej (ryc. 17:1, 3, 4, 18:3).

Część osad charakteryzuje się prostym układem umocnień, ograniczonym do otaczającego majdan pojedynczego wału z fosą. Są to Komorno (ryc. 17:1), Raków i zapewne Naczęsławice (ryc. 17:3). Powyższa teza musi być jednak zweryfikowana w przyszłości badaniami wykopaliskowymi, gdyż np. gród komorneński leży w miejscu o niezbyt dużej naturalnej obronności, a zatem istniała potrzeba bardziej rozbudowanego sztucznego systemu umocnień (Parczewski 1976b). W Śmiczu zdołano wykryć prawdopodobnie resztki dodatkowej linii często-kołu (Parczewski 1977b), trudno zaś wykluczyć możliwość wystąpienia jeszcze dalszych obwarowań — krawędź NW cypla grodowego jest podzielona paroma wcięciami, które mogły stanowić punkty zaczepienia

ewentualnych uzupełniających linii obronnych (ryc.17:4). Bardziej złożony system ujawniono na cyplowym grodzisku w Vinie (ryc.18:3). Kolisty majdan został tu celowo usytuowany przy stromym zboczu, które chroniło go od W i S. Wzdłuż krawędzi zbocza nie zachowały się ślady dodatkowych umocnień, które być może uległy obsunięciu. Natomiast od strony najłatwiej dostępnej (E, a zwłaszcza N) zabezpieczono się zaporą złożoną z przebiegających w układzie półkolistym trzech rowów i dwóch wałów. Trzeba podkreślić, że stosunkowo dobry stan zachowania fortyfikacji w Vinie wynika przede wszystkim z lokalizacji ich w podgórskiej strefie nierolniczej. Pozostałe obiekty, położone na terenach o intensywnej uprawie, zostały całkowicie zniwelowane. Jak już wspomniano, nie jest przy tym wykluczone, że niektóre z grodów miały układ obronny bardziej skomplikowany od tego, który obecnie daje się odtworzyć. Wykażą to przyszłe badania.

Zjawiskiem dość rzadkim w rozplanowaniu umocnień

Ryc. 15. Położenie topograficzne grodzisk — Topographische Lage der Burgwälle

1 — Śmicz, stan. 4, 2 — Naczesławice, stan. 2, 3 — Pogórze, stan. 1, woj. Opole

grodzisk jest sytuacja stwierdzona w Komornie oraz w Vinie, gdzie majdan otoczony był rowem, na zewnątrz którego dopiero przebiegał wał (ryc. 17:1, 18:3). Zbliżony system obronny odnotowano na grodzisku z IX/X w. w Zawadzie, woj. opolskie³³. Badania ujawniły tu dodatkową palisadę usytuowaną przy wewnętrznej krawędzi rowu. W Komornie wprawdzie natrafiono na jeden dołek postłupowy po wewnętrznej stronie fosy, ale wykop był zbyt wąski, aby dało się bez wahania przyjąć obecność częstokołu (ryc.19). Lokalizacja wału poza fosą cechuje na Śląsku grodzisko z wieku XII–XIII w Wilanówce, woj. wrocławskie³⁴, a ponadto dwa stanowiska leżące w rejonie Płaskowyżu Głubczyckiego: obiekt obronny z wczesnej epoki brązu w Jędrychowicach, grodzisko II, woj. opolskie³⁵, a także nie rozpoznane pod względem

chronologicznym umocnienia w Mokrem, w tym samym województwie.

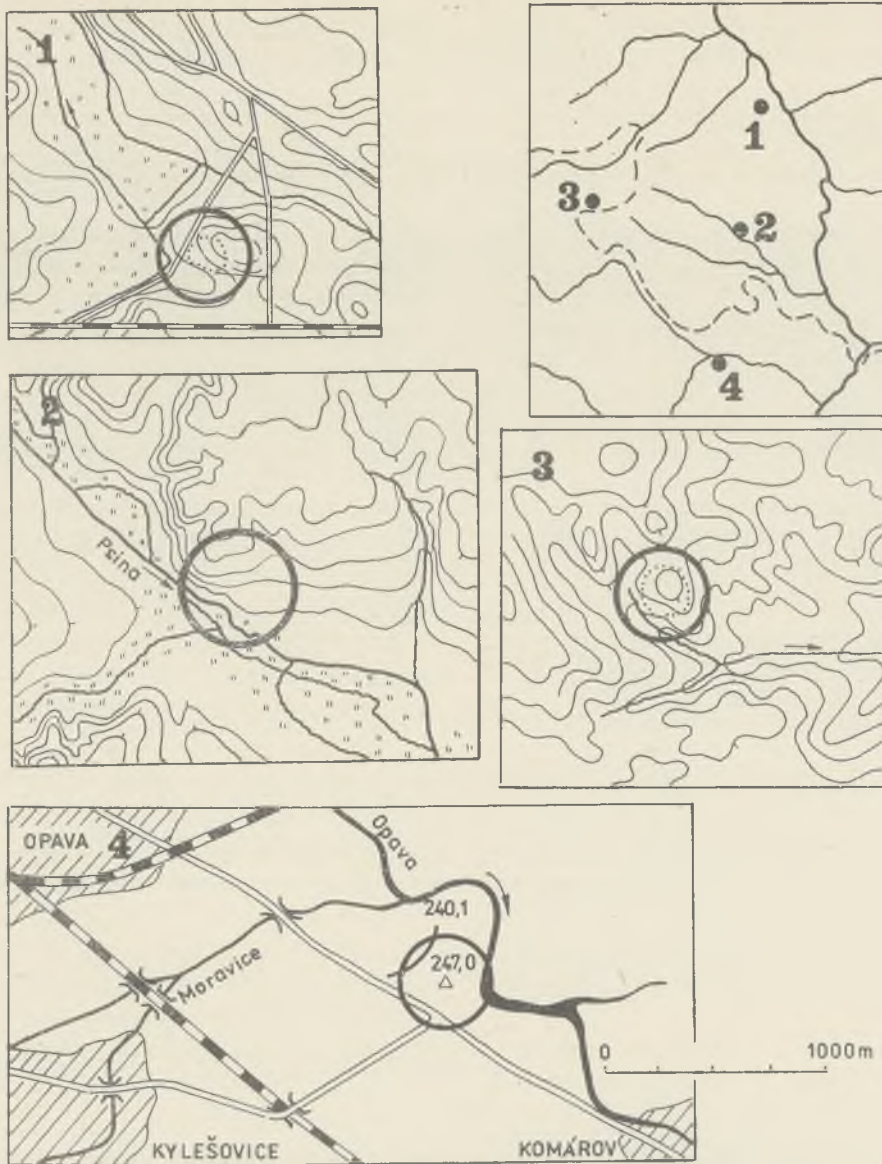
O konstrukcji obwarowań wiemy stosunkowo niewiele. Zbudowane z kamienia łamanego wały grodziska w Vinie były prawdopodobnie poprzekładane na całej swej wysokości i szerokości bierwionami, a niedostatek gliny czy innego sypkiego materiału spowodował, że konstrukcja drewniana mogła spłonąć bez pozostałości. (Król 1961). Ślady wielkiego pożaru przejawiają się m.in. w stanie zachowania kamieni z wałów. Są one silnie przepalone, niektóre aż nadtopione, inne zaś rozsypują się łatwo. Na podstawie obserwacji najniższej partii wału, gdzie udało się jeszcze uchwycić ślady węgla oraz część fundamentowej warstwy kamieni w pierwotnym układzie, autor badań zakłada możliwość wystąpienia konstrukcji rusztowej (Król 1961, 107). Zagadnienie genezy wczesnośredniowiecznych wałów z konstrukcją kamienną było ostatnio przedmiotem interesujących rozważań B. Dzie duszyckiej (1977, 77–91). Wnikliwe studium doprowa-

umocnień nie jest jeszcze w pełni ustalona (wyniki własnych badań wykopaliskowych autora jesienią 1978 r. oraz w czerwcu 1979 r.).

³³ GEDIGA, ŁODOWSKI 1972. Być może chronologia grodziska w Zawadzie dałaby się nieco przesunąć wstecz.

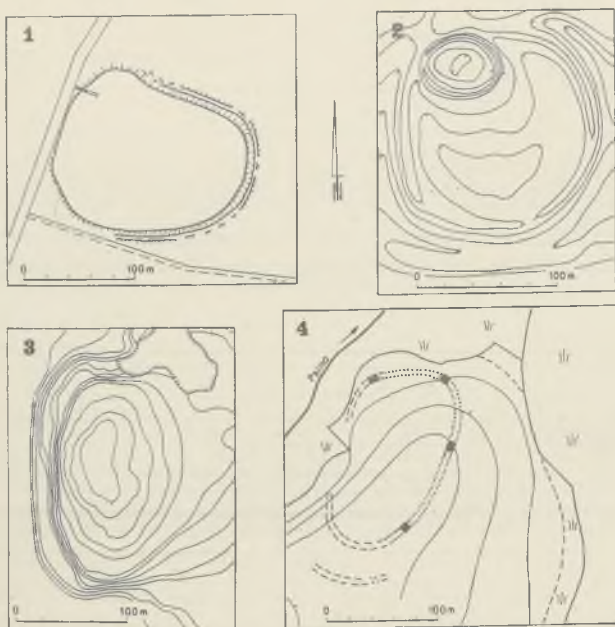
³⁴ KALETYNOWIE, ŁODOWSKI 1968, s.149 n., ryc.218. Grodzisko w Wilanówce nie było rozkopywane, datowanie oparto na powierzchniowych znaleziskach ceramiki.

³⁵ Osada pochodzi z wczesnej epoki brązu, ale chronologia

Ryc. 16. Położenie topograficzne grodzisk — Topographische Lage der Burgwälle

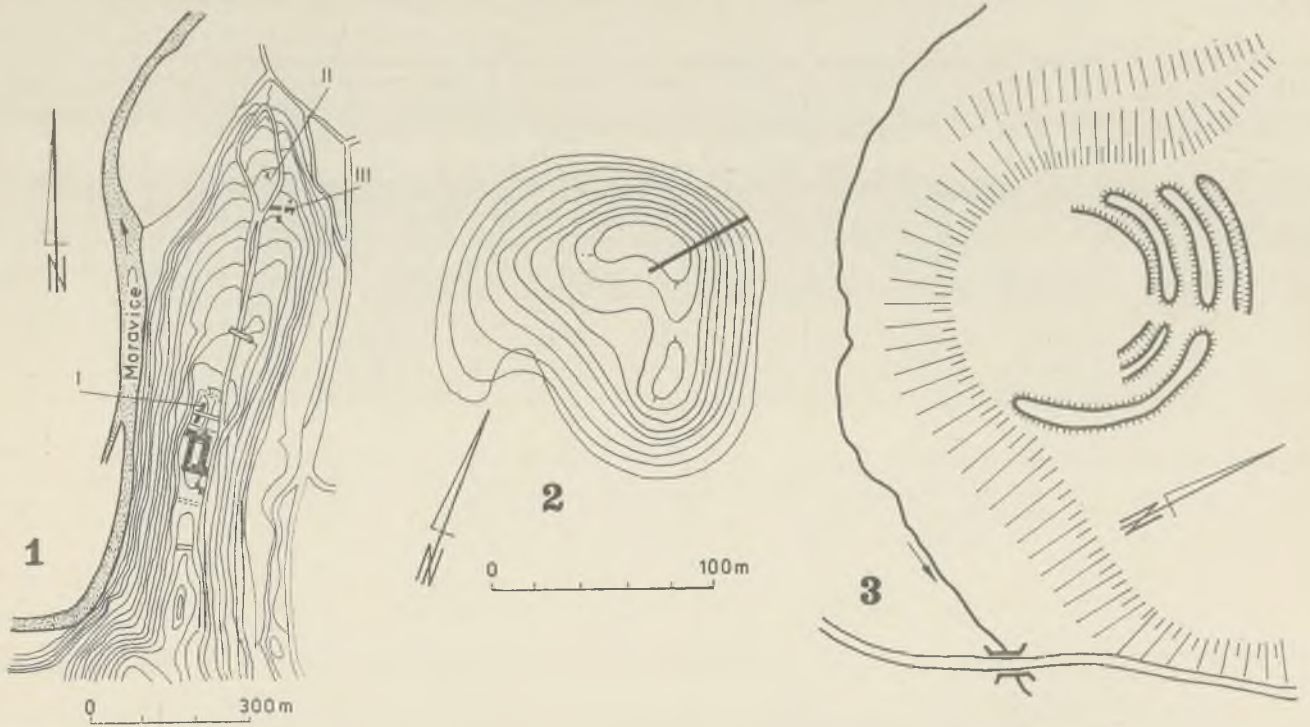
1 — Komorno, stan. 1, 2 — Raków, stan. 1, woj. Opole; 3 — Vino, okr. Bruntál, stan. x1; 4 — Opava-Kylešovice, okr. Opava, stan. x1

Ryc. 17. Plany grodzisk — Umrisse der Burgwälle

1 — Komorno, stan. 1, 2 — Pogórze, stan. 1, 3 — Naczesławice, stan. 2, 4 — Śmicz, stan. 4, woj. Opole

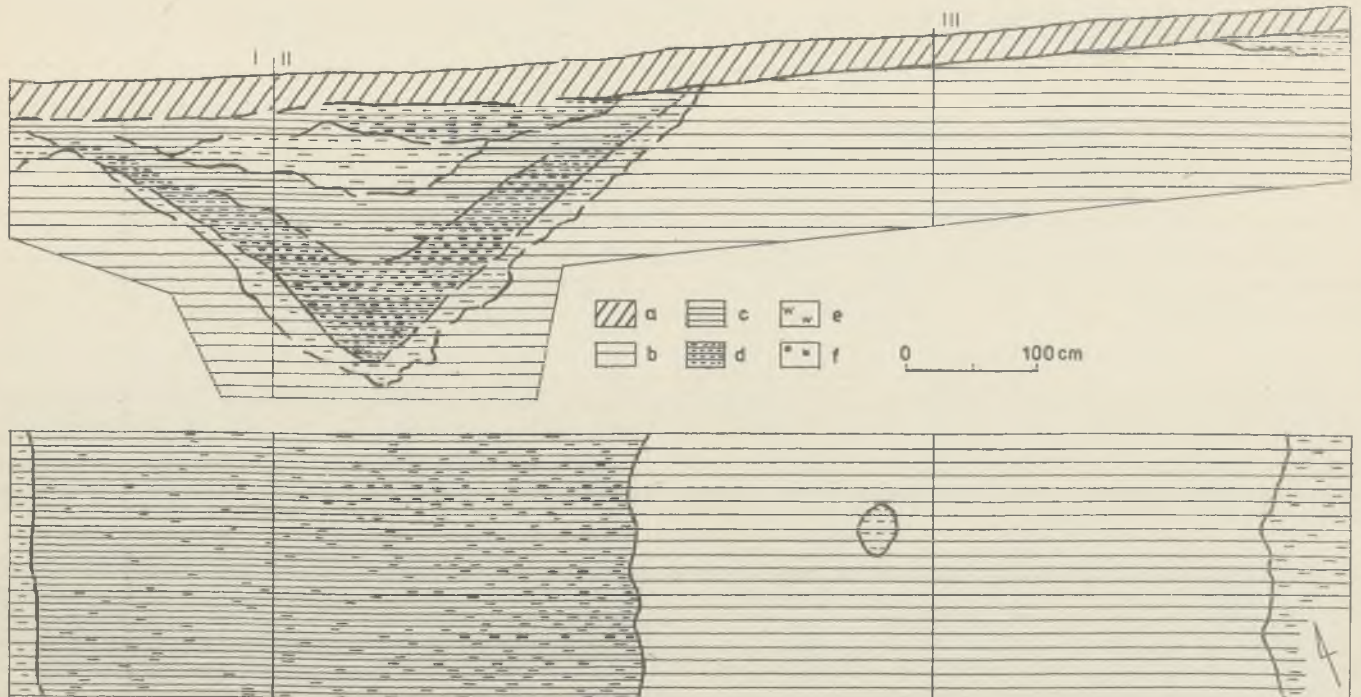
Nach: Kaźmierczyk, Macewicz, Wuszkán (2, 3)

Ryc. 18. Plany grodzisk — Umriss der Burgwälle

1 — Hradec, stan. x1, 2 — Opava-Kylešovice, stan. x1, okr. Opava; 3 — Vino, okr. Bruntál, stan. x1.

Nach: Novotný (1, 2) u.Král (3)

Ryc. 19. Komorno, woj. Opole, stan. 1. Przekrój pionowy oraz uchwycony fragment rzutu poziomego grodziska
a — ziemia orna, *b* — calec, *c* — ziemia brunatna, *d* — ziemia intensywnie czarna, *e* — węgle drzewne, *f* — polepa.

Komorno, woj. Opole, Fpl. 1. Längsschnitt und das erfaßte Fragment des Querschnitts des Burgwallgrabens

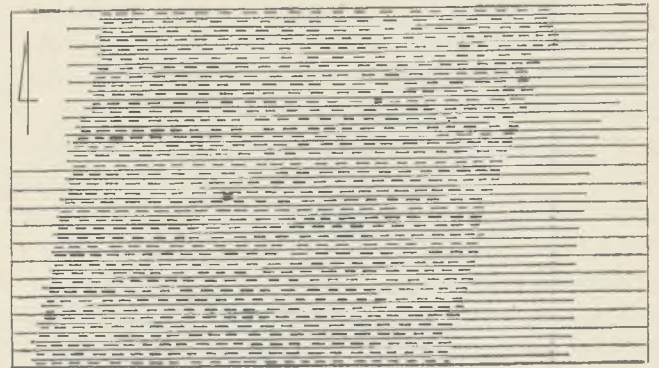
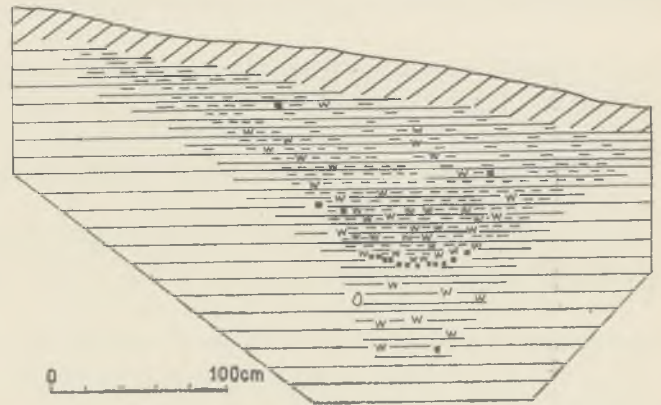
a — Ackerboden, *b* — gewachsener Boden, *c* — Braunerde, *d* — intensiv schwarz verfärbte Erde, *e* — Holzkohle, *f* — gebrannter Lehm

dziło do wniosku, że według wszelkiego prawdopodobieństwa mamy tu do czynienia z recepcją wzorów antycznych za pośrednictwem kręgu merowińsko-frankońskiego.

Całkowicie obecnie rozorany wał grodu w Komornie miał być „usypany z gliny z kamieniami”³⁶. W profilu niszczonego wału w Rakowie widoczna była ciemna warstwa z fragmentami ceramiki neolitycznej oraz związanymi z kulturą łużycką. Z tegoż profilu pochodzi skrupa z VIII–X w.³⁷ Znaczne nasycenie spągu wypełnika fosy w Komornie i Śmiczu węglami drzewnymi może przemawiać za istnieniem pierwotnie jakichś drewnianych konstrukcji w pobliżu rowu: mogła to być palisada usytuowana wzdłuż krawędzi fosy albo bliżej nie określone urządzenia drewniane na wale lub w jego obrębie (Parczewski 1976b; 1977b). Wcześniej wspomniano o możliwości lokalizacji częstokołu przy fosie w Komornie. Na grodzisku śmiczym wąski wykop sondażowy przeciął pozostałości dwuszeregowej palisady(?) w postaci czterech dołów postłupowych o charakterze zewnętrznej, dodatkowej linii obronnej. Na tych dwu grodziskach wszelkie zewnętrzne pozostałości obwarowań zostały całkowicie zniwelowane, ale badania przyniosły odkrycie odcinków fosy. Rów szer. 480 cm i głęb. 220 cm uchwycono w Komornie (ryc.19), natomiast w kilku miejscach grodziska śmiczkiego przecięto podobny rów szer. 300–400 cm i głęb. 120–180 cm (ryc.20). Brak bliższych informacji o rowach w Vinie.

Resztki zabudowy mieszkalnej (dwie jamy) odkryto w Naczęsławicach, przy czym zauważono na powierzchni intensywnie uprawianego majdanu liczne ciemne plamy, wyznaczające dalsze obiekty³⁸. Grodziska w Śmiczu i Komornie, z uwagi na poczynienie podobnych obserwacji, również roją nadzieje na poznanie w przyszłości sposobów zagospodarowania wnętrza. Wypada tu wspomnieć o ciekawej koncepcji J.Kaźmierczyka, który właśnie w południowej, bezleśnej części Górnego Śląska, pozbawionej większych przeszkód naturalnych, doszukuje się w VIII–X w. grodów stale zamieszkałych. Inaczej miało być na terenach zalesionych, gdzie zaznaczała się przewaga grodów schronieniowych (Kaźmierczyk 1966, 660). W pewnym sensie potwierdzenie tej hipotezy mógłby stanowić gród w Vinie, osłonięty lasami przedgórze Sudetów. W trakcie badań sondażowych stwierdzono, że na całej powierzchni grodziska zalega minimalna (ok. 5 cm) warstewka gliny, pod którą bez-

pośrednio znajduje się zwietrzała skała i kamienie. Nie odnaleziono pozostałości obiektów osadowych (Krał 1961, 107).

Ryc. 20. Śmicz, woj. Opole, stan. 4. Przekrój pionowy oraz uchwycony fragment rzutu poziomego rowu grodziska w wykopie IV/73.

Śmicz, woj. Opole, Fpl. 4. Längsschnitt und das erfaßte Fragment des Querschnitts im Suchgraben IV/73

Objaśnienia zob. ryc. 19 – Erklärungen siehe Abb. 19

Niestety brak dokładniejszego uściślenia chronologii umocnień podważa możliwość paralelizacji czasowej poszczególnych obiektów. Wszystkie datowane są ogólnie na VII–IX w., przy czym na większości z nich występuje ceramika z X, a nawet z XI w. (Naczęsławice). Ustalenie węższych ram czasowych jest na obecnym etapie badań niemożliwe. Wydaje się zupełnie mało prawdopodobne, aby wszystkie omawiane obiekty zaczęły funkcjonować już w VII w., ale nie możemy tego skontrolować.

Do złożonych zagadnień należy wreszcie problem początków grodów młodszych, jak Pogórze, Hradec i Opa-va-Kylešovice. Istnieje ograniczone, choć nie nadające się obecnie do weryfikacji prawdopodobieństwo, że część z nich pojawiła się już przed połową IX w.

Niektóre obiekty umieszczono na listach starszych grodzisk wczesnośredniowiecznych bez sprawdzonej metody archeologicznej lub zgoła bałamutnie (np. Holaso-

³⁶ Wg notatki G.Raschkego w archiwum Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, teka „Komorno”.

³⁷ Notatka G.Raschkego w archiwum Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, teka „Raków”, a także zbiory Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, nr N-774/1,6.

³⁸ KAŹMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977, s.317 n., ryc.287.

vice) — na podstawie domniemania, że nazwa miejscowości oznacza centralny ośrodek plemienia Gołęszyców (Jisl 1954, 44 n.).

Leżący na prawym brzegu Odry (już poza zasięgiem omawianym w niniejszej pracy) gród w Lubomi wykazywał bez wątpienia bliską łączność z obszarem Płaskowyżu Głubczyckiego. Zwraca uwagę rozbudowany system jego umocnień, a także stosunkowo znaczne nasycenie warstwy kulturowej zabytkami, w tym metalowymi. Stwierdzono, że gród został wybudowany w IX w. na miejscu wcześniejszej, zapewne nieobronnej osady z VII–VIII w. Gwałtowna likwidacja obiektu (pożar i ślady zniszczeń) nastąpiła u schyłku IX w.³⁹

Ważnym składnikiem sieci osadniczej są cmentarzyska. Na badanym terytorium odkryto dwa pewne tego rodzaju obiekty z pierwszej fazy osadnictwa (Racibórz-Obora i Rozumice) oraz jeden słabiej znany (Hněvošice). Wszystkie nekropole złożone są z grobów kurhanowych.

Rozdzielonych na trzy grupy kurhanów w Raciborzu-Oborze jest łącznie 25–30. Usytuowano je na grzbiecie jednej z odnóg wysoczyzny Płaskowyżu Rybnickiego. Zbliżone położenie cechuje mogiły w Rozumicach, których 9 (w 2 grupach) ujawniono na grzbiecie odnogi jednego ze wzniesień w centralnej partii Płaskowyżu Głubczyckiego, na dziale wodnym pomiędzy zlewiskiem Troi i Opawy.

Obydwa cmentarzyska zostały częściowo rozkopane. Udało się stwierdzić, że większość grobów reprezentuje typ pochówku ciałopalnego nakurhanowego, który polegał na umieszczeniu spalonych szczątków zmarłego w popielnicy na szczycie usypanego z ziemi kopca⁴⁰. Ślady analogicznego obrządku uchwycono głównie w S i E części Polski (Zoll-Adamikowa 1972, 528). Niektóre pochówki w Raciborzu-Oborach mogły należeć do ciałopalnych grobów nasypowych, powstałych przez rozproszanie szczątków ludzkich i elementów wyposażenia w nasypie mogiły.

W Hrozowej znaleziono jedyny znany z VII–1. połowy IX w. na badanym terenie skarb, o podejrzanej zresztą wiarygodności⁴¹, złożony z czterech brązowych monet bizantyjskich, wybitych w Kartaginie. Zdeponowanie skarbu w ziemi nastąpiło po 641 r.

Rozmieszczenie osadnictwa na badanym terenie nie było w omawianym okresie równomierne (ryc.3). Można zaobserwować strefy zagęszczonego osadnictwa, przedzielone obszarami znacznie słabiej zaludnionymi.

Dominującą pozycję zajmowało skupisko raciborsko-kozielskie, rozciągnięte wzdłuż lewego brzegu doliny Odry pasmem dług. ok. 30 km, ze szczególną koncentracją stanowisk w rejonie, gdzie próg Płaskowyżu Głubczyckie-

go zaczyna oddalać się od doliny rzeki. Aglomeracja ta obejmuje ponad $\frac{1}{3}$ wszystkich punktów osadniczych z I fazy. Na jej terenie leży gród w Komornie, flankujący skupisko od północy.

Na prawym brzegu Odry, wzdłuż wyniosłej krawędzi Płaskowyżu Rybnickiego, zgrupowało się kilka ważnych stanowisk, tworzących skupisko lubomsko-nęczańskie (m.in. Lubomia, Syrynia, kilka stanowisk w Nędzy oraz ciałopalne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze). Gród w Lubomi został spalony i porzucony w 2. połowie IX w.

Nad Psiną i Troją rozwija się niezbyt intensywne skupisko osadnicze z rozległą osadą w Pietrowicach Wielkich, stan. 8. Należy doń położone na uboczu cmentarzysko ciałopalne kurhanowe w Rozumicach. Dość rzadka sieć osadnicza ukształtowała się nad środkową Opawą, z lokalnymi skupiskami w rejonie miasta Opawa i w okolicach Branic—Úvalna. W dolinie Osobłogi ciągnie się łańcuch znalezisk, nie wykraczający na N poza krawędź Płaskowyżu Głubczyckiego. W pogórskiej części zlewni Osobłogi wystąpiły dwa znaleziska: odosobniony, cofnięty w głąb zalesionego przedgórze Sudetów gród w Vinie oraz ukryty po 641 r. na terenie Hrozowej zbiór monet bizantyjskich. Dalsze skupisko wytworzyło się w dorzeczu górnej Straduni, na południe od grodziska naczęsławickiego. Niewielką grupę znalezisk luźnych zarejestrowano na przedpolu grodu w Śmiczu, położonego w NW partii Płaskowyżu.

Porównując rozmieszczenie osadnictwa w VII–2. połowie IX w. (ryc.3) z ustaleniami dotyczącymi właściwości środowiska geograficznego badanego obszaru (zob. s.129) poświęcono również uwagę glebom⁴². Jest to niewątpliwie jedna z najistotniejszych przesłanek, określających kierunki ekspansji osadniczej. Nie da się tu ustalić, czy ważniejszym czynnikiem w wyborze lokalizacji osad były gleby wytworzone na lessach, czy też dobrze wykształcone mady rzeczne. Wszystkie większe skupiska osadnicze uformowały się tam, gdzie w bliskim zasięgu dostępne są jedne i drugie odmiany gleb. Wypada podkreślić, że wśród gleb wytworzonych na podłożu lessowym nieporównanie częściej wybierano gleby brunatne, pokrywające trzon Płaskowyżu, w przeciwieństwie do występujących dużymi płatami bielicy, które z reguły są niezasielone (np. rejon ujścia Psiny do Odry czy międzorzecze Psiny i Opawy) albo zajęte przez rzadkie osadnictwo (np. obszar na W od południkowego biegu Białej). Interesujące, że zupełnie równorzędnie z brunatnoziemem lessowym traktowano gleby brunatne wytworzone na glinach pochodzenia wodnego (z rozmycia pokryw lessowych), które osadzały się wzdłuż N krawędzi Płaskowyżu oraz miejscami w jego partiach centralnych i zachodnich. Wymownego świadectwa dostarcza skupisko raciborsko-

³⁹ SZYDŁOWSKI 1974a, tam dalsza literatura.

⁴⁰ ZOLL-ADAMIKOWA 1972, s.525–529, 1975, s.212–216.

⁴¹ Okoliczności znalezienia nie pozwalają wykluczyć ewentualności, że mogła to być część rozwleczonej kolekcji numizmatycznej.

⁴² Mapa gleb Polski, zob. przyp. 12.

kozielskie, które w części S trzyma się pogranicza brunatnoziemów lessowych i aluwii, w N zaś nadal biegnie wzdłuż doliny rzecznej, ale obejmując także towarzyszące dolinie pasmo gleb brunatnych na glinach pochodzenia wodnego.

Obserwując korelację skupisk osadniczych i obszarów o najbardziej sprzyjających warunkach klimatycznych⁴³ możemy stwierdzić, że szczególnie dogodne położenie pod tym względem zajmuje aglomeracja raciborsko-kozielska. Rozrost tego skupiska jest bez wątpienia spowodowany kumulowaniem się kilku korzystnych czynników (glebowego, klimatycznego, a także hydrograficznego).

3. DRUGA FAZA OSADNICTWA (SCHYLEK IX–X W.)

Z drugiej fazy rozwojowej osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Płaskowyżu Głubczyckim pochodzą materiały uzyskane na 113 stanowiskach. Jest wśród nich 20 osad otwartych, 6 grodzisk, cmentarzysko, skarb i 85 znalezisk luźnych (ryc.21). Dysponujemy informacjami na temat kilku obiektów osadowych. Poza tym wiadomo (bez bliższych danych) o odkryciu kilkunastu jam osadowych na 11 stanowiskach (Błażejowice, stan.9; Cise, stan.26, ob.6; Cyprzanów, stan.5, ob.2; Dębowa, stan.3; Głubczyce, stan.1; Kietrz, stan.7; Koźle, stan.5, ob.3; Łąki Kozielskie, stan.1; Naczęsławice, stan.2; Roszowice, stan.2; Vavrovce, stan.x3) oraz warstwy kulturowej na stan.x2 w Opawie-Kylešovicach.

Bardzo wąski wykop sondażowy przeciął u wewnętrznego podnóża wału na grodzisku w Opawie-Kylešovicach, stan.x1, pozostałości zrębowych budowli mieszkalnych(?), które stały na pomoście z pionowych kłoców w celu zabezpieczenia przed wodą. Nic bliższego o tym ciekawym odkryciu nie wiadomo (Novotný 1962).

Prawdopodobnie pozostałością wziemnej części chaty mieszkalnej była jama 3/73, odkryta na stan.1 w Mionowie (ryc.22). Świadczą o tym wymiary (340×220 cm, głęb. 60 cm), wydłużony kształt, zbliżony do prostokąta z zaokrąglonymi rogami oraz czarne, nasycone węgielkami wypełnisko z dużą ilością ułamków naczyń (Parczewski 1977c). Do typowych jam osadowych o nie dającym się ściśle określić przeznaczeniu należy jama 2/73 w Mionowie, stan.1 (nieregularna, o wymiarach 70×50 cm, głęb. 60 cm). Trzeci obiekt w Mionowie (1/73) zachował się szczątkowo. Był to fragment jamy o czarnym wypełnisku, zagłębionym do 70 cm.

Nie wiadomo, jakie było rozplanowanie osad. W Mionowie, stan.1, odsłonięto dwa obiekty w całości i szczątek trzeciego, rozmieszczone w odległości kilku metrów od siebie wzdłuż linii NE–SW (Parczewski 1977c, ryc.3).

Powiązanie punktów osadniczych z rzeźbą terenu jest analogiczne do stwierdzonego we wcześniejszej fazie. Podobnie więc najliczniej (6) są reprezentowane stanowiska okupujące zbocza dolin (ryc.11:7, 23:1,2), w tym dwie osady (Błażejowice, stan.9; Cyprzanów stan.5). Trzy punkty (same osady otwarte) leżały przy krawędzi terasy nadzalewowej (Głubczyce, stan.1; Mionów, stan.1; Pietrowice Wielkie, stan.8 — ryc.11:3, 12:1, 23:5). Na niewielkich kępach w obrębie den dolinnych rozmieściły

się trzy stanowiska (ryc.13:5), w tym osada w Cisku, stan.26. Związek z wysoczyzną wykazuje 6 stanowisk, w tym jednak aż 5 grupuje się przy krawędziach wysoczyzny, ponad dolinami (ryc.10:1,2, 23:3,4). Pozostały punkt leży w głębi północnego wału wododzielniczego, ale — analogicznie do kilku stanowisk wcześniejszych — na bezpośrednim zapleczu strefy źródłiskowej niewielkiego cieku (ryc.10:7)

Studia nad osadami obronnymi z fazy drugiej muszą być z konieczności oparte na znacznie mniej pewnych podstawach niż analiza obiektów z fazy pierwszej. Mając do dyspozycji łącznie sześć grodów, właściwie co do żadnego nie mamy całkowitej pewności, czy funkcjonował w X w. Dwa z nich (Naczęsławice, stan.2, Raków, stan.1) to starsze, zresztą niewystarczająco udokumentowane grody, które być może przetrwały w głąb X w. Stanowisko w Koblovie leży w miejscu z natury obronnym, które w średniowieczu zostało zajęte przez zamek — stąd też wynika domniemanie o związku znaleziska ceramiki wczesnośredniowiecznej z osadą obronną.

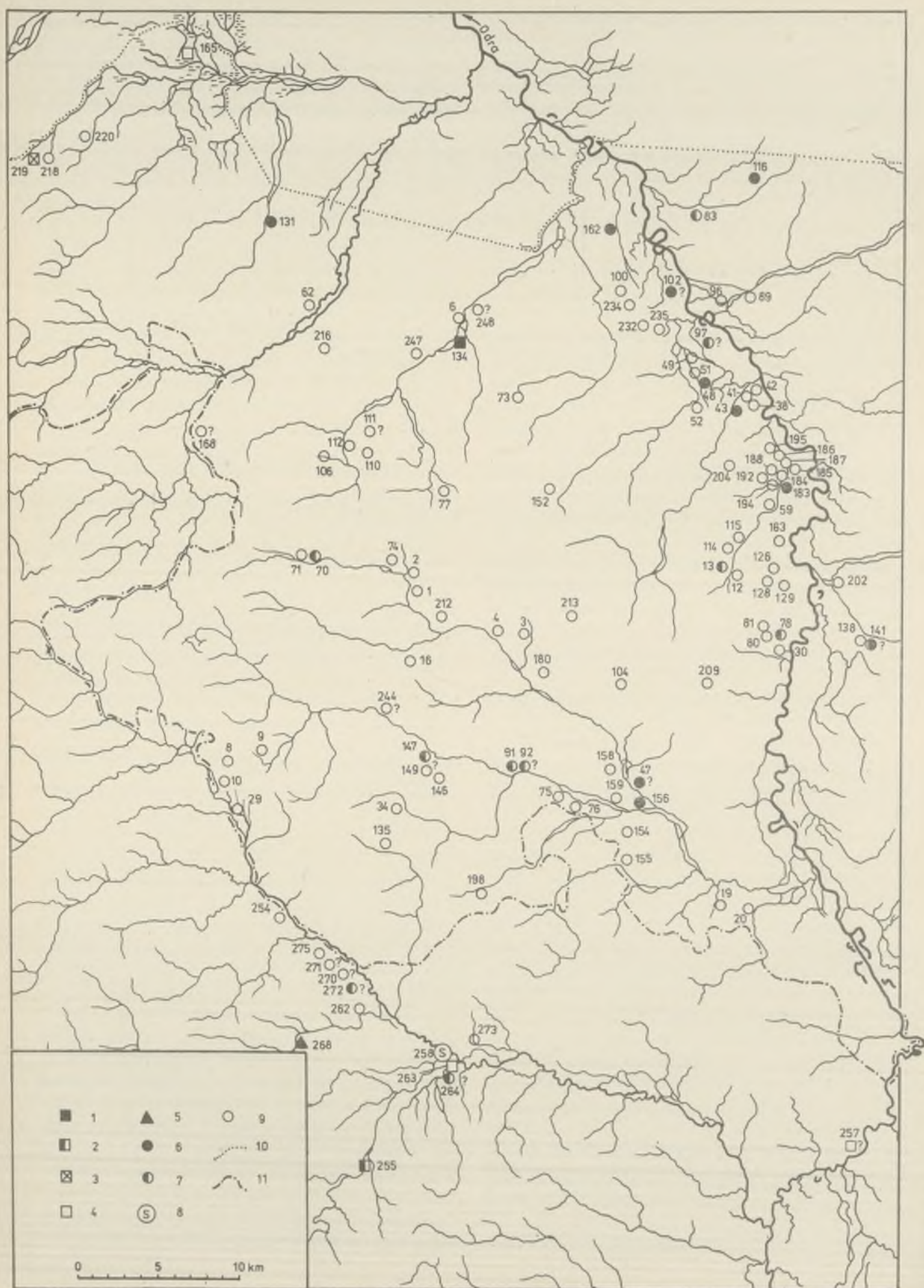
Istnieje prawdopodobieństwo, że trzy udokumentowane osady obronne (Pogórze, Hradec i Opawa-Kylešovice) funkcjonowały w X w., przeto zaliczymy je do fazy drugiej. Natomiast zrezygnowano z analizy obiektów w Naczęsławicach i Rakowie, które rozpatrywano wcześniej (faza I), a także z szerszego omawiania mało wiarygodnego grodu w Koblovie.

Położenie topograficzne osad obronnych z drugiej fazy jest odmienne w porównaniu z okresem wcześniejszym. Zarejestrowano dwa typy lokalizacji grodów: na niewielkiej kępie w obrębie płaskiego poziomu zalewowego (Pogórze, ryc.15:3; Opawa-Kylešovice, ryc.16:4) albo na wyniosłym cyplu o świetnych warunkach obronnych, dominującym ponad doliną rzeki (Hradec, ryc.18:1; ewentualnie również Koblov).

Obszar grodu można ustalić wyłącznie w Pogórze, gdzie prawie kolisty wał zewnętrzny otaczał przestrzeń ok. 150×150 m (wraz z szer. podstawy wału, ale bez szerokiego na kilkanaście metrów rowu, obiegającego wał, ryc.17:2). Gród w Opawie-Kylešovicach zachował się tylko fragmentarycznie wskutek niszczącej działalno-

Obszar grodu można ustalić wyłącznie w Pogórze, gdzie prawie kolisty wał zewnętrzny otaczał przestrzeń ok. 150×150 m (wraz z szer. podstawy wału, ale bez szerokiego na kilkanaście metrów rowu, obiegającego wał, ryc.17:2). Gród w Opawie-Kylešovicach zachował się tylko fragmentarycznie wskutek niszczącej działalno-

⁴³ Klimat najkorzystniejszy w sensie przydatności dla rolnictwa, tzn. o najdłużej trwającym sezonie wegetacyjnym.

Ryc. 21. Mapa rozmieszczenia stanowisk archeologicznych z drugiej fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego (poł. IX–X w.) na Płaskowyżu Głubczyckim

2 — grody o zabudowie niepewnie datowanej na II fazę, 3 — osady, których obronność jest niepewna w II fazie, pozostałe objaśnienia zob. ryc. 3.

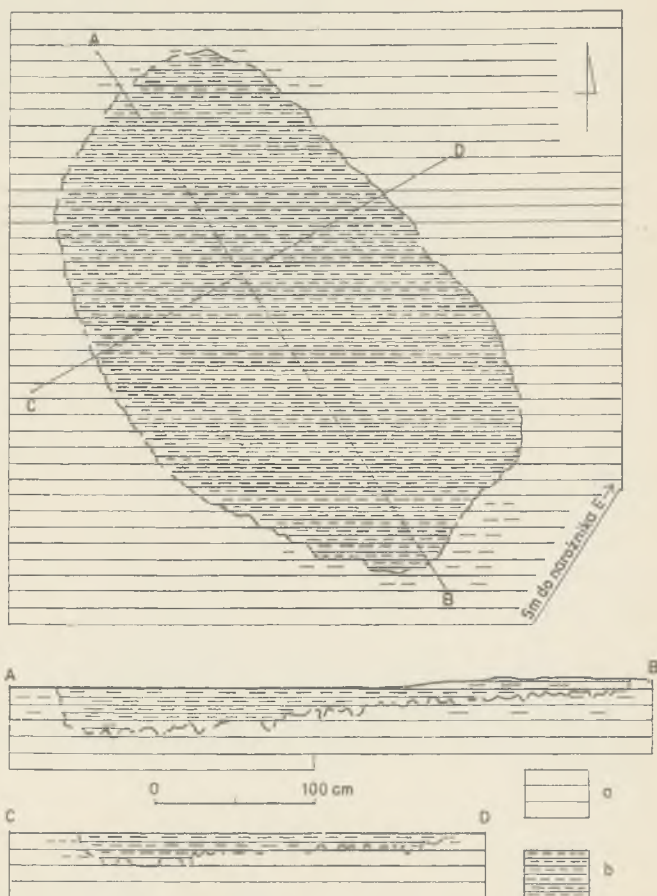
Verbreitung der archäologischen Fundplätze der zweiten Phase der frühmittelalterlichen Besiedlung auf der Głubczycker Hochebene (Mitte des 9.–10. Jhs)

2 — Burgwälle mit unbestimmt auf die II Phase datierter Bebauung, 3 — Siedlungen, deren Wehrhaftigkeit in der II Phase unsicher ist; übrige Erklärungen siehe Abb. 3

ci rzek Opawy i Morawicy (ryc.18:2), a przebieg umocnień Hradca (ryc.18:1) nie został jak dotąd rozpoznany.

Interesujący układ obwarowań ujawniono w Pogórze. W części NW grodu znajduje się małe owalne wzniesienie, otoczone dodatkowym wałem, liczące 60×50 m (ryc.17:2). Niestety brak bardziej systematycznych badań nie pozwala na ustalenie pozycji stratygraficznej mniejszego gródka w stosunku do całego obiektu. Próby interpretacji takiego układu trzeba oprzeć na materiale spoza Płaskowyżu Głubczyckiego. Zbliżony schemat umocnień mają niektóre grody na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce, na terenie NRD oraz na Wołyniu⁴⁴. Uważa się, że w takim układzie mniejszy człon stanowił gród właściwy, a większy — podgrodzie, przy czym nie zawsze pozostaje jasna kwestia następstwa chronologicznego obydwu elementów. Niekiedy dobudowywano zapewne podgrodzie do istniejącego gródka, natomiast w innych wypadkach mogło nastąpić ufundowanie gródka na terenie starszego grodu pierścieniowatego. Samo zjawisko należy łączyć z narastającym zróżnicowaniem społecznym⁴⁵.

Konstrukcję wału poznano na obydwu grodziskach nizinnych (Pogórze i Opava-Kylešovice). Według autora badań w Pogórze „podstawa wału liczyła 7–8 m szerokości. Lico zewnętrzne zbudowane było z konstrukcji belkowo-kamiennej wypełnionej gliną. Jego szerokość wynosiła ok. 2,5 m. Lico wewnętrzne zbudowane było z kamieni. Przestrzeń pomiędzy licem zewnętrznym a wewnętrznym wypełniona była ziemią pobraną z majdanu grodziska” (Bagniewski 1967, 26 n.). Zupełnie inaczej interpretują tę kwestię autorzy katalogu grodzisk Opol-szczyzny, opierając się zresztą na wynikach badań sondażowych: „Z. Bagniewski przeciął wał gródka wykopem sondażowym o wymiarach 9×2 m. Odkrył on w nim dwie jego fazy. Pierwszą z nich (określenie umowne), bliżej fosi, zbudowano w konstrukcji prawdopodobnie skrzyniowej o szerokości 2,5–2,7 m. W części środkowej wypełniono je gliną, a po bokach, wzdłuż ścian, dużymi polnymi kamieniami i gliną. Był to więc rodzaj muru ka-

Ryc. 22. Mionów, woj. Opole, stan. 1. Rzut poziomy i przekroje pionowe jamy 3/73

a — całec, b — ziemia intensywnie czarna.

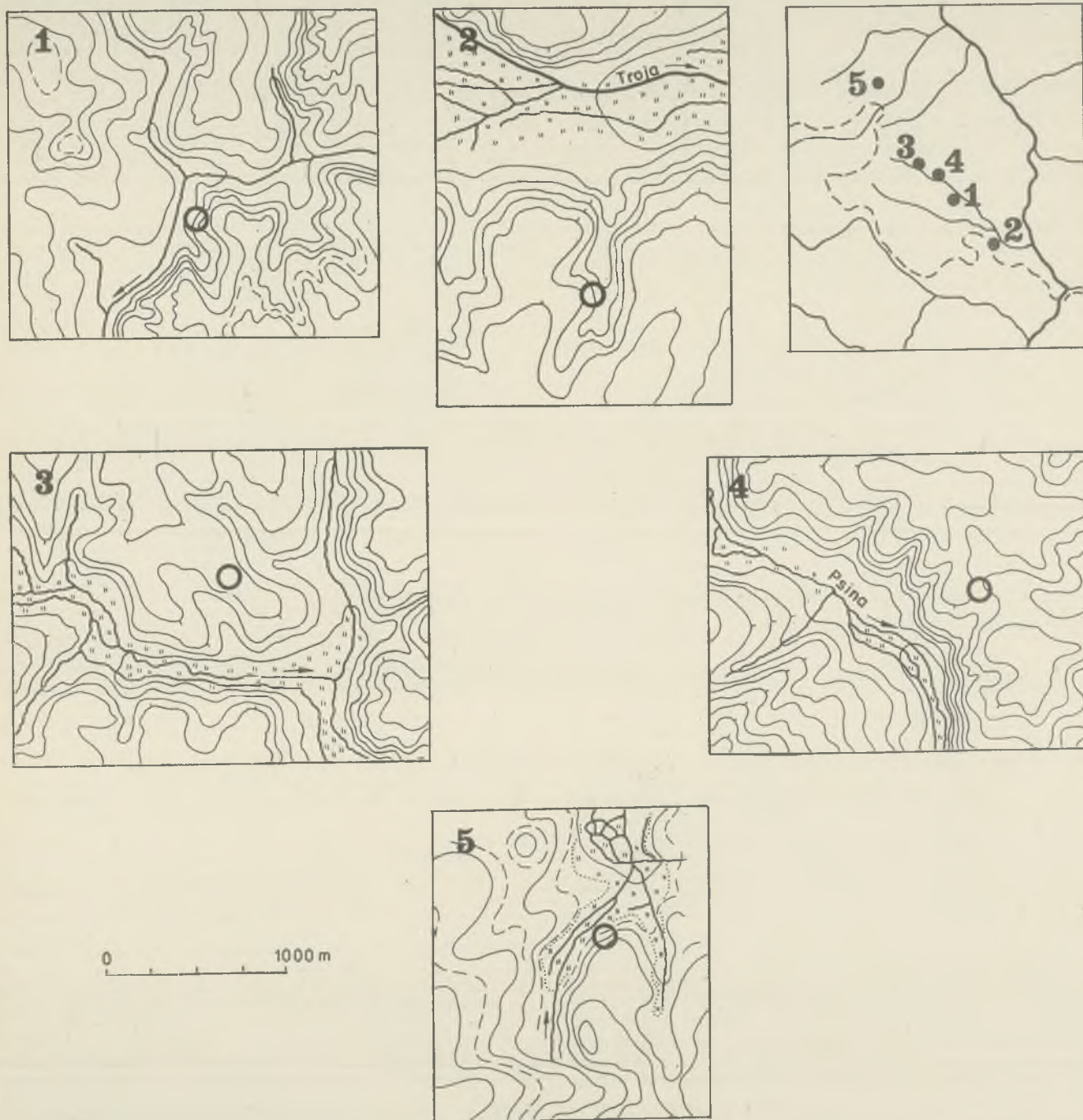
Mionów, woj. Opole, Fpl. 1. Querschnitt und Längsschnitte der Grube 3/73

a — gewachsener Boden, b — intensiv schwarz verfärbte Erde

mienno-glinianego w obramieniu z drewna. Szerokość jego wynosiła 2,0–2,4 m. Zachował się on do wysokości prawie 1 m w postaci spalonej, dość dobrze czytelnej ruiny. Po fazie drugiej zachował się układ kamieni o szerokości około 1 m, położony w odległości 3 m od fosi. Przestrzeń między obu układami kamieni — starszym i młodszym — wypełniał piasek i żwir z małą domieszką próchnicy. Wał ten albo usypano z owego materiału i obłożono od wewnątrz kamieniami albo wzniesiono z drewna i ziemi, po którym nie zachowały się ślady w badanym wykopie. W obu wypadkach okładzina kamienna wcho-

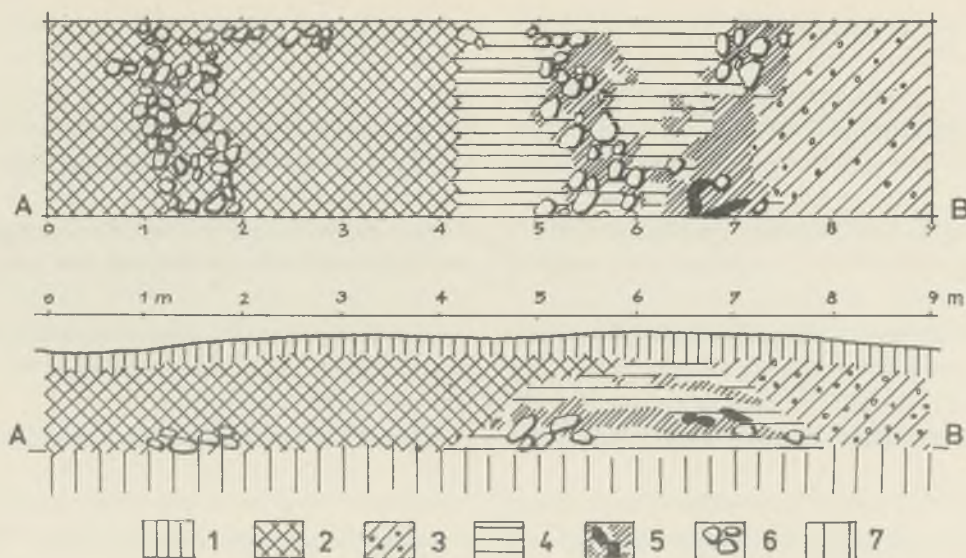
⁴⁴ KALETYNOWIE, LODOWSKI 1968, s. 79–81, ryc.99; KOSTRZEWSKI 1962, s.93 n., ryc.54; HERRMANN 1970, s.165, ryc.72b; RAPPOPORT 1967, ryc.73.

⁴⁵ KOSTRZEWSKI 1962, s.93 n.; HERRMANN 1970, s.165; LE-CIEJEWICZ 1976, s.169, 1979, s.51.

Ryc. 23. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 — Baborów, woj. Opole, stan. 17; 2 — Pietraszyn, woj. Katowice, stan. 5; 3 — Grobniki, stan. F, 4 — Sulków, stan. F, 5 — Mionów, stan. 1, woj. Opole

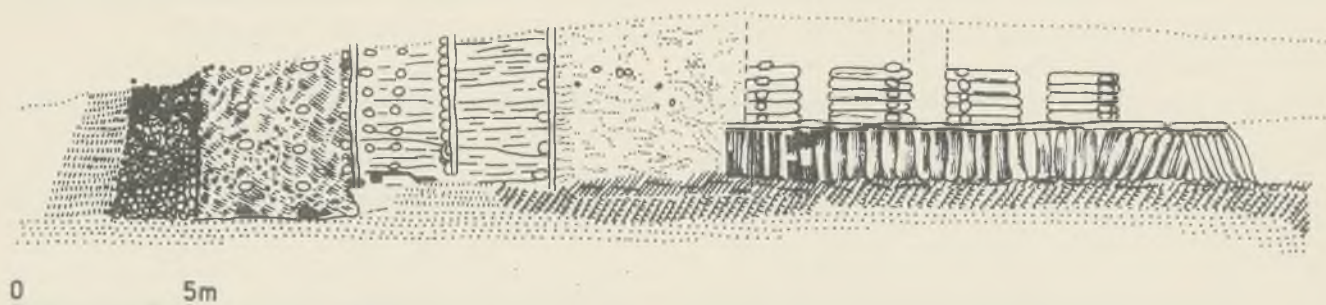
Ryc. 24. Pogórze, woj. Opole, stan. 1. Uchwycony fragment rzutu poziomego oraz przekrój pionowy wału grodziska

1 — warstwa orna, 2 — próchnica, z drobnym żwir, 3 — żwir z piaskiem, 4 — przepalona glina, żwir i spalenizna, 5 — węgle drzewne i zwęglone belki, 6 — kamienie, 7 — całec.

Pogórze, woj. Opole. Fpl. 1. Das erfaßte Fragment des Querschnitts und der Längsschnitt des Walls des Burgwalls

1 — Ackerboden, 2 — Humus mit feinem Kies, 3 — Kies mit Sand, 4 — gebrannter Lehm, Kies und verbrannte Reste, 5 — Holzkohle und verkohlte Balken, 6 — Steine, 7 — gewachsener Boden

Nach: Kaźmierczyk, Macewicz, Wuszkan

Ryc. 25. Opava-Kylešovice, okr. Opava, stan. x1. Rekonstrukcja umocnień wału obronnego.

Opava-Kylešovice, okr. Opava, Fpl. x1. Rekonstruktion der Befestigung des Walls

Nach: Novotný

dzi w rachubę. Szerokość obu faz umocnień wynosi 6,0–6,5 m⁴⁶. Komentując powyższy wywód należy oczywiście zakwestionować wniosek o domniemanej „dwufazowości” wału, przedłożony bez jakiegokolwiek dającej się podtrzymać argumentacji przy obecnym stanie badań. Krótki i wąski wykop sondażowy zapewne nie przeciął nawet — jak wynikałoby z ogłoszonej dokumentacji (ryc.24) — rozsypanka wału na całej jego szerokości.

Podstawa wału w Opawic-Kylešovicach⁴⁷ miała ok. 20 m szer. (ryc.25), co zbliża ten obiekt do najpotężniejszych umocnionych grodów-miast Słowiańszczyzny Zachodniej w X–XII w.⁴⁸ Od zewnętrznej strony wału znajdował

się rodzaj muru, utworzony z kamieni wciśniętych w żółtą glinę i osłonięty od zewnątrz warstwą łu. Dalsza część wału to 5-metrowej szer. strefa wypełniona rzeźnym żwir, poprzekładanym bierwionami leżącymi zgodnie z kierunkiem przebiegu umocnień — u podnóża kładzionymi co 2 m, wyżej zaś zalegającymi gęściej. Następny człon wału stanowił nasyp (szer. ok. 4 m, wys. ok. 1 m) błękitnego łu, na szczycie którego znajdował się rząd pionowych słupów wspierających ścianę z belek ułożonych poziomo jedna na drugiej. Zarówno ok. 2 m przed „ścianą”, jak i ok. 3 m za nią zaobserwowano pozostałości konstrukcji rusztowej w postaci warstw naprzemiennie układanych belek, wzmacnianych pionowymi słupami, między które nakładano żwir oraz łu. Dalszy składnik fortyfikacji stanowił szer. na 5 m nasyp złożony u podstawy z łu (do poziomu 1,5 m ponad dawną powierzch-

⁴⁶ KAŹMIERCZYK, MACEWICZ, WUSZKAN 1977, s.396.

⁴⁷ NOVOTNÝ 1962, ryc.5–7, 10.

⁴⁸ HENSEL 1962, s.174; KOSTRZEWSKI 1962, s.87.

nią) oraz ze żwiru w wyższej części. Wreszcie ostatnim elementem budowlanym, zamykającym wał od strony wnętrza grodu, był szereg kłoców drewnianych usytuowanych na 1–1,5-m. podkładzie itu. Kłocze miały jednakową długość (ok. 130 cm), a grubość ich wyniosła 30–40 cm. Górne i dolne końce były poziomo ścięte. W profilu ściany wykopu kłocze były ustawione pionowo, oddalone 25–30 cm od siebie, w szeregu długości 15 m zmierzającym ku wnętrzu grodu. Prawdopodobnie tworzyły one wewnętrzną podporę wału, a jednocześnie mogły pełnić funkcję podstawy otaczającego gród dookoła pomostu, na którym stawiano zapewne budowle mieszkalne w celu zabezpieczenia ich przed wahaniami poziomu wody w dolinie zalewowej (Novotný 1962).

Poprzednio już wspomniano o trudnościach wynikających z braku przejrzystego, ściśle datowanego modelu przemian koncepcji grodu we wczesnośredniowiecznym świecie słowiańskim. Odnosi się to m.in. do pochodzenia konstrukcji kamiennych w obrębie wału. Obydwa omawiane grody miały obwałowania licowane od zewnątrz ścianami kamiennymi. Do niedawna podobny sposób osłony jądra wału wywodzono z terenu Czech i Moraw (Lodowski 1971, 254), chociaż ostatnio została wykazana decydująca rola wcześniejszych impulsów, płynących z kręgu merowińsko-frankońskiego (Dzieduszycka 1977, 75–91). Obustronnie licowana murem kamiennym konstrukcja w Pogórze ma analogie dość wczesne (VIII–X w.) na terenie Polski południowo-zachodniej oraz Saksonii i Turynii⁴⁹.

Mniej proste wydaje się być uchwycenie nawiązań terytorialnych do systemu obronnego, który stwierdzono w Opawie-Kylešovicach. Konstrukcja rusztowa pojawiła się na terenie Polski już w VII (Žak 1974, 53) lub raczej VIII w. (Hensel 1962, 168), powszechnie zaś stosowana była w młodszych fazach wczesnego średniowiecza (Hensel 1962, 178). Przed przeprowadzeniem dokładnej analizy poszczególnych odmian wałów zbudowanych w konstrukcji rusztowej nie będzie można ustalić pochodzenia idei, którą tu zrealizowano. W każdym razie na terenie Czech, NRD i Polski⁵⁰ w ciągu X w. pojawiają się grody wybudowane z ogromnym nakładem środków, o skomplikowanej konstrukcji wewnętrznej potężnych wałów, które należy chyba wiązać z organizowaniem się załazków państwowości. Do tego kręgu niewątpliwie należy gród w Opawie-Kylešovicach, ale nie sposób ustalić, skąd wyszła inicjatywa co do jego realizacji.

Jednym z najważniejszych stanowisk wczesnośredniowiecznych na Płaskowyżu Głubczyckim jest szkieletowe cmentarzysko kurhanowe w Stěbořicach⁵¹. Obiekt

znajduje się w grzbietowej partii niskiej odnogi wysoczyznowej. Zachowało się 40 kopców, przykrywających zagłębione w ziemi (do ok. 1,5 m poniżej pierwotnego poziomu gruntu) jamy grobowe. Pochowano tu zarówno mężczyzn (niektórych z uzbrojeniem), jak i kobiety oraz dzieci. Przeciętna liczba przedmiotów w grobie wynosi 4,8, co zdecydowanie przewyższa wskaźnik wyposażenia tzw. nieprzykościelnych cmentarzysk szkieletowych Małopolski (wynoszący 1,9; Zoll-Adamikowa 1971 b, 125) i niektórych nekropoli górnośląskich (1–1,9; Wachowski 1975, 66 n.). O zamożności mogą też świadczyć znaleziska wyrobów srebrnych.

Obiekt stěbořicki, datowany na 2. połowę IX – początki X w., jest jedynym tego typu stanowiskiem na Płaskowyżu Głubczyckim⁵². Poszukując nawiązań kulturowych zasadniczo wykluczono teren Polski. Obrządek szkieletowy rozpowszechnił się u nas dopiero od schyłku X w.⁵³, natomiast ścisłych odpowiedników co do formy grobów nie ma w ogóle. Kilka grobów szkieletowych pod kurhanami wystąpiło wprawdzie na terenie Małopolski, ale są one późniejsze i różnią się położeniem ciała zmarłego, umieszczonego bez jamy grobowej na ówczesnym poziomie gruntu (Zoll-Adamikowa 1971 b, 23). Dwa cmentarzyska, też zresztą późniejsze, a przy tym ubogo wyposażone, znajdują się na pograniczu Wielkopolski i Dolnego Śląska (Latkova i Pudliszki).

Jedyny obszar, gdzie cmentarzysko stěbořické znajduje liczne odpowiedniki, stanowią środkowe i południowe Morawy. Podobieństwa przejawiają się nie tylko w całkowitej zbieżności rytuału pogrzebowego (pochówki w jamach pod kurhanami, taki sam sposób rozmieszczenia elementów wyposażenia zmarłych), ale również w identycznym składzie inwentarza grobowego (Dostál 1966, *passim*). Poszczególne zabytki ze Stěbořic zostały niewątpliwie wykonane w pracowniach rzemieślniczych na terenie państwa wielkomorawskiego. Analiza potencjału miejscowego rękodzieła wyklucza produkcję większości wzmiankowanych wyrobów w dorzeczu górnej Odry w ciągu IX w. Nie wydaje się też prawdopodobne, aby wówczas ukształtowała się na omawianym terenie grupa społeczna dzierżąca władzę (wojownicy), lecz pozbawiona własnego oblicza, natomiast całkowicie identyczna w sferze kultury duchowej i materialnej z przedstawicielami odpowiedniej warstwy społecznej Wielkich Moraw. Wypada przyjąć, że cmentarzysko w Stěbořicach stanowi obcy wręt kulturowy nad środkową Opawą.

⁵² Wprawdzie na kurhanowym cmentarzysku w Hněvošicach odsłonięto grób szkieletowy (Král 1961, s.107 n.), ale ubogie wyposażenie nie daje podstaw do datowania zespołu. Cmentarzysko to leży na przedłużeniu ciałopalnego pola mogiłowego zlokalizowanego na terenie wsi Rozumice, oddzielonego dzisiejszą granicą państwową.

⁵³ Tylko na Dolnym Śląsku wystąpiło parę grobów szkieletowych, znacznie zresztą wcześniejszych, zob. WACHOWSKI 1975, s.100 n., 137 n., tam dalsza literatura.

⁴⁹ HOŁUBOWICZ, KAŻMIERCZYK 1963, s.280; HERRMANN 1967, s.249 n., 1970, s.154, ryc.66a.

⁵⁰ BORKOVSKÝ 1965; ŠOLLE 1966; HERRMANN 1970, s.154 n.; HENSEL 1962; LECIEJEWICZ 1979, s.50 n.

⁵¹ DOSTÁL 1966, s.171–175, ryc.4:7, tabl. XLVI–XLVIII, tam dalsza literatura.

Należy jeszcze wspomnieć o problematycznym grobie koczownika (Węgra?) w Ściborzycach Wielkich. W latach osiemdziesiątych XIX w. miał zostać odkryty szkielet wojownika z długim mieczem, obok którego wystąpił kościec konia oraz strzemię (Parczewski 1976c).

Skarb z Komarova pod Opawą, zakopany po 985 r., należy do kręgu tzw. skarbów siekańcowych. Świadczy o tym wchodząca w jego skład figurka barana ze srebrnej blachy⁵⁴. Poza figurką znalazł się także zestaw monet czeskiej i kilkanaście niemieckich. Taki zestaw monet jest typowy dla skarbów śląskich z X–XI w. (Haisig 1966).

W trakcie omawianej fazy osadniczej trwały nadal przejawiające się we wcześniejszej fazie zasadnicze tendencje w zakresie rozmieszczenia osadnictwa, chociaż można zaobserwować pewne odmienności. Dominującą pozycję wciąż zajmowało skupisko raciborsko-kozielskie, które jednoczy prawie 40% punktów osadniczych. Natomiast nastąpił prawie zupełny zanik skupiska lubomsko-nędzańskiego na Płaskowyżu Rybnickim. Koresponduje z tym zjawiskiem pustka stwierdzona również na lewym brzegu Odry na wysokości tejże krainy geograficznej. Nie widać większych zmian w rejonie skupiska pietrowickiego, obejmującym doliny Psiny i Troi, gdzie nawet nieco wzrasta liczba stanowisk.

4. TRZECIA FAZA OSADNICTWA (XI – 1.POŁOWA XII W.)

Na ten okres datowano materiały odkryte na 93 stanowiskach, w tym 12 osad otwartych, 5 grodzisk (4 pewne i 1 domniemane) i 76 znalezisk luźnych (ryc.26).

Znamy z bliższego opisu tylko 3 obiekty osadowe, w tym 2 w Gamowie, stan.2. Częściowo zniszczona jama 1 miała wydłużony kształt (długość 130 cm) i głęb. ok. 1 m. W profilu była nieckowata, o płaskim dnie. W wypełniku znaleziono liczne węgle drzewne, polepę, kości zwierzęce oraz ceramikę i parę przedmiotów metalowych. Podobne wypełniko o zbliżonej zawartości cechowało jamę 3, która miała zarys owalny (150 × 130 cm), płaskie dno wylepione w rodzaj podłogi glinianej, a także być może resztkę paleniska (?) kamiennego. Nie wiadomo, czy omawiane jamy były zagłębionymi częściami chat, czy należy je inaczej interpretować. Wziemna część chaty grodu w Hradcu (ryc.27) była zagłębiona do zwietrzałego, skalistego podłoża. Zbudowano ją na planie prostokąta o wymiarach 550 × 200 cm. W centrum miało się znajdować palenisko. Ze względu na pewne luki i niejasności w publikacji (Novotný 1959) należy dość ostrożnie traktować to znalezisko. Ponadto dysponujemy informacjami o odkryciu kilkunastu obiektów (Głubczyce, stan.1; Kietrz, stan.7 i x1; Kłodnica, stan.5; Komorno, stan.3;

Nad środkową Opawą utrwalił się przejściowo nowy układ, wprowadzony tu w połowie IX w. wraz z obcoplemiennymi pierwiastkami kultury wielkomorawskiej na cmentarzysku w Stěbořicach, które jednak już w początkach X w. przestaje być użytkowane. Prawdopodobnie w tym czasie powstaje gród w Kylešovicach i być może w Hradcu. Opodal w Komarovie ukryto na przełomie X/XI w. srebrny skarb. Łańcuch tych stanowisk prawie łączy się z dawnym skupiskiem branickim. Uszczupleniu uległo zgrupowanie nad Osobłogą (m.in. porzucono gród w Vinie), podobnie jak położone na zachodzie dawne skupisko śmickie. Wśród bagien lewego brzegu Białej funkcjonował wysunięty daleko na północ gród w Pogórze. Podobnie jak poprzednio rozwija się skupisko nad górnią i środkową Stradunią. Kilka rozproszonych punktów świadczy o niezbyt intensywnej okupacji strefy wysoczyznowej na terenie północnego garbu wododzielnej pomiędzy Odram i Psiną.

W związku z zajmowaniem tych samych terenów co w fazie wcześniejszej, nie zmieniły się omówione poprzednio relacje zachodzące pomiędzy lokalizacją osadnictwa a rozmieszczeniem gleb oraz innych elementów środowiska geograficznego.

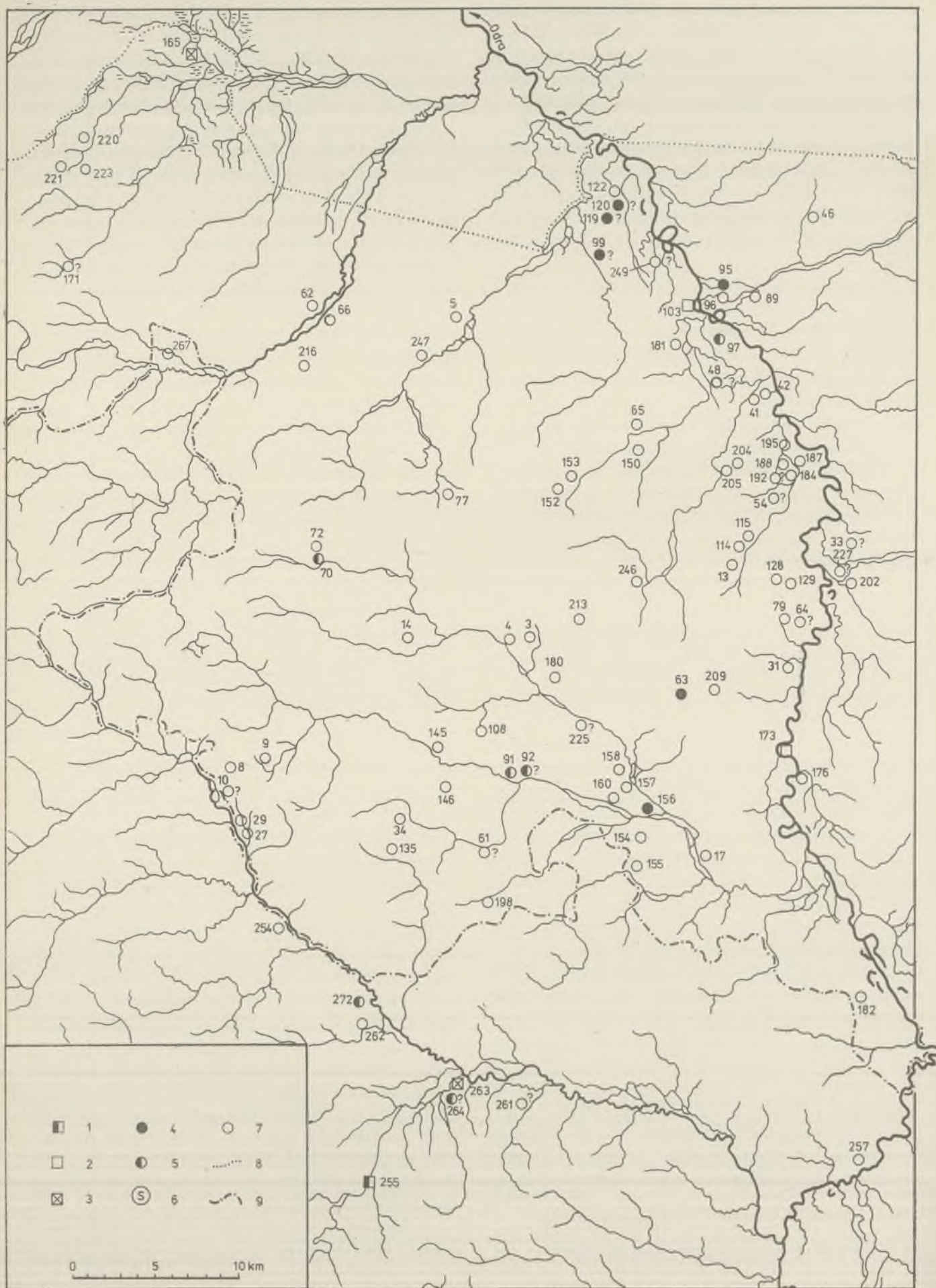
Mechnica, stan.1 i 2; Pietrowice Wielkie, stan.8; Hradec stan.x1) bez dokładniejszych danych.

Na terenie grodziska w Opawie-Kylešovicach (stan.x1) oraz zlokalizowanej obok osady (stan.x2) natrafiono na warstwę kulturową. Bogata stratygrafia cechuje dawny gród na Ostrogu w Raciborzu. Niestety do dzisiaj nie stracił aktualności postulat M.Gedla (1969, 160 n.), który podkreślając unikatowe znaczenie tego stanowiska domagał się szybkiej publikacji dotychczasowych wyników badań. Dzięki odkryciu nawarstwień z XII–XIV w. osada na Ostrogu mogłaby „stać się podstawą dla ustalenia schematu chronologicznego dla późnej fazy wczesnego średniowiecza w tej części Górnego Śląska”. Tymczasem ogłoszone drukiem sprawozdania (Nejowa 1964a, b; 1966a, b) przekazują wstępne informacje, które są mało wyselekcjonowane, a przy tym pozbawione związku z konkretnym materiałem zabytkowym.

Rozmieszczenie stanowisk w nawiązaniu do rzeźby terenu jest podobne do wcześniejszego. Większość punktów skupia się w dolinach. Pięć z nich leży przy krawędzi terasy nadzalewowej (ryc.12:1, 28:1), a 4 na zboczach dolin (ryc.10:2, 23:1). Sporą część (tzn. 6) stanowisk zlokalizowano na niedużych wyniosłościach poziomu zalewowego (ryc.12:2, 14:2).

Nadal znaczny (a może nawet większy niż poprzednio, lecz zbyt mała liczba znalezisk nie upoważnia do szukania

⁵⁴ RADOMĚRSKÝ 1956, tam wcześniejsza literatura.

Ryc. 26. Mapa rozmieszczenia stanowisk archeologicznych z trzeciej fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego (XI–poł.XII w.) na Płaskowyżu Głubczyckim

1 – grody o zabudowie niepewnie datowanej na III fazę, 3 – osady, których obronność jest niepewna w III fazie, 5 – osady otwarte o zabudowie niepewnie datowane na III fazę, pozostałe objaśnienia zob. ryc. 3 i 21.

Verbreitung der archäologischen Fundplätze der dritten Phase der frühmittelalterlichen Besiedlung (11.–Mitte des 12.Jhs) auf der Głubczycker Hochebene

1 – Burgwälle mit unsicher auf die III Phase datierter Bebauung, 3 – Siedlungen, deren Wehrhaftigkeit in der III Phase unsicher ist, 5 – Offene Siedlungen mit unsicher auf die III Phase datierter Bebauung; übrige Erklärungen siehe Abb. 3 u. 21

prawidłowości statystycznych) jest udział punktów osadniczych na wysoczyźnie. Trzy z nich trzymają się krawędzi wysoczyzny ponad doliną (ryc.28:2,3), aż cztery leżą w strefie źródeł małych cieków na obszarze wododzielnym (ryc. 10:7, 11:1, 28:4,5), natomiast osada w Gąmowie, stan.2, została umiejscowiona na obszarze pozbawionym (przynajmniej obecnie) wód powierzchniowych (ryc.28:6).

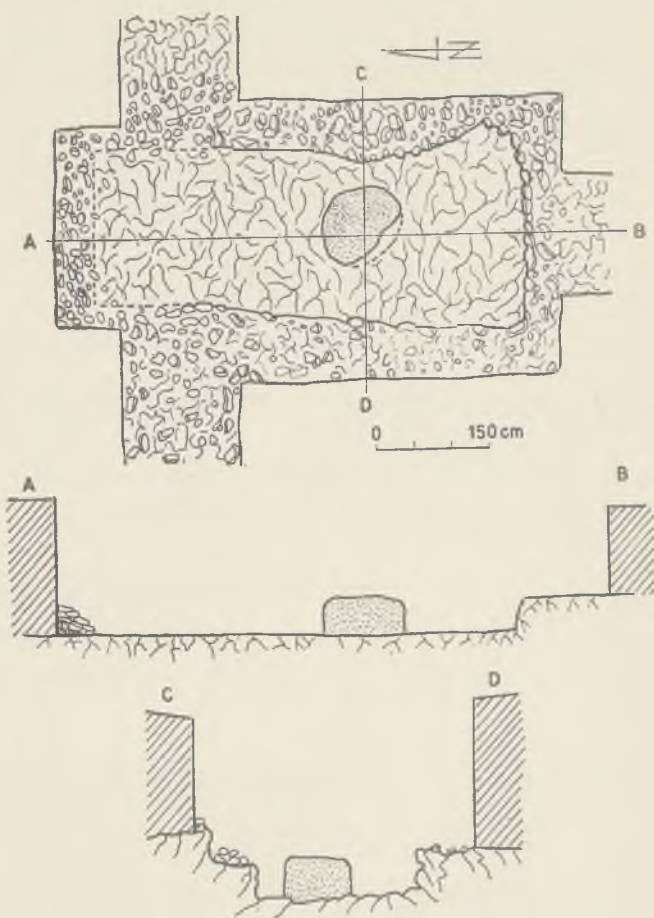
W ciągu XI–1.połowy XII w. na omawianym terenie funkcjonowały cztery grody pewne (Koźle, Racibórz, Hradec i Opava-Kylešovice) oraz jeden domniemany (Koblov). Ponadto nie jest wykluczone, że jeszcze w głąb XI w. przetrwał gród w Pogórze.

Zasady lokalizacji topograficznej grodzisk są podobne do istniejących w okresie poprzednim, chociaż zaznacza się wyraźniejsza tendencja do umieszczania założeń obronnych na terenie zalewowej doliny Odry. Z jednej strony wykorzystywano kępy – (ostrowy), w obrębie den dolin rzecznych (Racibórz, Opava-Kylešovice i prawdopodobnie Koźle), z drugiej – wysokie obronne cyple wysoczyzny nad dolinami większych rzek (Hradec i być może Koblov). Zarówno Racibórz, jak i zapewne Koźle leżały na wyspach otoczonych nurtem Odry. Narzucają się tu analogie do usytuowania niektórych wczesnopiaszowskich grodów-miast, przede wszystkim na Śląsku (Opole, Wrocław, Głogów) oraz innych ziemiach Polski (Poznań, Gdańsk).

Zagadnienie rozplanowania i konstrukcji umocnień zostało przeanalizowane wcześniej na przykładzie grodu w Opawie-Kylešovicach; natomiast pozostałe obiekty nie dostarczyły żadnych danych z tego zakresu.

Brak pozostałości materialnych w pewnym stopniu rekompensują dane historyczne. Gród w Hradcu był wymieniany w latach: 1060, 1078 i 1155, gród kozielski w latach: 1104, 1108, 1133 i 1155, a raciborski w 1108 r.

Do zagadnień o kapitalnym znaczeniu należy rola niektórych omawianych grodów jako załączków miast⁵⁵. Niestety obydwie brane pod uwagę ośrodki (Racibórz i Koźle) nie są wystarczająco rozkopane. Gród raciborski był prawdopodobnie swoistym odpowiednikiem opolskiego Ostrówka⁵⁶ na południu Górnego Śląska. W świe-

Ryc. 27. Hradec, okr. Opava, stan. x1. Rzut poziomy i przekroje pionowe domniemanej budowli mieszkalnej.

Hradec, okr.Opava, Fpl.x1. Querschnitt und Längsschnitte der mutmalichen Wohnhütten

Nach: Novotný

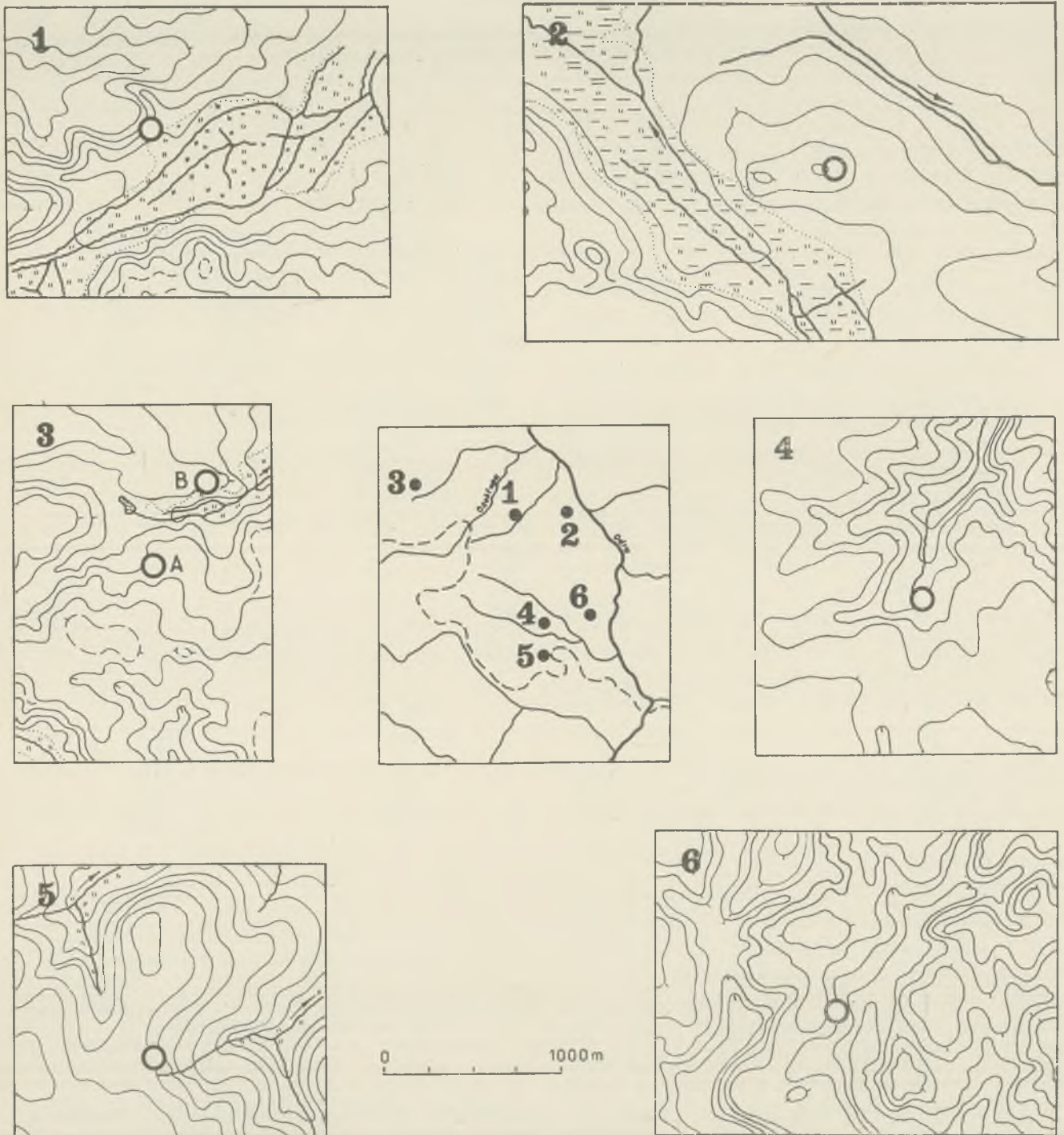
tle aktualnego schematu chronologicznego⁵⁷ powstał on jednak znacznie później niż Ostrówek, bo dopiero w XII w. Nie wiadomo przy tym, czy osiedle o charakterze wczesnomiejskim istniało już u progu XII w., gdy o gród raciborski toczyły się walki polsko-czeskie, czy też zaczęło rozwijać się później.

Nie sposób pominąć zagadkowego braku cmentarzysk

⁵⁵ HENSEL 1963; LECIEJEWICZ 1976, s.136–146, 1979; tam dalsza literatura.

⁵⁶ HOŁUBOWICZ 1956; GEDIGA 1972, 1979; tam dalszaliteratura.

⁵⁷ KUŹNIAR-NIEDŹWIEDZKA, NEJOWA, WOŹNIAK 1967, s. 55

Ryc. 28. Położenie topograficzne stanowisk — Topographische Lage der Fundplätze

1 - Wróblin, stan. 2, 2 - Kom orno, stan. 3, 3 - Śmicz, stan. A, B, 4 - Księż Pole, stan. x1, 5 - Nasiedle, stan. x1, woj. Opole; 6 - Gamów, woj. Katowice, stan. 2

z 2. połowy X do XII w. włącznie. Na terenie objętym badaniami znamy ponad 100 stanowisk z tego okresu, ale ani jednego grobu⁵⁸. Nie da się jednoznacznie ustalić, czy mamy do czynienia z przypadkowym zbiegiem okoliczności (zły stan badań), czy jest to może odbicie obrządku nie pozostawiającego śladów uchwytnych archeologicznie. W XI–XII w. to ostatnie byłoby wszelako ewenementem nie do przyjęcia w świetle nieźle poznanego procesu przemian w rytuale pogrzebowym (Zoll-Adamikowa 1971 a). Zresztą w tym czasie zarówno w okolicach Opola, jak i zwłaszcza w rejonie Wrocławia cmentarzyska występują dość licznie (Wachowski 1975, ryc.1), co dodatkowo pogłębia specyficzną sytuację obszaru Płaskowyżu Głubczyckiego. Najprawdopodobniej zjawisko należy traktować jako jeden z elementów ogólnego zubożenia i częściowego wyludnienia terenu (Gedl 1973, 423 n.).

Rozmieszczenie osadnictwa w XI–1. połowie XII w. na Płaskowyżu nie ulega większym zmianom w stosunku do poprzedniego okresu, chociaż daje się zaobserwować pewien ogólny spadek intensywności zaludnienia. W całościowym bilansie nieco obniża się rola skupiska raciborsko-kozielskiego, które łączy ok. 33% punktów. W rejonie ujść Rudy i Kłodnicy, na prawobrzeżu Odry, tworzą się małe grupki stanowisk niewątpliwie powiązane z gęstym osadnictwem lewego brzegu. W północnej części aglomeracji powstał gród kozielski, na południowej pery-

ferii zbudowano warownię w Raciborzu, zresztą dość odosobnioną w stosunku do pozostałych elementów sieci osadniczej. Teren zachodniej krawędzi Płaskowyżu Rybnickiego pozostaje całkowicie niezasiedlony. Obszar skupiska pietrowickiego ulega pewnemu ograniczeniu w górnych odcinkach Psiny i Troi, gdzie spotyka się mniej punktów osadniczych.

Niewielkie zgrupowanie w Kotlinie Opawskiej wyróżniało się architekturą obronną w postaci centralnie położonego grodu w Opawie-Kylešovicach i cofniętego w głąb doliny Morawicy Hradca. Sporadyczne znaleziska ciągną się w górę biegu Opawy, przechodząc po kilkunastu kilometrach w niewielkie skupisko branickie na lewym brzegu tej rzeki. Nad środkową Osobłogą, podobnie jak w dorzeczu górnej Straduni, punktów jest mniej niż w drugiej fazie.

Na północno-zachodniej peryferii badanego obszaru wystąpiło parę stanowisk koło Śmicza oraz być może jeszcze w XI w. istniało nadal założenie obronne w Pogórze. Niewielkie ożywienie osadnicze miało miejsce w górnych partiach dorzeczy małych cieków, rozcinających północną krawędź Płaskowyżu Głubczyckiego. W stosunku do faz wcześniejszych nie uległy zmianie powiązania między lokalizacją osadnictwa a rozmieszczeniem gleb oraz innych czynników środowiska przyrodniczego (zob. ss. 148n. i 155).

5. UWAGI O OSADNICTWIE PO POŁOWIE XII W.

Poglądy dotyczące procesów osadniczych na Śląsku w 2. połowie XII i w XIII w. muszą się opierać na znacznie mniej pewnych podstawach źródłowych (jeśli wziąć pod uwagę fakty archeologiczne), gdyż materiały zabytkowe z tego okresu nie zostały dotychczas w pełni opra-

⁵⁸ Istnieje kilka obiektów mniej lub bardziej wątpliwych, które niekiedy uważa się za pochodzące z wczesnego średniowiecza. Wszelako nie ma żadnych podstaw, aby uznawać wczesnośredniowieczną metrykę cmentarzyska w Dziełowie, które pochodzi z późnego średniowiecza lub czasów nowożytnych. Groby w Hlasovicach można w najlepszym wypadku datować na schyłek XII w. (JISL 1954, s.44 n.). Nie wiadomo, na jakich przesłankach oparł się KURTZ (1936, s.3), podając wiadomość o cmentarzysku w Witośławicach. Co najmniej mało wiarogodna jest informacja o grobie w Małych Hościcach, gdzie przy nogach wczesnośredniowiecznego(?) szkieletu miało się znajdować naczynie z uchem (KURTZ 1941). Istnieje dawna wzmianka o nie określonych bliżej kopcach w Chróścielowie (RICHTER 1909, s.28). Wreszcie na skutek przekręcenia informacji przez KURTZA (1936, s.62) i powtórzenia jej przez WACHOWSKIEGO (1975, s.88) „przybyło” nowe cmentarzysko w Koźlu; w istocie wiadomość dotyczy Koźli w woj. zielonogórskim (RICHTER 1909, s.36 n.).

cowane⁵⁹. Cezura połowy XII w. została już wcześniej dostrzeżona przez historyków jako ważny moment przełomowy w dziejach Śląska (Maleczyński 1960), a okres po tej dacie bardziej ciąży ku tzw. pełnemu średniowieczu, niż to wynika z tradycyjnej periodyzacji, dość powszechnie przyjmowanej przez archeologów mediewistów. W trakcie gromadzenia źródeł do niniejszej pracy zaobserwowano poważne przemiany ogólnego obrazu kultury materialnej, które zachodziły około połowy XII w. Nie poddawano tych zjawisk bliższej analizie. W ciągu 2. połowy XII w., a zwłaszcza u schyłku tego stulecia, nastąpił spory wzrost liczby stanowisk⁶⁰. Ogólna ocena ilości materiałów z okresu po połowie XII w. pozwala poprzeć opinię historyków (Maleczyński 1960, 242–247) o szybkiej ekspansji osadniczej w tym czasie.

⁵⁹ Kluczowe znaczenie będzie tu miało rozpracowanie późnej ceramiki grafitowej, która potencjalnie stanowi najdogodniejszy wyznacznik chronologiczny tego okresu (zob. ŁODOWSKI 1979).

⁶⁰ Pogląd oparty na autopsji nie opublikowanych materiałów w magazynach muzealnych Opola, Raciborza, Prudnika i Bytomia.

IV. UWARUNKOWANIA GOSPODARCZE

Kwestie gospodarcze stanowią jedną z najważniejszych stron procesu osadniczego, kryje się w nich bowiem aspekt wykorzystania środowiska naturalnego przez człowieka. Problematyka gospodarcza okresu wczesnośredniowiecznego na Słowiańszczyźnie doczekała się w ostatnich latach kilku ujęć o charakterze syntetycznym, opartych na materiale wykopaliskowym⁶¹, które

zostały poprzedzone ważnym opracowaniem H. Łowmiańskiego (1953). Materiały z badanego terenu dają niewielkie możliwości w zakresie rekonstrukcji poszczególnych działów gospodarki, nie mówiąc już o wprowadzeniu korektur do obowiązującego dzisiaj modelu tej strony życia społecznego wczesnośredniowiecznych Słowian.

1. UPRAWA ZIEMI

W ciągu ostatnich kilkunastu lat została bardzo znacznie pogłębiona wiedza o gospodarce rolnej Słowian Zachodnich⁶². W toku dyskusji udowodniono tezę, że uprawa ziemi stanowiła podstawę ich bytu.

Listę typów źródeł archeologicznych, które mogą służyć do odtwarzania dziejów rolnictwa, opracował K. Godłowski (1960, 7–11). Są to: 1 — szczątki narzędzi związanych z rolnictwem, 2 — szczątki roślin uprawnych, 3 — pomieszczenia służące do przechowywania plonów, 4 — plastyka figuralna, 5 — ślady pól pochodzących z minionych okresów, 6 — rozmieszczenie osadnictwa, 7 — ogólny poziom rozwoju sił wytwórczych i stosunków społecznych.

Na omawianym terenie nie znaleziono wczesnośredniowiecznych narzędzi do uprawy ziemi (poza przypadkowym odkryciem radlicy w Opavie-Kylešovicach) ani do zbioru płodów rolnych (oprócz bardzo mało wiarogodnego znaleziska sierpa z Roszowskiego Lasu). Natomiast dość licznie reprezentowane są urządzenia do przeróbki zboża na pokarm: kilka rozmaicie zachowanych żarnowów oraz kilka prażnic. Jedna z nich (Cisek, stan.4, ob.3) leżała w obrębie paleniska, które znajdowało się w głębokiej (140 cm) jamie o kolistym przekroju poziomym. Nie jest wykluczone, że było to specjalne pomieszczenie produkcyjne do czyszczenia, suszenia i prażenia ziarna lub do pieczenia chleba (zob.przyp.28).

Resztki wczesnośredniowiecznych roślin uprawnych z badanego terenu nie były dotychczas poddawane ekspertyzom specjalistycznym. O strukturze produkcji zbożowej w VII–IX w. możemy wnioskować na podstawie wyników analizy botanicznej pozostałości roślinnych z pobliskiej osady w Lubomi. Stwierdzono tam dużą przewagę żyta, obok którego jako zanieczyszczenia wystąpiły małe ilości pszenic, jęczmienia, owsa i prosa oraz liczne chwasty. Próbką ze starszej fazy osadniczej (VII–VIII w.) wykazała domieszkę do żyta zbóż jarych, tzn.

prosa i owsa; mogłoby to świadczyć, że próba pochodzi z pola, na którym poprzednio rosło zboże jare. Pośrednio fakt ten wskazuje na możliwość stosowania płodozmianu (Szydłowski, Wasylikowa 1973, 73–80). Dotychczas rozpoznane stanowiska z VII–IX wieku o dominującej pozycji żyta występują na Śląsku, Łużycach oraz na pograniczu Wielkopolski i Śląska (Leciejewicz 1976, 72).

Słaby stan badań nie pozwala na zdecydowane określenie funkcji części jam osadowych, które mogły być użytkowane jako spichlerze ziemne. Są to przeważnie okrągłe w rzucie poziomym zagłębienia o pionowych zazwyczaj ściankach bocznych.

Pozornie oczywistym argumentem przemawiającym za dominacją uprawy roli wydaje się być zjawisko zasiedlania terenów obfitujących w żyzne gleby. Nie ulega wątpliwości, że gleby są dla rolników środkiem produkcji tak samo, jak ujawniane drogą znalezisk radlice, kroje płużne, sierpy itp. Preferowanie przez osadnictwo gleb najurodzajniejszych nie może być jednak uznane za bezpośrednie świadectwo gospodarki rolniczej. Na ryzykowny charakter takiego dowodzenia już wszakże zwrócono uwagę⁶³. Można jednak sądzić (zgodnie zresztą ze stanowiskiem H. Łowmiańskiego, 1953, 40), że znaczne zagęszczenie ludności pozwala ustalić jej rolniczy charakter. Na Płaskowyżu Głubczyckim nie brakuje zwartych skupisk osadniczych (ryc.3, 21, 26), z dominującą rolą aglomeracji raciborsko-kozielskiej. Zwraca uwagę fakt, że nie zaobserwowano tendencji do zajmowania gleb lekkich, łatwych do mechanicznej obróbki, co było charakterystyczne dla okresu wpływów rzymskich (Godłowski 1969, 71); wręcz przeciwnie, najbogatsze pozostałości osadnictwa zgrupowane są na brunatnoziemach lessowych oraz wytworzonych z glin pochodzenia wodnego (z denudacji pokryw lessowych). Wkroczenie na gleby cięższe daje się zauważyć już w okresie późnorzymskim, co wg K. Godłowskiego (1969, 71 n.) można trojako interpretować: jako wynik postępu w technice obróbki ziemi, jako skutek osuszenia klimatu albo jako efekt przeludnienia ziem o lżejszych glebach.

⁶¹ KOSTRZEWSKI 1962, s.24–70, 182–321; HENSEL 1965, s.11–344, 543–592; HERRMANN 1968, s.78–143, 1970, s.45–117; LECIEJEWICZ 1976, s.69–90, 121–136; tam dalsza literatura.

⁶² GODŁOWSKI 1960; PODWIŃSKA 1962, 1964; GODŁOWSKI 1966; ŁOWMIAŃSKI 1967, s.223–343; BERANOVÁ 1975; ponadto inne pozycje omawiające węższą problematykę.

⁶³ ŁOWMIAŃSKI 1953, s.38 n.; GODŁOWSKI 1960, s.10.

2. HODOWLA, ZBIERACTWO I ŁOWIECTWO

W sprawozdaniach z badań szereg razy powtarzają się informacje o znalezieniu kości zwierzęcych w wypełniskach obiektów osadowych. Niestety żadnych ekspertyz osteologicznych w odniesieniu do tych szczątków nie przeprowadzono. O zajęciach hodowlanych może pośrednio świadczyć położenie licznych osad wzdłuż brze-

gów dolin rzecznych, co ułatwia wykorzystywanie łąkowych den dolinnych do wypasu zwierząt.

Nie dysponujemy źródłami z badanego terenu na temat zbieractwa ani łowiectwa — ważnych gałęzi gospodarki wczesnośredniowiecznej⁶⁴. Dzięki odkryciom w Lubomi można tylko uznać za udokumentowane zbieranie orzechów leszczyny⁶⁵.

3. WYTWÓRCZOŚĆ RĘKODZIELNICZA

Proces oddzielania się wyspecjalizowanego rzemiosła od domowej wytwórczości rękodzielniczej, a także ocena miejsca, jakie dana gałąź zajmuje w strukturze gospodarczo-społecznej, należą do trudniejszych problemów historiografii wczesnego średniowiecza. Wypływa to nie tylko z ułamkowości źródeł, ale również ze zmienności ustroju ekonomicznego i socjalnego w ciągu VI–XII w. Ponieważ tylko garncarstwo jest należycie reprezentowane w źródłach, którymi dysponujemy, przeto nie sposób podejmować próbę odtworzenia całego układu produkcji rękodzielniczej na badanym terytorium.

obróbki metali nieżelaznych w sensie negatywnym, ale jednocześnie nie pozwala na jakiegokolwiek wnioski co do tej dziedziny wytwórczości.

OBRÓBKA DREWNA

Produktem wyspecjalizowanego bednarstwa, ale pochodzącym chyba spoza Płaskowyżu, są dwa drewniane wiaderka ze Stěbořic. Miejscowy wyrób stanowią łodzie dłubanki, lecz ich związek z wczesnym średniowieczem nie zawsze jest pewny (zob.np.Kowalenko 1967). Żadnych specjalnych narzędzi stolarskich czy ciesielskich nie znaleziono.

OBRÓBKA ŻELAZA

Śladem lokalnego wytopu żelaza mogą być dość liczne spotykane w osadach żuźle żelazne (Kłodnica, stan.5; Mionów, stan.1; Pietrowice Wielkie, stan.17; Poborszów, stan.A; Pogórze, stan.1; Włodzienin, stan.x1; Slavkov, stan.x1; Vino, stan.x1). W okolicy występuje sporo nazw miejscowych typu Ruda, Rudy, Rudnik, które wskazują na znajomość i wykorzystywanie złóż rud bagiennych, chyba sięgające wczesnego średniowiecza (Hensel 1965, 162).

Pewna liczba przedmiotów żelaznych, znalezionych w osadach świadczy o funkcjonowaniu pracowni kowalskich. Wszelako niekiedy (topory i ostrogi z cmentarzyska stěbořického) udowodniono ich obce pochodzenie.

OBRÓBKA KAMIENIA

Nie wiadomo, gdzie zostały wykonane kamienie żarowe, których kilka wystąpiło na badanym terenie. Na Dolnym Śląsku odkryto w masywie góry Ślęzy pracownię produkcyjną, działającą w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu⁶⁷. Stamtąd też mogły pochodzić niektóre omawiane okazy. Warto nadmienić, że jeden z kamieni żarnowych odkrytych na grodzie w Lubomi został sporządzony z piaskowca występującego na przedgórzu Sudetów Wschodnich, m.in. w rejonie Głubczyc (Cebulak 1970, 143).

W wypełniskach jam osadowych odkryto kilkanaście osełek z łupku. Sądząc z opisu analogicznych osełek lubomskich, poddanych ekspertyzie mineralogicznej (Cebulak 1970, 144–146), mamy tu do czynienia z tzw. łupkiem fylitowym, który występuje w masywie Sudetów Wschodnich i na ich przedpolu, a także w znanych z Górnego Śląska glacialnych utworach czwartorzędowych.

OBRÓBKA METALI NIEŻELAZNYCH

Prawie wszystkie znaleziska wyrobów z metali nieżelaznych pochodzą z grobów w Stěbořicach. Są to głównie brązowe kolczyki i pierścienie, a także jeden kolczyk srebrny i jeden srebrny pozłacany. Ponadto w Ostrożnicy odkryto brązową gałkę miecza⁶⁶. Wszystkie wymienione przedmioty zostały według wszelkiego prawdopodobieństwa przyniesione z zewnątrz na teren Płaskowyżu. Nie rozstrzyga to, rzecz jasna, kwestii miejscowej

OBRÓBKA ROGU I KOŚCI

Ten rodzaj wytwórczości był zwykle u Słowian wczesnośredniowiecznych niezłe rozwinięty⁶⁸, lecz z badanego terenu prawie nie mamy doń źródeł. Bliżej nie określone narzędzie(?) kościane z cmentarzyska w Raciborzu-Oborze oraz zaginiona igła z Gamowa wyczerpują bazę materiałową.

⁶⁴ KOSTRZEWSKI 1962, s.61–70; HENSEL 1965, s.124–152; HERRMANN 1968, s.92–95, 1970, s.66–73; tam wcześniejsza literatura.

⁶⁵ SZYDŁOWSKI, WASYLIKOWA 1973, s.53–55, tabl.I.

⁶⁶ ŻAK 1959, s.317 n., tam dalsza literatura.

⁶⁷ GODŁOWSKI 1960, s.98, tam dalsza literatura.

⁶⁸ CNOTLIWY 1973, tam dalsza literatura.

TKACTWO

O uprawianiu tego rękodzieła świadczą kilka znalezionych przęślików (Cyprzanów, stan.5, ob.2; Dzielnica, stan.x1; Ligota Wlk., stan.3, ob.a; Naczęsławice, stan.2; Opava-Kylešovice, stan.x1).

GARNCARSTWO

Jest to niewątpliwie najlepiej poświadczona przez źródła archeologiczne i najlepiej rozpracowana gałąź produkcji. Niemniej jednak pozostało wiele zagadnień spornych, które dotyczą głównie kształtowania się nowych struktur wytwórczości w zaraniu wczesnego średniowiecza po rozbięciu układu uformowanego w późnym okresie wpływów rzymskich. Szczególne kontrowersje budzi określenie momentu pojawienia się ceramiki rzemieślniczej, tzn. wykonanej na kole w sposób zaawansowany technicznie. Bardzo wczesne (od przełomu V/VI w.) datowanie takiej ceramiki z pograniczu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Łużyc — przez Z.Kurnatowską⁶⁹ mocno zaciążyło na opracowaniach innych autorów, którzy wprowadzili ten pogląd do ujęć podręcznikowych⁷⁰. Teza powyższa jest jednak nader dyskusyjna (zob.Rusanova 1976, 179–183), co pozwala zakwestionować zdanie o wyjątkowym charakterze terenów pogranicza Wielkopolski, Dolnego Śląska i Łużyc jako „ostoi” garncarstwa późnorzymskiego. Należałoby raczej poprzeć opinię, że na obszarze Polski, podobnie jak na pozostałych ziemiach zajmowanych przez Słowian w cza-

sie wielkiej ekspansji (VI–pocz.VII w.), najstarszą warstwę chronologiczną reprezentuje ręcznie lepiona ceramika nierzemieślnicza⁷¹.

Na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego faza ceramiki ręcznie lepionej nie została dotychczas udokumentowana. Najwcześniejsze znaleziska, datowane orientacyjnie na VII w. (ale raczej nie na początki tego stulecia), wiążą się z ceramiką półspecjalistyczną (czyli wytwarzaną na wzór rzemieślniczej) oraz w niewielkiej części z ceramiką specjalistyczną, tzn. produkowaną przez rzemieślników (Parczewski 1981). Szybkie przejście przez świat słowiański nowych wzorców naczyń interpretuje się jako świadectwo działalności wędrownych fachowców-garnarcy z terenów naddunajskich⁷².

Drugi przełom w rozwoju garncarstwa datowany jest na IX w.; miał on być efektem rozpoczynającej się urbanizacji i wzrastającej koncentracji rzemieślników w ośrodkach wczesnomiejskich (Kurnatowska 1973, 440 n.). Na Płaskowyżu Głubczyckim istotnie wystąpiły przemiany jakościowe w połowie IX w. (początek II fazy osadniczej), ale dodatkowym czynnikiem było tu wkroczenie przedstawicieli kultury wielkomorawskiej, którzy wnieśli nowe elementy do omawianej gałęzi produkcyjnej. Dalsze przekształcenia, których wyrazem było m.in. pojawienie się ceramiki całkowicie obtaczanej (początek fazy III), można datować na schyłek X w.

Kolejną cezurę stanowi połowa XII w., kiedy dotychczasowy zasób form brzegów i ornamentyki naczyń zostaje wzbogacony, a częściowo zastąpiony przez atrybuty charakterystyczne dla tzw. drugiej grupy ceramiki grafitowej⁷³.

4. WYMIANA HANDLOWA

Handel możemy rozpatrywać w dwóch aspektach: jako zjawisko lokalne, polegające na obrocie miejscowymi wytworami w obrębie miejscowych rynków zbytu, a także jako utrzymywanie kontaktów handlowych z ludnością zamieszkującą inne tereny. Zasadniczy warunek wymiany handlowej stanowi rozwój produkcji i jej specjalizacja (Łowmiański 1953). Dostępne źródła archeologiczne skłaniają do wyrażenia tezy, że rękodzieła na Płaskowyżu Głubczyckim — poza garncarstwem — nie osiągały poważniejszych nadwyżek produkcyjnych. Wszelako pomimo dużej samowystarczalności gospodarstw domowych w pewną część wytworów rzemieślniczych niewątpliwie zaopatrywano się drogą wymiany. Nie ulega też wątpliwości, że główną masę towarową tworzyła ceramika oraz produkty pochodzenia organicznego, które nie zachowały się do czasów współczesnych (żywność, odzież, skóry, futra, tkaniny itp.).

Ze względu na dużą urodzajność gleb gospodarka rolna mogła dysponować pewnymi nadwyżkami, które prawdopodobnie stanowiły przedmiot eksportu. Trudno wysnuć podobny wniosek na podstawie zachowanych pozostałości produkcji rękodzielniczej; mógłby wchodzić w grę tylko wyrób ceramiki. Ponieważ garncarstwo było nieźle rozwinięte również i na terenach sąsiadujących z Płaskowyżem Głubczyckim, a walory użytkowe czy estetyczne naczyń nie różniły się specjalnie od siebie, trudno przypuszczać, że dochodziło na większą skalę do obrotu ceramiką pomiędzy odległymi ugrupowaniami osadniczymi. Wyjątek stanowią naczynia wykonywane z gliny z domieszką grafitu, które począwszy od X w.

⁷¹ RUSANOVA 1976, s.196 n.; podobnie ZOLL-ADAMIKOWA 1975, s.12–17.

⁷² HENSEL 1965, s.316 n.; KURNATOWSKA 1973, s.439; tam dalsza literatura.

⁷³ PARCZEWSKI 1981; zob. też LODOWSKI 1979; tam dalsza literatura.

⁶⁹ KURNATOWSKA 1973, s.435–441, tam dalsza literatura.

⁷⁰ Np. HENSEL 1965, s.314 n.; LECIEJEWICZ 1976, s.86.

napływały w niewielkich ilościach z terenu Moraw. Reprezentowały one tak zwaną pierwszą grupę ceramiki grafitowej. Masowe pojawienie się drugiej grupy tych naczyń — zresztą również pochodzącej z Moraw — w połowie XII w., wyznacza górną granicę chronologiczną tej pracy (zob.przyp.73).

Ważnym świadectwem obecności na omawianym terenie osób, które dysponowały stezauryzowaną własnością, być może uzyskaną w wyniku działalności handlowej, są dwa skarby: z Hrozovej i z Komarova. Pierwszy z nich zawierał cztery brązowe monety bizantyjskie i został ukryty po 641 r. Odkrycie w Hrozovej jest zachodnim ogniwem pasma znalezisk monet wczesnobizantyjskich, ciągnącego się wzdłuż północnych zboczy głównego grzbietu Karpat (Kunisz 1969, 119–131). Znalezisko — o ile pominiemy wątpliwości, jakie wzbudza od strony formalnej — dokumentuje więc jakieś powiązania, o niezbyt zresztą jasnym charakterze, istniejące w połowie VII w. albo później pomiędzy wymienioną wyżej strefą a terenami na południe od Karpat. Skarb z Komarova, zakopany po 985 r., świadczy o całkiem odmiennych kierunkach późniejszych (X–XI w.) kontaktów. W jego skład wchodziło kilkanaście monet niemieckich, jedna czeska oraz figura barana z blachy srebrnej, która dokumentuje przynależność znaleziska do kręgu

tzw. skarbów siekańcowych⁷⁴. Zestaw srebrnych denarów jest podobny do zaobserwowanego w skarbach śląskich z X–XI w. (Haisig 1966).

Zagadnienie gospodarki towarowo-pieniężnej na badanym terenie we wczesnym średniowieczu nie może być szerzej naświetlone ze względu na brak wartościowych źródeł⁷⁵.

Przebieg szlaków handlowych w omawianym okresie trudno odtworzyć w sposób ścisły (Kiersnowski 1960, 70 n.). Zachowała się informacja mówiąca o jednym z węzłowych punktów drogi handlowej na omawianym terenie: w 1078 r. została wymieniona w dokumencie pisany komora celna, ustanowiona w Hradcu przy szlaku z Ołomuńca do Polski. Nie wiadomo, w jakim stopniu późniejsza średniowieczna sieć drożna na Śląsku nawiązuje do stanu sprzed połowy XII w.⁷⁶

Wielokrotnie omawiany przez różnych autorów szlak N–S, wiodący przez Bramę Morawską⁷⁷, przebiegał wprawdzie częściowo przez rejon Płaskowyzu Głubczyckiego, ale nie został dotąd udokumentowany w wystarczającym stopniu. Można tylko zauważyć, że położone na północnym przedpołu Bramy Morawskiej grodzisko w Lubomi dostarczyło szereg przedmiotów (ozdób) pochodzenia południowego⁷⁸. Trudno jednak ustalić, czy trafiły one do grodu lubomskiego w związku z handlem.

PODSUMOWANIE

Obserwując rozmieszczenie osadnictwa od VII do połowy XII w. na badanym terenie (ryc. 3, 21, 26), można się przekonać, że jest ono względnie stałe, tzn. w trzech kolejnych przedziałach chronologicznych okupowane są najintensywniej te same (z nieznacznymi przemieszczeniami) terytoria. Powtarzalność wyboru tych samych stref zasiedlenia skłania do podjęcia analizy przyczyn zjawiska.

Czynniki wpływające na atrakcyjność określonego miejsca dla osadnictwa należą do sfery środowiska naturalnego (produktywność biologiczna terenu, dostępność stref o urozmaiconej charakterystyce ekologicznej, zapewnienie maksymalnego bezpieczeństwa wobec niekorzystnych dla człowieka zjawisk przyrody) oraz do sfery społecznej (charakter gospodarki, a zwłaszcza osiągnięty poziom rozwoju sił wytwórczych, ponadto uwarunkowania polityczne, obyczajowe, wierzeniowe itp.). Rozmieszczenie zatem i intensywność osadnictwa jest wypadkową wzajemnego oddziaływania powyższych uwarunkowań.

O tym, że wyszczególnione czynniki mają wymiar uniwersalny i nie odnoszą się tylko do wczesnego średniowiecza, świadczy zestawienie kartogramów z naniesionymi punktami osadniczymi kilku kultur prahistorycznych na terenie Płaskowyzu Głubczyckiego (ryc.29), które można porównać z mapami przekrojowymi kolej-

nych wczesnośredniowiecznych faz osadniczych (ryc.3, 21, 26). Z porównania wynika, że zachodzi uderzająco zbieżne pokrywanie się miejsc zasiedlonych w różnych okresach prahistorycznych oraz we wczesnym średniowieczu. Przemawia to z jednej strony za względnie stabilnym oddziaływaniem najważniejszych czynników środowiskowych, z drugiej — za swoistą ciągłością sposobów eksploatacji środowiska.

Wnioski co do powiązań zachodzących pomiędzy skupiskami osadnictwa wczesnośredniowiecznego a niektórymi elementami podłoża geograficznego zostały już sformułowane wcześniej. Stwierdzono stałe zajmowanie najurodzajniejszych gleb, czyli brunatnoziemów na lessach oraz wytworzonych na glinach pochodzenia wodnego, a także wyraźne preferowanie ziem o korzystniejszych warunkach klimatycznych. Najgęściej zasiedlona w ciągu całego omawianego okresu była aglomeracja kozielsko-raciborska, położona na styku Płaskowyzu Głubczyckiego i Kotliny Raciborskiej, skupiająca w różnych fazach od 33 do 40% wszystkich punktów

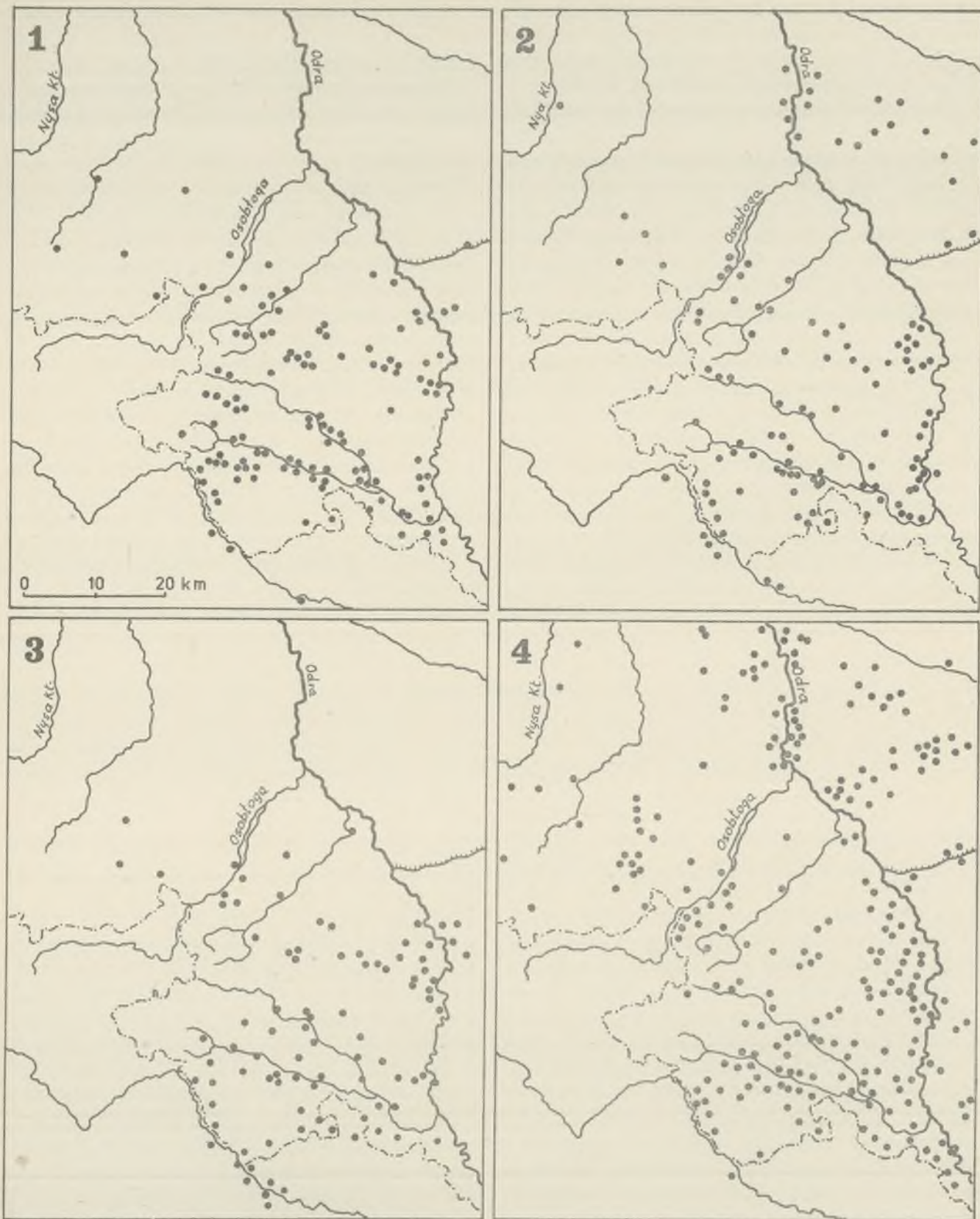
⁷⁴ Zob. np. SEGER 1929, s.142, ryc.59; ŚLĄSKI, TABACZYŃSKI 1959, ryc.14.

⁷⁵ Zob. na ten temat KIERSNOWSKI 1960.

⁷⁶ NOWAKOWA 1951, s.107 n. i mapa.

⁷⁷ M.in. SEMKOWICZ 1933, s.62 n.; HENSEL 1965, s.559 n.

⁷⁸ SZYDŁOWSKI 1974a, ryc.5a–c.

Ryc. 29. Rozmieszczenie stanowisk różnych kultur prahistorycznych na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego

1 – kultura pucharów lejkowatych, 2 – kultura łużycka w okresie halsztackim, 3 – kultura celtycka, 4 – kultura przeworska w późnym okresie wpływów rzymskich.

Verteilung der Fundplätze verschiedener vorgeschichtlichen Kulturen auf der Głubczycker Hochebene

1 – Trichterbecherkultur, 2 – Lausitzer Kultur in der Hallstattzeit, 3 – keltische Kultur, 4 – Przeworsk-Kultur in der späten Kaiserzeit

Nach: Bukowska-Gedigowa, Gedl, Godłowski u. Woźniak

osadniczych badanego terenu. Wyjątkowe walory tego ugrupowania polegały na kumulowaniu się najkorzystniejszych dla osadnictwa warunków glebowych, klimatycznych i hydrograficznych, a także na łatwej osiągalności obszarów nadających się do zróżnicowanego wykorzystywania (tereny lessowe, dolina Odry, lesiste rejony jej prawobrzeża).

Duże podobieństwo terytorialnego rozprzestrzenienia osadnictwa wczesnośredniowiecznego w ramach kolejnych trzech faz nie oznacza, iż obraz tego osadnictwa był stale jednakowy, a ciąg rozwojowy miał zawsze przebieg równomierny. Że tak nie było, świadczy chociażby opuszczenie niektórych wcześniej zamieszkałych rejonów, a także obniżenie się intensywności zasiedlenia badanego terenu w XI i I połowie XII w. Dynamikę rozwojową można starać się zrekonstruować za pośrednictwem wskaźnika tzw. mocy osadniczej, obliczonego na podstawie ilości punktów osadniczych w poszczególnych fazach, zrelatywizowanej dzięki uwzględnieniu czasu trwania tych faz (zob. Parczewski 1975). Stosunek liczby punktów osadniczych wynosi 149:113:94, natomiast orientacyjny czas trwania faz określono na 200:150:150 lat. Dokonując prostego obliczenia, po przyjęciu wartości 1 za wskaźnik mocy osadniczej w fazie pierwszej, otrzymujemy następującą zależność:

1,00(I faza):1,01(II faza):0,83(III faza).

Wyjaśnianie przyczyn tej początkowo minimalnie rosnącej, a później malejącej proporcji będzie jednym z tematów dalszych rozważań.

Przegląd dziejów osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Płaskowyzu Głubczyckiego należy rozpocząć od omówienia nawiązań tego osadnictwa do wcześniejszych kultur archeologicznych, zajmujących ten sam obszar.

Do najbardziej kontrowersyjnych zagadnień historiografii środkowoeuropejskiej należy problem kolebki Słowian, a w szczególności kwestia kontynuacji osadniczej w ciągu połowy I tysiąclecia n.e. pomiędzy Odrą, Karpatami i Dnieprem. Część autorów odrzuca możliwość zachodzenia takiej ciągłości na zachód od linii środkowej Wisły. Nie wdając się w szczegółowe referowanie argumentacji stron zaangażowanych w spór na ten temat, należy stwierdzić, że na obecnym etapie badań zaczyna zarysowywać się przewaga stanowiska, które kwestionuje autochtonizm Słowian na terenie dorzecza Odry i większej części zlewiska Wisły, wynikająca z zastosowania całościowego, modelowego podejścia do zagadnienia kultur połowy I tysiąclecia n.e. oraz z metodycznego opracowania chronologii późnego okresu wpływów rzymskich wraz z okresem wędrówek ludów (Godłowski 1970; 1971). Udowodniono, że na ziemiach południowopolskich zespoły w typie późnego okresu wpływów rzymskich dość gwałtownie zanikają na początku lub najpóźniej w połowie V w. (Godłowski 1971,

467). Sytuacja na Śląsku nie wyłamuje się z ogólnego tła kulturowego⁷⁹.

Najstarsze zabytki niewątpliwie słowiańskiej kultury „praskiej” (zob. s. 132 n.) na terenie Polski nie mogą być datowane przed końcem V w. Brak zabytków tej kultury na terenie Górnego Śląska dowodzi, że od schyłku V (lub raczej wcześniej) do początków VII w. omawiany obszar nie był zajmowany przez zwarte osadnictwo.

Realne początki intensywniejszego zasiedlenia Płaskowyzu Głubczyckiego możemy datować około połowy VII w., choć jest to również cezura orientacyjna, gdyż w świetle obecnej znajomości materiału zabytkowego nie potrafimy jej bardziej przybliżyć. Oczywiście można domniemywać, że słabe prądy osadnicze, po których nie uchwycono jak dotąd żadnych pozostałości, obejmowały nasz obszar jeszcze wcześniej. Jednakowoż stojąc na gruncie metodologii obowiązującej w badaniach prahistorycznych, musimy trzymać się faktów stwierdzonych, a takim faktem pozostaje nieobecność wczesnych materiałów wczesnośredniowiecznych na terenie znacznej części Śląska⁸⁰.

Niełatwa do rozstrzygnięcia jest kwestia kierunku, z którego napłynęła ludność około połowy VII w. na omawiany obszar. Wydaje się, że w grę wchodzi albo rejon Małopolski, albo obszary naddunajskie. Wskazywałyby na to nawiązania w zakresie kultury materialnej, a zwłaszcza cechy ceramiki (Parczewski 1979, 29–31; 1981).

Do IX w. włącznie trwał okres rozwoju osadnictwa w rejonie Płaskowyzu Głubczyckiego. Przejawiało się to w stałym wzroście liczby punktów osadniczych, których sieć objęła wszystkie najdogodniejsze do eksploatacji strefy omawianego terenu.

Na ziemiach polskich panował w tym czasie ustrój plemienny⁸¹. W dotychczasowej literaturze próbowano niejednokrotnie zrekonstruować zasięgi terytoriów plemiennych na Górnym Śląsku, korzystając z informacji *Geografa Bawarskiego*, uzupełnionej — w rozmaitym zresztą zakresie — danymi archeologicznymi⁸². Wartościowe pod względem poznawczym są przede wszystkim ustalenia J. Tyszkiewicza⁸³ oraz M. Gedla⁸⁴. Inne opra-

⁷⁹ GODŁOWSKI 1977, s.219–230, tam wcześniejsza literatura.

⁸⁰ Wnioskowanie ex silentio, jakkolwiek obwarowane zwiększoną liczbą zastrzeżeń i potencjalnie narażone na znaczniejsze korektury wynikających zeń ustaleń, jest wszakże pełnoprawnym sposobem poznawania rzeczywistości.

⁸¹ LECIEJEWICZ 1978, tam wcześniejsza literatura.

⁸² JISL 1954; TYSZKIEWICZ 1963; ŁOWMIAŃSKI 1967, s.98–108, 1970, s.466–472; GEDL 1969, 1973; DĄBROWSKA 1970, s.8–14; SZYDŁOWSKI 1974b.

⁸³ Erudycyjne opracowanie TYSZKIEWICZA (1963), interesujące z punktu widzenia metody historycznej, zostało nieco zubożone przez wprowadzenie mylnych informacji z artykułu o grodach Opolszczyzny (KOZŁOWSKA 1956).

⁸⁴ Dwa artykuły GEDLA (1969; 1973) przyniosły po raz pierwszy wnioski oparte na kompleksowo potraktowanych źródłach archeologicznych.

cowania pozostawiają spory niedosyt, gdyż bądź to stosują mało przejrzyste kryteria podziału ziem plemiennych, bądź uwzględniają bardzo niewielką część ujawnionych źródeł archeologicznych. Tymczasem metodyka badań dysponuje miernikiem, nadającym się do rozpoznawania dawnych terytoriów plemiennych. Stanowi go uchwytne kartograficznie odrębność przestrzenna większych skupisk osadniczych⁸⁵. Dodatkowymi kryteriami mogą być różnice zachodzące w obrządku pogrzebowym oraz zróżnicowanie wybranych składników kultury materialnej.

Obserwując rozmieszczenie stanowisk z VII–X w. można stwierdzić, że Płaskowyż Głubczycki zajmuje pod tym względem pozycję stosunkowo izolowanej enklawy osadniczej, otoczonej od wschodu, południa i zachodu rozległymi obszarami nie zamieszkałymi przez ludzi. Tylko na północnym zachodzie istnieje słaba łączność terytorialna z obszarami w środkowym dorzeczu Nysy Kłodzkiej oraz nad Ślężą (Parczewski 1979, mapa I; 1981). Równie nikłych powiązań można ewentualnie dopatrywać się na północy, gdzie oddzielone lasami uformowało się opolskie skupisko osadnicze. Wewnątrz Płaskowyżu największe zagęszczenie stanowisk obejmowało raciborsko-kozielską aglomerację osadniczą.

Hipotezy na temat lokalizacji Gołęszyców — plemienia wymienionego przez *Geografa Bawarskiego* — na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego opierają się na fakcie, że na przełomie XII i XIII w. kilkakrotnie znalazła się w źródłach wzmianka o prowincji gołęszyckiej, utożsamianej terytorialnie z ziemią opawską. Część autorów zatem ogranicza zasięg Gołęszyców do południowej części Płaskowyżu, zakładając występowanie na północy tej krainy bądź to zagadkowego plemienia *Lupiglaa*⁸⁶ bądź też innego ludu o nieznanym nazwie⁸⁷. Niektórzy badacze skłonni są umieszczać na północy Płaskowyżu siedziby Opolan, co jest mało realne ze względu na brak ściślejszych powiązań terytorialnych z ich centralnym obszarem (Kaźmierczyk 1966, 665). Trzeba tu podkreślić, że argumentacja pozostawiająca Gołęszycom tylko południową strefę Płaskowyżu może być kwestionowana, gdyż przedział czasu pomiędzy wzmianką u *Geografa Bawarskiego* (ok. poł. IX w.) a informacjami o prowincji gołęszyckiej (kon. XII – pocz. XIII w.) jest tak znaczny, że musi zostać wzięta w rachubę ewentualność zmian terytorialnego rozsiedlenia plemion. Tym samym trudno byłoby na przykład obalić pogląd, że około IX w. tylko Gołęszycy zamieszkiwali cały omawiany teren.

Nowa sytuacja wytworzyła się w drugiej połowie IX w., kiedy przynajmniej południowa część Płaskowyżu Głubczyckiego została opanowana przez państwo wiel-

komorawskie⁸⁸. Archeologicznym świadectwem tego zjawiska jest nekropola w Stěbořicach pod Opawą, gdzie zostali pochowani m.in. wojownicy, przy czym zarówno wyposażenie zmarłych, jak i szczegóły obrządku pogrzebowego mają liczne stuprocentowe analogie na centralnych terenach Wielkich Moraw⁸⁹. Podobnych cmentarzysk nie znaleziono na terenie Polski.

Przełom pierwszej i drugiej fazy osadniczej, czyli wiek IX, był okresem największego rozwoju osadnictwa na Płaskowyżu Głubczyckim. Wydaje się, że już w X w. nastąpiło pewne obniżenie liczby punktów osadniczych⁹⁰. Wyraźniejsze znamiona kryzysu przynosi jednak dopiero trzecia faza (XI – poł. XII w.), kiedy omówiony powyżej wskaźnik mocy osadniczej znacznie zmalał w stosunku do wcześniejszych okresów. Poza spadkiem liczby punktów osadniczych stwierdzić należy zupełny brak cmentarzysk oraz — co może najistotniejsze — nieobecność grodów-miast typu na przykład opolskiego Ostrówka⁹¹. Odnotowane w źródłach na początku XII w. warownie: raciborska i kozielska, miały niewątpliwie charakter militarny. Gród kozielski nie został zresztą dotychczas zlokalizowany, natomiast wyniki badań wykopaliskowych na Ostrogu w Raciborzu (Nejowa 1964a,b; 1966a,b) nie dają podstaw do datowania warstw kulturowych typu miejskiego wcześniej niż około połowy XII w.

Zaobserwowane zjawiska można próbować objaśnić, korzystając z informacji źródeł pisanych. Większość historyków podtrzymuje tezę, że po upadku państwa Wielkomorawskiego w początkach X w. Śląsk około 920 r. dostał się pod władztwo czeskie⁹². Następnie około 990 r. ziemie śląskie zajęło państwo Polan, co zapoczątkowało trwające blisko półtora stulecia walki polsko-czeskie. Zachowały się wiadomości o starciach rozgrywanych bezpośrednio na interesującym nas terenie (oblężenie Hradca, walki o Racibórz i Koźle).

Poszukując przyczyn regresu osadniczego w omawianym okresie na Płaskowyżu Głubczyckim, należy więc raczej wykluczyć czynniki należące do sfery środowiska naturalnego. Ogólny kierunek ich oddziaływań był zdecydowanie sprzyjający ekspansji osadniczej, i to nie tylko

⁸⁸ Historyczne przesłanki świadczące o podboju Górnego Śląska i Małopolski przez państwo wielkomorawskie omówił ŁOWMIAŃSKI (1970, s.472–493, tam dalsza literatura).

⁸⁹ DOSTAŁ 1966, s.171–175, tam dalsza literatura.

⁹⁰ Omówiony poprzednio (s. 165) wskaźnik mocy osadniczej w dwu wcześniejszych podokresach wykazuje dynamikę rzędu 1:1,01, a więc daje minimalną przewagę osadnictwu drugiej fazy. Trzeba jednak pamiętać, że znamy stosunkowo niewiele punktów osadniczych pochodzących z VII w., przez co wskaźnik całej I fazy jest zaniżony.

⁹¹ Na ogólne zubożenie i częściowo wyludnienie tego terenu w młodszej fazie wczesnego średniowiecza zwrócił już uwagę GEDL 1973, s.423 n.

⁹² MAŁEJCZYŃSKI 1960, s.200 n.; ŁOWMIAŃSKI 1970, s.522–527, tam dalsza literatura.

⁸⁵ HILCZERÓWNA 1965; LECIEJEWICZ 1978, s.9–11.

⁸⁶ TYSZKIEWICZ 1963; DĄBROWSKA 1970.

⁸⁷ ŁOWMIAŃSKI 1967, s.107, 1970, s.469 n., mapa 12.

we wczesnym średniowieczu. Pamiętając o lukach naszej wiedzy co do przebiegu zmienności niestałych elementów środowiska naturalnego, trzeba jednak odrzucić koncepcję gwałtownych przekształceń jednego z nich (klimat? poziom wód?), przekształceń prowadzących do załamania się korzystnego dla osadnictwa trendu rozwojowego.

Synchronizacja przemian osadniczych z tokiem dziejów politycznych wskazuje najprawdopodobniejszą przyczynę zaobserwowanego regresu. Jest nią ekspansja nowo powstałych państw i zbrojne próby rozciągnięcia władzy nad pogranicznym terytorium o spornej przynależności.

Nastąpiło długotrwałe wyniszczenie i częściowe wyludnienie Płaskowyżu Głubczyckiego, zwłaszcza w strefie przyodrzańskiej, najbardziej narażonej na przemieszczanie się wojsk.

Jako dowód potwierdzający powyższą sugestię można przytoczyć między innymi fakt, że po zawarciu ugody Polski z Czechami w 1137 r. (Małczyński 1960, 217, 242–255) spustoszone ziemie zostały ponownie zagospodarowane, a już na przełomie XII/XIII w. stały się znów jednym z najgęściej zasiedlonych obszarów na północ od Karpat i Sudetów (Borek 1972, 162–176).

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- AP — Archeologia Polski, Wrocław—Warszawa—Kraków
 BŚIN — Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku. Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego, Katowice
 ČSM — Časopis Slezského Muzea, Opava
 KHKM — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa
Kształtowanie — *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie*, Opole 1979
 PA — Przegląd Archeologiczny, Poznań, Wrocław
 PAr — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne, Kraków
 SA — Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław—Warszawa—Kraków
 SGF — *Studia geograficzno-fizyczne z obszaru Opolszczyzny*, t.1, Opole 1968
 SIA — *Slavia Antiqua*. Warszawa, Poznań

Literatura

- AULICH V.V.
 1972 *Zimniške horodišče — slov'janska pam'jatka VI–VII st. n.e. v Zachidnij Volini*, Kiïv.
 BAGNIEWSKI Z.
 1967 *Sprawozdania z badań sondażowych*, [w:] *Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie*, Opole, s.23–28.
 BERANOVÁ M.
 1975 *Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa*, Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně, III 1.
 BOREK H.
 1972 *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole.
 BORKOVSKÝ I.
 1965 *Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců*, Praha.
 BUKOWSKA-GEDIGOWA J.
 1965 *Dalsze badania osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1962–1963*, SA, XVII, s.252–254.
 CEBULAK S.
 1970 *Wyniki oględzin mikroskopowych skał będących tworzywem przedmiotów kamiennych z grodziska wczesnośred-*

niowiecznego w Lubomi, pow. Wodzisław Śl., „Rocznik Muzeum Górnośląskiego”, 7, s.143–146.

- CNOTLIWY E.
 1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Wrocław.
 DONAT P.
 1977 *Die unregelmässigen Gruben und der Hausbau bei den Nordwestslawen*, SIA, XXIV, s.119–140.
 DOSTÁL B.
 1966 *Slovanská pohřebišť ze střední doby hradištní na Moravě* Praha.
 DZIEDUSZYCKA B.
 1977 *Ze studiów nad wczesnośredniowiecznymi technikami budownictwa obronnego. Umocnienia wczesnośredniowiecznego Kaszowa w województwie wrocławskim*, SIA, XXIV, s.73–118.
 GEDIGA B.
 1972 *Badania wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1968 i 1969 roku oraz omówienie najważniejszych wyników zakończonych prac*, SA, XXIV, s.175–215.
 1979 *Opole wczesnośredniowieczne w świetle badań na Ostrówku*, [w:] *Kształtowanie*, s.58–91.
 GEDIGA B., ŁODOWSKI J.
 1972 *Wczesnośredniowieczny gródek palisadowy w Zawadzie, pow. Opole*, SA, XXIV, s.217–227.
 GEDL M.
 1969 *Stan badań nad wczesnym średniowieczem lessowej Wyżyny Głubczyckiej*, BŚIN, Nr 13, s.146–164.
 1973 *Die frühmittelalterliche Besiedlung der Hochebene von Głubczyce*, [w:] *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, Bd. II, Berlin, s.413–425.
 GIŁOWSKI J., JEŚMAN M.
 1975 *Przewodnik po województwie opolskim*, Nasza Przyroda, Warszawa.
 GODŁOWSKI K.
 1960 *Źródła archeologiczne do dziejów rolnictwa w Polsce i stan ich opracowania*, Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego, III 1, Warszawa, s.7–122.
 1966 *Problem przełomu w technice uprawy roli na ziemiach polskich w pierwszym tysiącleciu n.e.*, ibidem, VIII, s.77–91.
 1969 *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*, Katowice—Kraków.

- 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, PAR, z.11.
- 1971 *Chronologia przemian osadniczych i kulturowych w północnej części Europy Środkowej w V–VII w. n.e. (problem wędrówki)*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, XIV 2, s.465–468.
- 1973 *Materiały kultury przeworskiej z obszaru Górnego Śląska*, część I, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, II, s.255–382.
- 1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, część II, *ibidem*, IV, s.7–237.
- HACHULSKA-LEDWOS R.
1971 *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie–Mogile*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, III.
- HASIG M.
1966 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne ze Śląska*, [w:] *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, Wrocław, s.33–66.
- HELLMICH M.
1923 *Die Besiedlung Schlesiens in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Wrocław.
- 1931 *Schlesische Wehranlagen*, „Altschlesien”, 3, s.37–47.
- HENSEL W.
1946 *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań.
- 1962 *Budownictwo obronne za czasów pierwszych Piastów*, [w:] *Początki Państwa Polskiego*, t.I, Poznań, s.163–186.
- 1963 *Archeologia o początkach miast słowiańskich*, Wrocław.
- 1965 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. III, Wrocław.
- HERRMANN J.
1967 *Gemeinsamkeiten und Unterschiede im Burgenbau der slawischen Stämme westlich der Oder*, „Zeitschrift für Archäologie”, 1, s.206–258.
- 1968 (red.) *Siedlung, Wirtschaft, gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe*, Berlin.
- 1970 (red.) *Die Slawen in Deutschland*, Berlin.
- HILCZERÓWNA Z. (zob. też KURNATOWSKA Z.)
1965 „Male plemiona” wczesnego średniowiecza i archeologiczne sposoby ich badania, *SlA*, XII, s.83–126.
- 1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.
- 1970 *Praski typ ceramiki*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, IV 1, Wrocław, s.305–309.
- HOCZYK-SIWKOWA S.
1974 *Sprawozdanie z badań Lublina przedlokacyjnego w latach 1967–1969*, *SA*, XXVI, s.97–113.
- HOŁUBOWICZ W.
1956 *Opole w wiekach X–XII*, Katowice.
- HOŁUBOWICZ W., KAŻMIERCZYK J.
1963 *Z badań Niemczy Śląskiej w latach 1950–1961*, *SA*, XV, s.288–314.
- JAHN A.
1968 *Wysoczyzna Głubczycka*, *SGF*, s.5–15.
- JISL L.
1954 *Slovanský kmen Holasiců ve světle archeologických nálezů*, *ČSM*, II, 1952, s.33–64.
- KALETYNOWIE M. i T., LODOWSKI J.
1968 *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*, Wrocław.
- KAŻMIERCZYK J.
1966 *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, *AP*, X, s.655–700.
- 1969 *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI–XIII wieku na obszarze Śląska*, *AP*, XIV, s.167–214.
- KAŻMIERCZYK J., MACEWICZ K., WUSZKAN S.
1977 *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole.
- KIERSNOWSKI R.
1960 *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- KLIMEK K., STARKEL L.
1972 *Kotliny Podkarpackie*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t.1, Warszawa, s.116–166.
- KODYM O.
1967 (red.) *Regional Geology of Czechoslovakia. Geological Atlas*, 1:1000000, Prague.
- KONDRACKI J.
1977 *Regiony fizyczno-geograficzne Polski*, Warszawa.
- KOSTRZEWSKI J.
1962 *Kultura prapolska*, wyd. III, Warszawa.
- KOWALENKO W.
1967 *Łodzie u Słowian*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, III 1, Wrocław, s.119–125.
- KOZŁOWSKA W.
1956 *Wczesnośredniowieczne grody woj. opolskiego na tle warunków fizjograficzno-gospodarczych*, „Kwartalnik Opolski”, II 1(5), s.5–23.
- KRÁL J.
1961 *Z výzkumu opavské expositury archeologického ústavu ČSAV, pob. v Brně, Přehled Vyzkumu*, 1960, Brno, s.106–109.
- KUDRNAČ J.
1970 *Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách*, Praha.
- KUNISZ A.
1969 *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemię Małopolski*, Wrocław.
- KURNATOWSKA Z. (zob. też HILCZERÓWNA Z.)
1973 *Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego górnictwa polskiego*, *KHKM*, XXI, s.435–447.
- KURNATOWSKI S.
1977 *Początki i rozwój badań osadniczych w naukach geograficznych i historyczno-społecznych*, *PA*, 25, s.135–177.
- KURTZ HEINRICH
1963 *Slawische Bodenfunde in Schlesien*, Wrocław.
- KURTZ HILDEGARD
1941 *Das Urnengräberfeld von Klein-Hoschütz Kr. Ratibor*, „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit”, 17, s.39–41.
- KUŹNIAR-NIEDŹWIEDZKA S., NEJOWA H., WOŹNIAK D.
1967 *Racibórz w pradziejach i we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice, s.25–62.
- LABUDA G.
1953 *Uwagi o przedmiocie i metodzie geografii historycznej*, „Przegląd Geograficzny”, XXV.
- LECIEJEWICZ L.
1976 *Słowiańszczyzna zachodnia*, Wrocław.
- 1978 *Wczesnośredniowieczne terytoria osadniczo-plemienne w dorzeczu Odry i Wisły*, [w:] *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*, Wrocław, s.7–20.
- 1979 *Początki miast polskich i archeologiczne metody ich badania*, [w:] *Kształtowanie*, s.41–57.
- LODOWSKI J.
1971 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym budownictwem obronnym na Śląsku środkowym*, „Studia Archeologiczne”, IV, Wrocław, s.235–262.
- 1979 *Zagadnienie wczesnośredniowiecznej ceramiki grafitowej w Polsce w świetle materiałów z Opola-Ostrówka*, [w:] *Kształtowanie*, s.92–104.

- ŁOSIŃSKI W.
1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław.
- ŁOWMIANŃSKI H.
1953 *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa.
1967 *Początki Polski*, t.III, Warszawa.
1970 jw., t.IV, Warszawa.
1973 jw., t.V, Warszawa.
- MALECZYŃSKI K.
1960 *Śląsk w epoce feudalnej*, [w:] *Historia Śląska*, t.I, cz.1, s.143–625.
- MEDWECKA-KORNAŚ A., KORNAŚ J., PAWŁOWSKI B.
1959 *Przegląd zbiorowisk roślinnych łądowych i słodkowodnych*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t.1, Warszawa, s.227–484.
- MIKULSKI Z.
1963 *Zarys hydrografii Polski*, Warszawa.
- NEJOWA H.
1964a *Sprawozdanie z badań w Raciborzu na Ostrogu w latach 1961–1962, prowadzonych przez Muzeum w Raciborzu*, BŚIN, Nr 40, s.39–42.
1964b *Badania wykopaliskowe w Raciborzu na Ostrogu w 1963 roku*, BŚIN, Nr 46, s.75–80.
1966a *Badania archeologiczne na Ostrogu w Raciborzu*, BŚIN, Nr 68, s.46–48.
1966b *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrogu w Raciborzu*, „Opolski Rocznik Muzealny”, II, Kraków, s.143–150.
- NIEWĘGŁOWSKI A.
1964 *Z problematyki badań dziejów osadnictwa w okresie lateńskim i rzymskim*, KHKM, XII, s.351–362.
- NOVOTNÝ B.
1959 *Archeologický výzkum u Opavy*, „Slezský Sborník”, R.57 (17), s.447–463.
1962 *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, ČSM, XI, s.65–79.
- NOWAKOWA J.
1951 *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, Wrocław.
- OPRAVIL E.
1974 *Moravskoslezský pomezni les do začátku kolonizace*, [w:] *Archeologický sborník*, Ostravské Muzeum, Ostrava, s.113–133.
- PARCZEWSKI M.
1975 *Rekonstruierungsversuch der Besiedlungsgeschichte der frühmittelalterlichen Slowakei*, „Acta Archaeologica Carpathica”, XV, s.31–55.
1976a *Frühmittelalterliche Burgen in der Hochebene von Głubczyce*, PAR, z.23, s.81–95.
1976b *Badania archeologiczne w grodzisku wczesnośredniowiecznym w Komornie, pow. Koźle*, „Wiadomości Archeologiczne”, XLI, s.210–215.
1976c *Grób jeźdźca(?) na Górnym Śląsku*, „Z otchłani wieków”, XLII, s.17–18.
1977a *Bachórz — wczesnośredniowieczna chata z VI w. n.e.*, ibidem, XLIII, s.167–173.
1977b *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Śmiczu, woj. opolskie*, SA, XXIX, s.159–175.
1977c *Materiały z Mionowa w woj. opolskim a zagadnienie górnośląskiej ceramiki „białej” we wczesnym średniowieczu*, „Wiadomości Archeologiczne”, XLII, s.40–57.
1979 *Kształtowanie się osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Opolszczyźnie*, [w:] *Kształtowanie*, s.25–40.
1981 *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, PAR, z.31.
- PODWIŃSKA Z.
1962 *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, Wrocław.
1964 *Gospodarstwo wiejskie w okresie wczesnofeudalnym (V w. — początek XII w.)*, [w:] *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, t.I, Warszawa, s.181–262.
1971 *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesniejszym średniowieczu*. *Żreb, wieś, opole*, Wrocław.
- POTKAŃSKI K.
1922 *Studia osadnicze*, [w:] *Pisma pośmiertne*, t.1, Kraków.
- RADOMĚŘSKÝ P.
1956 *Poklad komárovský*, ČSM, V, s.1–10.
- RAPPOPORT P.A.
1967 *Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв.*, „Материалы и Исследования по Археологии СССР”, Nr 140, Leningrad.
- RASCHKE G.
1937 *Das Alter der frühgeschichtlichen Wehranlagen von Oberschlesien*, „Altschlesische Blätter”, XII, s.134–138.
- RICHTER J.
1909 *Schlesische Hügelgräber*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, V, s.28–40.
- RUSANOVA I.P.
1976 *Slavjanskije drevnosti VI–VII vv.*, Moskva.
- SCHMUCK A.
1968 *Warunki termiczne i opadowe w województwie opolskim*, SGF, s.205–239.
- SEGER H.
1929 *Die schlesischen Silberfunde der spät-slavischen Zeit*, „Altschlesien”, 2, s.129–161.
- SEMKOWICZ W.
1933 *Historyczno-geograficzne podstawy Śląska*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków, t.I, s.1–71.
- ŚLASKI J., TABACZYŃSKI S.
1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski*, Wrocław — Warszawa.
- STRASZEWICZ L.
1970 *Śląsk Opolski. Zarys geografii gospodarczej*, Katowice.
- STRZEMSKI M.
1961 *Przemiany środowiska geograficznego Polski, jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, KHKM, IX, s.331–357.
- SZCZEPANKIEWICZ S.
1968 *Rzeźba doliny Odry na Opolszczyźnie*, SGF, s.54–85.
1972 *Nizina Śląska*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t.2, Warszawa, s.224–239.
- SZYDŁOWSKI J.
1974a *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śl.*, w latach 1969–1970, SA, XXVI, s.205–222.
1974b *Terytorium plemienne „Golensizi” — na podstawie nowych źródeł archeologicznych*, [w:] *Archeologický sborník*, Ostravské Muzeum, Ostrava, s.79–101.
- SZYDŁOWSKI J., WASYLIKOWA K.
1973 *Cereals from the Early Medieval Fortified Settlement in Lubomia, District Wodzisław Śląski, Southern Poland*, „Folia Quaternaria”, Nr 42, s.37–93.
- SZYMAŃSKI W.
1967 *Szeligi pod Plockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Wrocław.
1969 *Przyczynki do badań nad osadnictwem słowiańskim w początkach wczesnego średniowiecza*, AP, XIV, s.215–231.

- ŠOLLE M.
1966 *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha.
- TYSZKIEWICZ J.
1963 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry*, Studia z Dziejów Osadnictwa, I, Wrocław, s.7–72.
1976 *Nauki historyczne i przyrodnicze w badaniach lasów na ziemiach polskich*, [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski*, Wrocław, s.7–36.
- UHTENWOLDT H.
1938 *Die Burgverfassung in der Vorgeschichte und Geschichte Schlesiens*, Wrocław.
- WACHOWSKI K.
1975 *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*, Prace Komisji Nauk Humanistycznych we Wrocławiu, Nr 3, Wrocław.
- ZAJĄCZKOWSKI S.
1956 *W sprawie przedmiotu i problematyki badań nad dziejami osadnictwa*, KHKM, IV, s.205–239.
- ZEMAN J.
1976 *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, „Památky Archeologické”, LXVII, s.115–235.
- ZOLL-ADAMIKOWA H.
1971a *Próba periodyzacji wczesnośredniowiecznych praktyk pogrzebowych w Polsce*, AP, XVI, s.541–556.
1971b *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. Cz. II: Analiza*, Kraków.
1972 *Zu den Brandbestattungsbräuchen der Slawen im 6. bis 10. Jahrhundert in Polen*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, 13, s.497–542.
1975 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, Cz. I: Źródła*, Wrocław.
- ŻAK J.
1959 *Problem pochodzenia mieczów tzw. „wikińskich” na ziemiach zachodniosłowiańskich, głównie polskich*, AP, IV, 2, s.317–318.
1974 *O najstarszych grodach wczesnośredniowiecznej Polski*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy*, Poznań, s.51–53.

DIE FRÜHMITTELALTERLICHE BESIEDLUNG IM SCHLESISCH-MÄHRISCHEN GRENZGEBIET. STUDIEN ZUR GŁUBCZYCER LÖBHOCHEBENE

Zusammenfassung

Zweck der Arbeit ist der Versuch, die Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlung im nord-westlichen Vorfeld der Mährischen Pforte zu erfassen. Den Mittelteil des betrachteten Gebiets bildet die fruchtbare Głubczycter Löbhochebene (Abb. 1). Der chronologische Rahmen der Arbeit umfaßt den Zeitraum zwischen der Wende vom 5. zum 6.Jh. und der Mitte des 12.Jh. Unter dem Begriff „Besiedlung” verstehen wir den Prozeß der Einnahme, Teilung und Benutzung eines Gebietes, in dem sich eine bestimmte Menschengruppe ansiedelt, lebt und sich entfaltet.

Das Quellenmaterial zusammenstellend, wurden die Sammlungen in den Museen in Opole, Racibórz, Bytom, Prudnik und Opava sowie im Archäologischen Institut der Jagiellonischen Universität Krakau und im Amt für Denkmaldokumentation (Biuro Dokumentacji Zabytków) in Opole in Betracht genommen. Überdies wurde die veröffentlichte Dokumentation sowie ungedruckte zugängliche Archivmaterialien aus dem Oberschlesischen Museum (Muzeum Górnośląskie) in Bytom, dem Schlesi-schen Museum (Slezké Muzeum) in Opava, dem Amt für Denkmaldokumentation in Opole und im Archäologischen Institut der JU miteinbezogen. Ein beachtlicher Teil des Materials wurde im Ergebnis der eigenen Geländeforschungen gewonnen.

Insgesamt stellte man Informationen über etwa 350 Fundstellen zusammen, die aus dem Frühmittelalter stammen bzw. als solche angesehen wurden. Als näch-

stes wurde eine Analyse des beweglichen Materials unternommen, das vorwiegend aus Tonware bestand. Nach dem Aussondern zweifelhafter Fundstellen sowie jener aus späterer Zeit blieben 275 Fundstellen, die in den angenommenen chronologischen Rahmen (5./6. — Mitte 12.Jh.) enthalten sind und das Quellenmaterial der vorliegenden Arbeit bilden (siehe Fundplätzeverzeichnis). Gleichzeitig wurde dadurch die Grundlage der inneren Periodisierung des betrachteten Zeitraums gewonnen. Man hat drei Phasen unterschieden: I. — etwa von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9.Jhs.; II. — von der Mitte des 9. bis Ende des 10.Jhs.; III. — von dem Anfang des 11. bis Mitte des 12.Jhs.

Der Quellenwert der ausgesonderten Fundstellen ist recht verschieden. Die meisten (213, d.h. 77,5%) davon wurden vor 1945 entdeckt, wobei bis zu 157 (57%) von zufälligen, durch Nichtfachleute gemachten Entdeckungen stammen. Knapp 85 (30,9%) können als ausreichend im Gelände lokalisierte Fundstellen gelten.

Für die Forschungen der Besiedlung ist die richtige Erkenntnis der Funktion der Fundstellen von grundlegender Bedeutung. In 62 Fällen (22,5% von 275) ist es gelungen, diese Funktion zu erschließen, die übrigen sind sog. Einzelfunde. Unter den besser erschlossenen Fundstellen gehören Überreste der offenen Siedlungen zu den zahlreichsten (45, d.h. 16,4%). Zuverlässige Burgwälle gibt es 8; zusammen mit den mutmaßlichen Burgwällen (3) machen sie 4,0% aller frühmittelalterlichen

Fundstellen aus. Gräberfelder wurden an 4 Stellen entdeckt, was 1,5% der gesamten Grundlage der Fundstellen ausmacht. An Hortfunden wurden nur 2 (0,7%) entdeckt.

Die in der polnischen Wissenschaft entfachte Diskussion über den Begriff „Besiedlung“^{3*} führte zur Formulierung praktischer Postulate, die dem Forscher der Besiedlungsprozesse wertvolle Werkzeuge in die Hand gab. In die vorliegende Arbeit führte man das aus der erwähnten Auseinandersetzung hervorgegangene methodische Hauptpostulat ein. Es ist die Rekonstruktion der Besiedlungsdynamik in einem bestimmten Zeitraum auf der Grundlage des Vergleichs der Merkmale dieser Besiedlung im Rahmen der aufeinander folgenden Phasen, in welche der untersuchte Zeitabschnitt eingeteilt wird. Dies wurde „Methode der Überlagerung der Besiedlungsquerschnitte“ genannt.

In unserem Fall bildete die weiter oben angeführte chronologische Teilung des betrachteten Zeitraums in drei Phasen die Grundlage. Im Rahmen einer jeden berücksichtigte man die für sie bezeichnenden Besiedlungserscheinungen, was aufgrund der kartographischen Erfassungen möglich war. Für jeden Zeitabschnitt wurde eine besondere Karte angefertigt (Originalzeichnungen wurden im Maßstab 1:200 000 angefertigt), auf der alle Fundstellen angezeigt wurden, die man auf die jeweilige Phase datieren kann. Als Grundeinheit für die Untersuchung der Besiedlungsdynamik wurde der sog. Besiedlungspunkt gewählt. Als Besiedlungspunkt gilt eine territorial bestimmte Stelle, von welcher die bestimmte Kategorie des Fundmaterials stammt und die das bestimmte Objekt als Burgwall, offene Siedlung, Gräberfeld, Hort oder Einzelfund — auf eine der Phasen des untersuchten Zeitabschnitts datiert — qualifiziert. So wird beispielsweise eine auf die I und II Phase datierte Fundstelle als zwei aufeinanderfolgende Besiedlungspunkte betrachtet.

Mit unterschiedlichen Signaturen wurden die offenen und wehrhaften Siedlungen, die Gräberfelder, Hortfunde und Einzelfunde bezeichnet. Als Siedlungen wurden jene Fundstellen betrachtet, an denen Überreste von Objekten oder Siedlungsschichten festgestellt wurden; Unsicherheit in bezug auf ihren Charakter wurde mit einem besonderen Zeichen angezeigt. Manchmal bestand Unklarheit über die Funktion der Wehranlage in der jeweiligen Phase des Bestehens der Siedlung, die in einem Zeitabschnitt eine Wehrsiedlung war; unklar war es auch, ob sie ständig diesen Charakter hatte. Schließlich wurden jene Funde, deren Chronologie aus verschiedenen Gründen vom Verfasser nicht überprüft werden konnte, mit Fragezeichen versehen.

Bei der Besprechung des Quellenmaterials, das die Grundlage der Betrachtungen über die Besiedlung bildete, sollte auch eine Stellung zur Frage der schrift-

lichen Quellen genommen werden. Es blieben sechs historische Erwähnungen der Głubczyce Hochebene vor der Mitte des 12. Jhs. erhalten: die Information des sog. *Bayrischen Geographen* (aus dem 9. Jh.) über die Verteilung der Stämme in Mitteleuropa, die Information über die Zolleinnahme in Hradec (1078) sowie vier Erwähnungen der polnisch-tschechischen Kämpfe (1060, 1104, 1108, 1133). Diese Zusammenstellung erweist eine geringe Brauchbarkeit der aus schriftlichen Quellen geschöpften Angaben für die Rekonstruktion der Besiedlung vor der Mitte des 12. Jhs., obwohl sie ermöglichen, dieses mit archäologischen Methoden wiederhergestellte Modell der Erscheinungen in geschichtlichen Realien zu verankern.

Die territoriale Grundlage der vorliegenden Bearbeitung bildet ein Gebiet von etwa 4020 km²; seine Ost-, West- und Südgrenze verläuft längs der geographischen Koordinate, die Nordgrenze ist dagegen unregelmäßig (Abb. 2). Das betrachtete Gebiet liegt im Flußgebiet der oberen Odra, an der Berührungsstelle von einigen großen physisch-geographischen Gebilden²²: den Sudeten (Opawer- und Jesioniki-Gebirge), der Schlesischen Tiefebene (Głubczyce Hochebene, Racibórzer Kessel) der Schlesischen Hochebene (Rybniker Hochplateau) und dem Nordkarpatischen Vorland (Ostraver Kessel). Grundlage des analysierten Raums bildet die Głubczyce Hochebene. Berücksichtigt wurde daneben ein beachtlicher Teil des Racibórzer Kessels, die übrigen Mesoregionen sind fragmentarisch als Vorfeld der Głubczyce Hochebene vertreten.

Auf diesem Raum zeichnen sich drei Komplexe von Landschaftsformen aus: Bergvorland (Opawer- und Jesioniki-Gebirge), gewellte Hochebenen (Głubczyce und Rybniker Hochebene) und Ebenen (Racibórzer Kessel). Das Bergvorland ist aus Sandstein und Schiefer gebaut, die übrigen Länder sind mit einer dicken Schicht von quartären Formationen (Geschiebelehm, Sand und Kies) bedeckt. Überdies ist fast die gesamte Głubczyce und teilweise die Rybniker Hochebene mit einer Lößdecke bedeckt, deren Mächtigkeit stellenweise bis zu 10 m reicht.

Die fruchtbarsten Böden der besprochenen Region bildeten sich im Dach der Lößdecken aus, die den zentralen Teil der Głubczyce Hochebene umfassen. Es sind vor allem braune Böden, wenn auch im Nordwesten und Südosten größere Areale von Bleicherden auftreten. Gebleichte Lößböden bedecken außerdem kleinere Flächen der Rybniker Hochebene, des Ostravischen Kessels und den östlichen Teil des Fußes der Niedrigen Jesioniki. Wichtiger Bestandteil der Böden sind Flußmarschböden, die sich sowohl im Odratal (ein 3–5 km breiter Streifen) in den Tälern der Opava, Osobloga und der Psina mit der Troja als auch entlang kleinerer Wasserläufe abgelagert haben. Die durch die rechten Nebenflüsse der Odra abgelagerten Alluvien bestehen aus Sand, die Decke am linken Ufer auf der Oberfläche der Bodenterasse

* Siehe Anmerkungen zum polnischen Text.

ist in ihrer Zusammensetzung in etwa mit dem Bestand der Lößlehmböden verwandt. Fruchtbare „Löß“-Marschböden ziehen sich längs des Odratal nicht nur in der Nachbarschaft der Głubczycer Hochebene hin, sie reichen recht weit unterhalb dieses Landes. Auf dem weiten Areal des Raciborzer Kessels überwiegen Bleichböden: östlich der Odra unfruchtbare, sandige (es kommen sogar Dünenfelder vor), in den westlichen Partien sind sie hingegen ergiebiger, da ihre Grundlage Lehm-sand bildet. Die Terrains des Vorlands sind mit Skelett- und Lehmböden bedeckt.

Das zeitgenössische Klima bevorzugt besonders den Raciborzer Kessel, der minimal wärmer als die Głubczycer Hochebene ist. Die Vegetationszeit dauert hier am längsten (über 32 Wochen) im Odratal, etwas kürzer auf der Hochebene, dagegen in der Vorlandzone der Sudeten, die unmittelbar an die Hochebene grenzt, etwa 29 Wochen⁴⁴. Auf der Głubczycer Hochebene selbst sind die günstigsten klimatischen Verhältnisse in den Nord- und Ostpartien, wo der Frühling zeitiger beginnt und der Sommer später als auf den direkt mit den Sudeten grenzenden Gebieten endet⁴⁵.

Die Verteilung der Besiedlung vom 7. bis Mitte des 12. Jh. in dem untersuchten Gebiet verfolgend (Abb. 3, 21, 26) kann man sich überzeugen, daß sie relativ beständig war, d.h. in den drei aufeinanderfolgenden chronologischen Abschnitten waren am intensivsten die selben Territorien (mit geringfügigen Verschiebungen) besetzt. Die wiederholte Wahl derselben Besiedlungszonen muß uns dazu bewegen, eine Analyse der Gründe dieser Erscheinung aufzunehmen.

Die auf die Vorzüge eines bestimmten Platzes Einfluß ausübende Faktoren gehören, von dem betrachteten Standpunkt aus gesehen, zu Erscheinungen der natürlichen Umwelt (die biologische Ergiebigkeit des Gebietes, die Zugänglichkeit der Zonen von differenzierter ökologischer Charakteristik, die Gewährleistung maximaler Sicherheit gegen die menschenunfreundlichen Naturphänomene) sowie zu denen der sozialen Sphäre (der Charakter der Wirtschaft, und vor allem das erreichte Niveau der Produktionskräfte, außerdem politische, religiöse, die Sitten u.a. Bedingungen). Die Verteilung und Intensität der Besiedlung ist daher die Resultante der gegenseitigen Beeinflussung der genannten Bedingungen.

Diese Faktoren sind von universellem Charakter und beziehen sich nicht nur auf das Frühmittelalter, wofür die Zusammenstellung der Kartogramme mit den aufgezeigten Besiedlungspunkten einiger vorgeschichtlicher Kulturen, die man mit den Karten der einzelnen frühmittelalterlichen Besiedlungsphasen vergleichen kann (Abb. 3, 21, 26) den Erweis erbringen (Abb. 29). Der Vergleich zeigt eine auffallende Übereinstimmung der in verschiedenen vorgeschichtlichen Zeitabschnitten und im Frühmittelalter besiedelten Orte. Dies spricht einerseits für

die verhältnismäßig stabile Einwirkung der wichtigsten Umweltfaktoren, andererseits für eine eigentümliche Kontinuität der Exploitationsweisen der Umwelt.

Der Boden und die klimatischen Verhältnisse gehören zu den wesentlichsten Voraussetzungen, die die Richtungen und den Umfang der Besiedlungsexpansion bestimmen. In unserem Fall läßt es sich schwer entscheiden, ob die Wahl der Lokalisierung der Siedlungen in höherem Grade von den auf Lößgrundlage entstandenen Böden oder den gut ausgebildeten Flußmarschböden abhängig war. Alle größeren Siedlungskonzentrationen aus dem frühen Mittelalter bildeten sich dort aus, wo in nächster Nähe sowohl diese als auch jene Abart des Bodens zugänglich war. Hervorzuheben ist, daß man von den auf Lößgrundlage gebildeten Böden unvergleichbar häufiger Braunerde gewählt hat, die den zentralen Teil der Głubczycer Hochebene bedecken, im Gegensatz zu den im großen Areal vorkommenden Bleichböden, die gewöhnlich unbesiedelt blieben (z.B. das Gebiet der Psina-Mündung in die Odra oder das Flußgebiet zwischen der Psina und Opava) oder von einer undichten Besiedlung besetzt waren (z.B. das westlich des meridionalen Laufs der Biała liegende Gebiet). Interessant ist die Tatsache, daß die auf Lehmgrundlage d.h. von der Ausspülung der Lößdecken stammenden braunen Böden, die sich entlang der Nordgrenzen der Hochebene und stellenweise in ihren zentralen und westlichen Partien ablagerten, vollständig gleichrangig mit der Löß-Braunerde betrachtet wurden. Ein beredtes Beispiel dafür stellt die Racibórz—Kozle-Besiedlungskonzentration dar, die sich im Südteil längs der Grenzzone der Löß-Braunerde und der Alluvien erstreckt, im Nordteil hingegen weiterhin das Flußtal entlang verläuft aber auch die das Tal begleitende Zone von braunen Böden auf Grundlage der von der Ausspülung stammender Lehme umfaßt. Die gegenseitige Beziehung der Besiedlungskonzentrationen und der Gebiete mit den günstigsten klimatischen Verhältnissen verfolgend, können wir feststellen, daß sich durch eine besonders vorteilhafte Lage die Racibórz—Kozle-Agglomeration auszeichnet. Diese Konzentration, an der Berührungsstelle der Głubczycer Hochebene mit dem Raciborzer Kessel gelegen, war im Laufe des ganzen Frühmittelalters am dichtesten besiedelt; in dessen verschiedenen Phasen konzentrierten sich hier von 33 bis 40% aller Besiedlungspunkte des untersuchten Gebietes. Die außergewöhnlichen Vorzüge dieses Gebietes beruhten auf einer Kumulation von für die Besiedlung äußerst vorteilhaften Boden-, Klima- und hydrographischen Verhältnissen sowie darauf, daß geeignete Zonen für eine differenzierte Benutzung leicht zu erreichen waren (Lößgebiete, das Odratal, waldige Terrains am rechten Odrufer).

Die erheblichen Ähnlichkeiten der territorialen Ausweitung der frühmittelalterlichen Besiedlung im Laufe

der nacheinanderfolgenden drei Phasen bedeutet aber keinesfalls, daß das Gesamtbild dieser Besiedlung stets das selbe war oder daß die Dynamik der Entwicklung gleich stark war. Daß es nicht der Fall war, davon zeugt vor allem die Tatsache, daß die früher bewohnten Regionen verlassen wurden und die Intensität der Besiedlung auf dem untersuchten Gebiet im 11. und in ersten Hälfte des 12. Jhs. nachgelassen hat. Damals erfolgte eine vollständige Entvölkerung der Konzentration Lubomia—Nędza am rechten Odraufer sowie eine Verringerung der Zahl der Besiedlungspunkte zwischen Racibórz und Koźle am linken Ufer der Odra.

Die Entwicklungsdynamik kann man mit Hilfe des Indexes der sog. Besiedlungsstärke rekonstruieren, der aufgrund der Zahl der Siedlungsplätze in den einzelnen Phasen, durch die Zeit des Bestehens dieser Phasen relativiert, berechnet wird. Das Verhältnis der Zahl der Besiedlungspunkte liegt bei 149:113:93, die Zeit des Bestehens der Phasen hingegen schätzungsweise 200:150:150 Jahre. Aufgrund einer einfachen Berechnung, nach Annahme des Werts 1 als Index der Besiedlungsstärke für die erste Phase, geht nachfolgende Abhängigkeit hervor: 1,00 (I Phase):1,01 (II Phase):0,83 (III Phase). Warum das Verhältnis minimal ansteigt und später sinkt, wird in den nachfolgenden Ausführungen erörtert.

Am Anfang der Übersicht über die Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlung in dem Gebiet der Głubczycter Hochebene müssen die Anknüpfungen dieser Besiedlung an die von früheren archäologischen Kulturen vertretene und in diesem Gebiet angesiedelten Bevölkerung besprochen werden.

Zu den meist umstrittenen Fragen der mitteleuropäischen Historiographie gehört das Problem des Ausgangspunkt der Slawen und insbesondere die Frage der Besiedlungskontinuität im Laufe der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends u.Z. zwischen der Odra, den Karpaten und dem Dnjepr. Ein Teil der Autoren weist die Möglichkeit des Bestehens einer solchen Kontinuität westlich der Linie der mittleren Weichsel zurück. Ohne die Argumentation der in diese Diskussion verwickelten Parteien über das Bestehen bzw. Fehlen einer Besiedlungskontinuität eingehend referieren zu wollen, sei festgestellt, daß sich auf der Grundlage des heutigen Forschungsstandes ein Übergewicht jener Ansicht abzeichnet, die die Autochthonie der Slawen im Flußgebiet der Odra und im größten Teil des Zuflußgebiets der Weichsel in Frage stellt. Dieses Übergewicht geht aus der Anwendung einer komplexen, modellartigen Aufnahme von Studien über die kulturelle Situation in der Hälfte des 1. Jahrtausends u.Z. hervor sowie aus der methodischen Bearbeitung der Chronologie der späten römischen Kaiserzeit mit dem frühen Zeitabschnitt der Völkerwanderung. Es wurde bewiesen, daß auf südpolnischen Boden Fundkomplexe mit für die späte römische Kaiserzeit typischen

Merkmale ziemlich abrupt am Anfang oder spätestens in der Mitte des 5. Jhs. verschwinden. Die Situation in Schlesien springt aus dem allgemeinen kulturellen Hintergrund nicht heraus.

Die ältesten Funde der ersten, allgemein als slawische Kultur akzeptierten, der sog. Prager Kultur kann auf polnischem Boden nicht vor den Ausgang des 5. Jhs. datiert werden¹⁹⁻²¹. Das Fehlen von Funden dieser Kultur im oberschlesischen Raum bewist, daß etwa seit Mitte des 5. bis zu den Anfängen des 7. Jhs. das besprochene Gebiet von keiner geschlossenen Besiedlung besetzt war.

Die realen Anfänge einer intensiveren Besiedlung der Głubczycter Hochebene können um die Mitte des 7. Jhs. datiert werden; dies ist auch nur eine Orientierungszäsur, da sie, aufgrund der aktuellen Kenntnis des Fundmaterials, nicht genauer zu bestimmen ist. Man kann natürlich der Vermutung Ausdruck verleihen, daß schwache Besiedlungsströmungen, die keine bisher faßbaren Spuren hinterließen, in unserem Gebiet schon eher zum Vorschein kamen. Steht man jedoch auf den in den vorgeschichtlichen Untersuchungen geltenden methodologischen Grundlagen, muß man sich an die Tatsachen halten und eine solche ist das Fehlen von frühem frühmittelalterlichen Material im Gebiet eines beachtlichen Teils Schlesiens.

Schwer zu entscheiden ist die Frage, aus welcher Richtung die Bevölkerung um die Mitte des 7. Jhs. in das betrachtete Gebiet zugeströmt ist. In Frage dürfte entweder der kleinpolnische Raum oder die Donauebene kommen. Darauf würden die Beziehungen im Bereich der materiellen Kultur und insbesondere die Merkmale der Tonware hinweisen.

Bis in das 9. Jh. hinein dauerte die Entwicklung der Besiedlung im Raum der Głubczycter Hocheben. Dies offenbarte sich in der ständigen Zunahme der Zahl der Besiedlungspunkte, deren Netz alle für die Exploitation geeigneten Zonen umfaßte.

Im polnischen Raum herrschte in dieser Zeit die Stammesgesellschaftsordnung⁸¹. In der bisherigen Literatur wurden wiederholt Versuche unternommen, die territorialen Bereiche der Stämme in Oberschlesien zu rekonstruieren, unter Verwendung der Berichte des *Bayrischen Geographen*, die — übrigens in unterschiedlichem Umfang — durch archäologische Angaben ergänzt wurden⁸². Aufschlußreich sind vor allem die Feststellungen von J. Tyszkiewicz (1963) und M. Gedl (1973). Andere Bearbeitungen stellen nicht zufrieden, da sie entweder unklare Kriterien der Teilung der Stammesgebiete verwenden oder einen sehr geringen Teil der zutage geförderten archäologischen Quellen berücksichtigen. Dabei verfügt die Forschungsmethodik über einen Prüfstein, mit dem man die ehemaligen Stammesgebiete erschließen kann. Es ist die kartographisch erfaßbare räumliche Ei-

genart der größeren Siedlungskonzentrationen⁸⁵. Ein zusätzliches Kriterium können die Unterschiede in der Bestattungssitte sowie die Gegenüberstellung von ausgewählten Bestandteilen der materiellen Kultur darstellen.

Die Verteilung der Siedlungsplätze aus dem 7.–10.Jh. beobachtend bemerkt man, daß die Głubczycter Hochebene in dieser Hinsicht eine recht isolierte Enklave bildet, die von Osten, Süden und Westen von weiten unbewohnten Gebieten umgeben ist. Nur im Nordwesten gibt es eine schwache territoriale Verbindung mit dem Raum im Flußgebiet der mittleren Nysa Kłodzka und an dem Fluß Ślęza (Parczewski 1979). Ebenso geringfügige Verbindungen dürften im Norden bestanden haben, wo sich, durch eine Waldzone getrennt, die Opole-Siedlungskonzentration herausgebildet hat. Das größte Dichtezentrum innerhalb der Hochebene umfaßte die Racibórz–Kozle-Besiedlungsagglomeration.

Die Hypothesen über die Lokalisierung der *Golensizi*, eines von dem *Bayrischen Geographen* erwähnten Stammes, auf der Głubczycter Hochebene beruhen auf der Tatsache, daß an der Wende vom 12. zum 13.Jh. in den Quellen wiederholt eine Erwähnung der Provinz *Golensizi* auftaucht, die territorial mit dem Opava-Lande identifiziert wird. Ein Teil der Autoren beschränkt daher den Bereich der *Golensizi* auf den Südtel der Hochebene, indem sie in dem Nordteil dieses Landes entweder den rätselhaften Stamm *Lupiglaa*⁸⁶ oder einen anderen Volksstamm von unbekanntem Namen vermuten⁸⁷. Manche Forscher sind geneigt, im Norden der Hochebene die Sitze des Stammes der *Opolini* zu lokalisieren, dafür fehlen aber engere territoriale Verbindungen mit dem eigentlichen Gebiet der *Opolini*. Es sei hier hervorgehoben, daß die Argumentation, die dem Stamme der *Golensizi* nur die Südzone der Hochebene zuspricht, in Frage gestellt werden kann, denn die Zeitäsur zwischen der Erwähnung bei dem *Bayrischen Geographen* (um die Mitte des 9.Jhs.) und den Informationen über die Provinz *Golensizi* (Ende des 12.–Anfang des 13.Jhs.) ist so beträchtlich, daß man mit einer möglichen territorialen Verschiebung der Besiedlung der Stämme rechnen muß. Gleichzeitig könnte man aber z.B. die Ansicht kaum bestreiten, daß um das 9.Jh. ausschließlich *Golensizi* das besprochene Gebiet bewohnt hätten.

Eine neue Situation bildete sich in der zweiten Hälfte des 9.Jhs. heraus, als zumindest der Südtel der Głubczycter Hochebene unter Kontrolle des Großmährischen Reiches geraten ist⁸⁸. Ein archäologisches Zeugnis dieser Erscheinung ist die Nekropole in Stěbořice bei Opava, wo u.a. Krieger bestattet wurden, wobei sowohl die Ausstattung der Verstorbenen als auch die Details des Bestattungsrituals zahlreiche hundertprozentige Analogien in den zentralen Gebieten Großmährens haben⁸⁹.

Ähnliche Gräberfelder sind im polnischen Raum nicht gefunden worden.

Die Wende von der ersten zur zweiten Phase, dh. das 9.Jh., bedeutet die stärkste Entwicklung der Besiedlung auf der Głubczycter Hochebene. Im 10.Jh. scheint sich die Anzahl der Siedlungsstellen verringert zu haben. Deutlichere Anzeichen einer Krise machen sich allerdings erst in der dritten Phase (11.–Mitte des 12.Jhs.) geltend, in der der weiter oben besprochene Index der sog. Besiedlungsstärke im Vergleich zu den früheren Phasen beachtlich zurückging. Außer dem Rückgang der Zahl der Besiedlungspunkte wird der vollständige Mangel an Gräberfeldern und, was vielleicht am wesentlichsten, das Fehlen von Burg-Städten z.B. vom Typ des Opoler Ostrówek⁹¹ festgestellt. Die in den Quellen am Anfang des 12.Jhs. erwähnten Feste in Kozle und Racibórz waren zweifellos von militärischem Charakter. Die Feste in Kozle ist übrigens bisher nicht lokalisiert worden, die Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen am Ostróg in Racibórz bilden hingegen keine Grundlage für eine frühere Datierung der Kulturschichten des Stadt-Typs als um die Mitte des 12.Jhs.

Man kann versuchen, die beobachteten Erscheinungen anhand der in den schriftlichen Quellen enthaltenen Informationen zu erklären versuchen. Die meisten Historiker erklären sich für die These, daß Schlesien nach dem Niedergang des Großmährischen Reiches (Anfang des 10.Jhs.) um das Jahr 920 unter tschechische Herrschaft geraten sei⁹². Um das Jahr 990 wurden die schlesischen Gebiete von dem Reich der *Polanen* besetzt, was die etwa anderthalb Jahrhundert dauernden polnisch-tschechischen Kämpfe eingeleitet hatte. Es blieben Berichte über Auseinandersetzungen auf dem von uns betrachteten Territorium (die Belagerung von Hradec, Kämpfe um Racibórz und Kozle) erhalten.

Nach den Gründen des Rückgangs der Besiedlung in dem betrachteten Zeitabschnitt auf der Głubczycter Hochebene suchend dürfte man die Faktoren der natürlichen Umwelt ausschließen. Die allgemeine Richtung ihrer Einwirkung begünstigte entschieden die Besiedlungsexpansion, und zwar nicht nur im Frühmittelalter. Abzuweisen sei auch die Konzeption einer gewaltsamen Veränderung eines der variablen Elemente der natürlichen Umwelt (solcher wie das Klima oder der Wasserstand), Veränderungen, die einen Zusammenbruch der für die Besiedlung vorteilhaften Entwicklungstendenz herbeigeführt hätte.

Die Synchronisation der Besiedlungswandlungen mit dem Verlauf der politischen Geschichte weist offenbar auf die Gründe des beobachteten Rückgangs hin. Es sind die Expansion der neu entstandenen Staaten und die militärischen Versuche, die Grenzterritorien, deren Zugehörigkeit umstritten war, zu beherrschen. Es er-

folgte eine sich über eine lange Zeit hinziehende Ausrottung und teilweise Entvölkerung der Głubczycter Hochebene, besonders in der Odrazone, die am stärksten durch den Durchgang feindlicher Gefolgschaften gefährdet war.

Als Beweis, der die erwähnte Hypothese bestätigt, kann unter anderen die Tatsache angeführt werden, daß nach dem Abschluß der Versöhnung Polens mit den Tsche-

chen im Jahre 1137 die verwüsteten Gebiete wiederholt wirtschaftlich eingerichtet und an der Wende vom 12. zum 13.Jh. wieder zu einem dichtest besiedelten Gebiete nördlich der Karpaten und Sudeten geworden sind.

Übersetzung: Piotr Lenz

Anschrift des Autors:

Dr Michał Parczewski, Polen

Institut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

31-007 Kraków, ul.Gołębia 11

